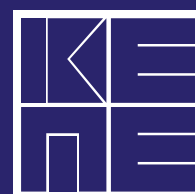


ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ



- Τρέχουσες (μακρο-)οικονομικές εξελίξεις
- Δημοσιονομικές εξελίξεις
- Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές
- Μεταρρυθμίσεις-Ανάπτυξη
- Ειδικά Θέματα



Οικονομικές εξελίξεις

Εκδότης:

ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Υπεύθυνος Σύνταξης:

Παναγιώτης Γ. Λιαργκόβας

Αναπληρωτής Υπεύθυνος Σύνταξης:

Νικόλαος Ροδουσάκης

Μέλη της Επιτροπής Σύνταξης:

Κωνσταντίνος Λοΐζος
Βλάσης Μισσός
Φωτεινή Οικονόμου

Γλωσσική και Τυπογραφική

Επιμέλεια:

Ελένη Σουλτανάκη

Τμήμα Εκδόσεων

Πληροφορίες:

Εύα Τουλίτση
Τηλ.: 210 3676347

Παραγωγή:

[βιβλιοτεχνία]

Παππάς Φώτιος και ΣΙΑ Ο.Ε.

Copyright 2020

ΚΕΝΤΡΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
Αμερικής 11, Αθήνα, 106 72,
Τηλ.: +30-210-3676.300, 210-3676.350
Fax: +30-210-3630.122, 210-3611.136
Δικτυακός τόπος: www.kepe.gr

Το περιοδικό **ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ** αναρτάται στον δικτυακό τόπο www.kepe.gr
στην ελληνική και στην αγγλική γλώσσα.

Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στα άρθρα είναι των συγγραφέων και δεν αντιπροσωπεύουν αναγκαία γνώμες ή κρίσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

Διατίθεται δωρεάν



Σύνοψη και Συμπεράσματα	3
1. Τρέχουσες (μακρο-)οικονομικές εξελίξεις	7
1.1. Οι ανισόμετρες συνέπειες του Covid-19 στις συνιστώσες της ζήτησης, <i>Γιάννης Παναγόπουλος, Κωνσταντίνος Λοΐζος</i>	7
1.2. Έντονες αποπληθωριστικές τάσεις μετά το ξέσπασμα της πανδημίας, <i>Αιμιλία Μαρσέλλου</i>	16
1.3. Οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ, <i>Μονάδα Οικονομικών Προβλέψεων Υποδείγματος Παραγόντων Έρση Αθανασίου, Θεόδωρος Τσέκερης, Αικατερίνη Τσούμα</i>	20
1.4. Ο (μη) εφικτός ρόλος των επενδύσεων στη μετά-COVID-19 ελληνική οικονομία, <i>Νικόλαος Ροδουσάκης, Γιώργος Σώκλης</i>	23
1.5. Τα πλήγματα στην αγορά εργασίας και ο καθοριστικός ρόλος της πολιτείας, <i>Ιωάννης Χολέζας</i>	26
1.6. Διακυμάνσεις και πολλαπλές οι προκλήσεις για την ελληνική χρηματιστηριακή αγορά, <i>Φωτεινή Οικονόμου</i>	34
1.7. Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας: Σημάδια ανάκαμψης εν μέσω μεγάλης αβεβαιότητας, <i>Αριστοτέλης Κουτρούλης</i>	38
2. Δημοσιονομικές εξελίξεις	43
Κρατικός Προϋπολογισμός, δημόσιο χρέος και προοπτικές των δημοσιονομικών μεγεθών, <i>Ελισάβετ Ι. Νίτση</i>	43
3. Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές	50
3.1. Επιδείνωση της πληθυσμιακής γήρανσης: συγκριτικά δεδομένα Ελλάδας και χωρών της ΕΕ, <i>Βλάσης Μισσός</i>	50

4. Μεταρρυθμίσεις-Ανάπτυξη	56
4.1. Αναγκαίες οι μεταρρυθμίσεις στην Ελληνική Δικαιοσύνη, <i>Αθανάσιος Χύμης</i>	56
4.2. Πώς θα μπορούσε να επιτύχει το νέο πτωχευτικό πλαίσιο: Διεθνής εμπειρία και ελληνική πραγματικότητα, <i>Κωνσταντίνος Λοΐζος</i>	61
4.3. Προτάσεις για τον περιορισμό της διασποράς του COVID-19: Μια συμπεριφορική προσέγγιση, <i>Φωτεινή Οικονόμου</i>	67
Ειδικά Θέματα	76
Ελληνικός τουρισμός εν μέσω της κρίσης του κορωνοϊού: Εκτίμηση ταξιδιωτικών εισπράξεων μη κατοίκων και κύκλου εργασιών στα καταλύματα και την εστίαση, <i>Ευαγγελία Κασιμάτη, Ευριπίδης Κοντέλης, Κωνσταντίνος Λαγόπουλος</i>	76
Διερεύνηση της οικονομικής βιωσιμότητας των ελληνικών αγροτικών εκμεταλλεύσεων ανά είδος παραγωγικής εξειδίκευσης, <i>Ιωάννα Ρεζίτη</i>	88

Σύνοψη και Συμπεράσματα

Η οικονομία πέρασε το πρώτο κύμα της πανδημίας του κορωνοϊού με τις μικρότερες δυνατές απώλειες

Η **οικονομία** πέρασε το πρώτο κύμα της πανδημίας του Covid-19 (πρώτο εξάμηνο του 2020) **έχοντας υποστεί τις μικρότερες δυνατές απώλειες οι οποίες, ωστόσο, κατανεμήθηκαν ανισόμετρα στους διάφορους τομείς της ζήτησης** (βλ. ενότητα 1.1.) Η ιδιωτική κατανάλωση, της οποίας η σημασία στη στήριξη της συνολικής ζήτησης είναι καίρια, σαφώς επηρεάστηκε αρνητικά. Όμως, μια πιο προσεκτική ματιά στα στοιχεία του λιανικού εμπορίου έδειξε ότι ο κλάδος των ειδών διατροφής επηρεάστηκε λιγότερο από την υγειονομική κρίση, παρά την καθίζηση στους δείκτες προσδοκιών στο λιανικό εμπόριο. Οι ακαθάριστες επενδύσεις διακυμάνθηκαν χωρίς σαφή τάση, αν και μια πιο προσεκτική παρατήρηση στις συνιστώσες τους έδειξε πως οι κατασκευές ανέκαμψαν γρήγορα τόσο σε πραγματικά μεγέθη όσο και σε επίπεδο προσδοκιών. Ωστόσο, η ανατροπή της σύνθεσης των ακαθάριστων επενδύσεων εις βάρος του μηχανολογικού και μεταφορικού εξοπλισμού και προς όφελος των κατασκευών μπορεί να έχει πρόσκαιρα οφέλη για την οικονομία ως αντιστάθμισμα της κρίσης που προκλήθηκε από την πανδημία, αλλά δεν απαντά στο μακροπρόθεσμο ερώτημα για την αλλαγή του παραγωγικού μοντέλου στη χώρα.

Η **χρηματιστηριακή αγορά διατηρήθηκε σε χαμηλά επίπεδα** (βλ. ενότητα 1.6). Αν και η πορεία των βασικών χρηματιστηριακών δεικτών, της κεφαλαιοποίησης και του δείκτη «φόβου», παρείχαν ενθαρρυντικά σημάδια τον Αύγουστο του 2020, προβληματίζει η σημαντική μείωση της αξίας συναλλαγών και οι έντονα αρνητικές αποδόσεις του τραπεζικού κλάδου. Επιπλέον, η ελληνική χρηματιστηριακή αγορά καλείται να αντιμετωπίσει μια σειρά προκλήσεων που δεν της επέτρεψαν να ακολουθήσει την παρατηρούμενη ανάκαμψη στις διεθνείς χρηματιστηριακές αγορές και την συγκρατούν σε επίπεδα αρκετά χαμηλότερα σε σχέση με την αρχή του έτους. Σημαντική εξέλιξη της εξεταζόμενης περιόδου ήταν και η ψήφιση του Νόμου 4706/2020 «Εταιρική διακυβέρνηση ανωνύμων εταιρειών, σύγχρονη αγορά κεφαλαίου, ενσωμάτωση στην ελληνική νομοθεσία της Οδηγίας (ΕΕ) 2017/828 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, μέτρα προς εφαρμογή του Κανονισμού (ΕΕ)

2017/1131 και άλλες διατάξεις» τον Ιούλιο του 2020. Η εξέλιξη αυτή αναμενόταν αρκετούς μήνες και κρίνεται ιδιαίτερα θετική για την περαιτέρω θωράκιση της ελληνικής κεφαλαιαγοράς και την προώθηση της εταιρικής διακυβέρνησης με σκοπό την ενίσχυση της εμπιστοσύνης των επενδυτών. Επιπλέον, η επιτυχημένη επανέκδοση του δεκαετούς ομολόγου (που είχε εκδοθεί τον Ιούνιο του 2020) στις αρχές Σεπτεμβρίου, από την οποία αντλήθηκαν €2,5 δισ. με ιδιαίτερα χαμηλό επιτόκιο, περίπου στο 1,2%, αποτελεί **ένδειξη εμπιστοσύνης στην ελληνική οικονομία** παρά τις αντικειμενικές δυσκολίες και τις προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει. Την εικόνα συμπληρώνει η έκδοση Εντόκων Γραμματίων διάρκειας 52 εβδομάδων του Σεπτεμβρίου 2020 με μηδενική απόδοση έναντι απόδοσης 0,25% στην προηγούμενη έκδοση του Ιουνίου του 2020, ενώ μηδενική ήταν και η απόδοση των εντόκων γραμματίων διάρκειας 26 εβδομάδων της έκδοσης του Αυγούστου έναντι απόδοσης 0,02% στην προηγούμενη έκδοση του Ιουλίου του 2020. Μένει, λοιπόν, να αποτυπωθεί αυτό το κλίμα εμπιστοσύνης και στην πορεία της χρηματιστηριακής αγοράς.

Η **αγορά εργασίας επιδεινώθηκε** με τη λήψη μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης για την πρόληψη και τον περιορισμό της διασποράς του κορωνοϊού, αποκλίνοντας από την προηγούμενη ανοδική πορεία της απασχόλησης και την πτωτική πορεία της ανεργίας (βλ. ενότητα 1.5). Η μείωση της απασχόλησης που εν τέλει καταγράφεται το πρώτο εξάμηνο του 2020 δεν είναι συμμετρική ούτε ως προς τις πληθυσμιακές ομάδες, ούτε ως προς τους κλάδους και τα επαγγέλματα. **Η κυβέρνηση ανέλαβε δράση σχετικά γρήγορα**, συγκρατώντας στον βαθμό του δυνατού τις απολύσεις και ενισχύοντας τις επιχειρήσεις, τόσο με το πρόγραμμα ΣΥΝ-ΕΡΓΑΣΙΑ, όσο και με την εξασφάλιση ρευστότητας για τις επιχειρήσεις με τα προγράμματα επιστρεπτέας προκαταβολής και μείωσης του ενοικίου. Όμως η ανεπαρκής ζήτηση για προϊόντα και υπηρεσίες κλάδων της ελληνικής οικονομίας, ειδικά από το εξωτερικό, οι οποίοι παραδοσιακά τονώνουν την προσφορά εργασίας και αυξάνουν την απασχόληση από το δεύτερο τρίμηνο του έτους, όπως είναι ο τουριστικός κλάδος (περιλαμβανομένων δραστηριοτήτων διαμονής και εστίασης), δεν άφησε πολλά περιθώρια θετικών εξελίξεων. Είναι δύσκολο να γίνουν προβλέψεις αναφορικά με τις εξελίξεις στην αγορά εργασίας, καθώς αυτές μεταξύ άλλων εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την ένταση του δεύτερου κύματος

της πανδημίας, που έχει ήδη ξεκινήσει. Επίσης, η αντίδραση των κυβερνήσεων των εμπορικών μας εταίρων, οι παρεμβάσεις που θα κάνει η ελληνική κυβέρνηση, ο χρόνος έλευσης του εμβολίου, αλλά και η ταχύτητα ομαλοποίησης της κατάστασης μετά την έλευσή του, καθώς δεν αποκλείεται οι αλλαγές της καταναλωτικής συμπεριφοράς που πυροδότησε η πανδημία να διαρκέσουν περισσότερο από ό,τι αναμένεται, είναι καθοριστικοί παράγοντες των επικείμενων εξελίξεων. Τέλος, ιδιαίτερη σημασία θα έχει και το μέγεθος της οικονομικής ζημιάς που θα έχει συντελεστεί ως τότε, π.χ. πόσες επιχειρήσεις θα αναγκαστούν να κλείσουν και πόσοι απασχολούμενοι θα χάσουν τη δουλειά τους ή σημαντικό μέρος του εισοδήματός τους, παρά τις παρεμβάσεις του κράτους σε όλες τις χώρες-μέλη της ΕΕ. Η δυσμενής συγκυρία, δυστυχώς, αυξάνει τους μη οικονομικά ενεργούς, είτε οδηγώντας απασχολούμενους που έχασαν την εργασία τους ή/και άνεργους που δεν μπορούν να βρουν εργασία, εκτός εργατικού δυναμικού, είτε καθυστερώντας την είσοδο στην αγορά εργασίας ατόμων που ήταν ήδη εκτός αγοράς (νέοι, φοιτητές, νοικοκυρές, κτλ.). Η ενεργοποίηση αυτών και η επανένταξή τους στο εργατικό δυναμικό θα είναι δυσκολότερη, όσο αυξάνει το διάστημα που μένουν εκτός αγοράς εργασίας. Η μείωση του μη μισθολογικού κόστους, που προχωρά, αναμένεται να ανακουφίσει τις επιχειρήσεις και να αυξήσει λίγο τις καθαρές απολαβές των μισθωτών, άρα και τη ζήτηση. Αν αυτές οι παρεμβάσεις συμπληρωθούν από πρόσθετες, στοχευμένες φορολογικές ελαφρύνσεις κλάδων που πλήττονται δυσανάλογα από την πανδημία, στο μέτρο του δημοσιονομικά εφικτού, τα θετικά οφέλη αναμένονται πολλαπλάσια.

Οι αβεβαιότητες στο δεύτερο κύμα της πανδημίας είναι πολλές

Αυτές αντανakλώνται στο Προσχέδιο του Κρατικού Προϋπολογισμού 2021 που κατατέθηκε ήδη στη Βουλή. Είναι εύλογο να υπάρχει αβεβαιότητα στις εκτιμήσεις των μεγεθών της ελληνικής οικονομίας, ακριβώς γιατί εξακολουθούμε να βρισκόμαστε στο μάτι του κυκλώνα. Τα κρούσματα καθημερινά αυξάνονται, οι Μονάδες Εντατικής Θεραπείας (ΜΕΘ) γεμίζουν από συνανθρώπους μας που χρειάζονται νοσηλεία, ενώ κάποιοι άλλοι, λιγότεροι τυχεροί, δεν τα καταφέρνουν. Το εμβόλιο δεν έχει κυκλοφορήσει ακόμη αλλά ούτε και κάποιο φάρμακο που να εξουδετερώνει τα βαριά συμπτώματα του ιού και τον κίνδυνο θανάτου. Όσο λοιπόν τα γεγονότα εξελίσσονται πάνω σε «κινούμενη άμμο», τόσο περισσότερο δύσκολες θα είναι οι όποιες μελλοντικές εκτιμήσεις σχετικά με την κατάσταση της οικονομίας τον επόμενο χρόνο. Ορθά λοιπόν κάνει το οικονομικό επιτελείο της κυβέρνησης

και διαμορφώνει δύο σενάρια για τη μελλοντική πορεία της οικονομίας, το 2021, ένα αισιόδοξο με ρυθμό ανάπτυξης 7,5% και ένα απαισιόδοξο με ρυθμό ανάπτυξης 4,5%. **Το αν θα πάμε στο αισιόδοξο ή στο απαισιόδοξο σενάριο θα εξαρτηθεί από τρεις βασικούς παράγοντες.** Πρώτα-πρώτα από τον τελικό ρυθμό ύφεσης το 2020. Όλες οι εκτιμήσεις δείχνουν ότι αυτός θα κυμανθεί γύρω στο 8%. Αυτό όμως θα εξαρτηθεί από ένα ευρύ φάσμα μεγεθών και διαστάσεων (βλ. ενότητα 1.3). Σε αυτά συγκαταλέγονται η δυναμική της ζήτησης και της προσφοράς, η εξαγωγική επίδοση της Ελλάδας, οι επενδυτικές και αποταμιευτικές αποφάσεις των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών, τα μεγέθη της απασχόλησης και της ανεργίας και κατ' επέκταση τα εισοδήματα, καθώς και οι χρηματοοικονομικές συνθήκες και τα δημοσιονομικά μεγέθη. Από την άλλη πλευρά, εξαρτάται από τον ρόλο που θα διαδραματίσουν οι αντισταθμιστικές επιδράσεις των οικονομικών μέτρων που έχουν ήδη ληφθεί και θα ληφθούν στο προσεχές χρονικό διάστημα σε εγχώριο και ευρωπαϊκό επίπεδο. Εδώ θα πρέπει να τονίσουμε ότι έχει μεγάλη σημασία ο χρόνος έναρξης της απορρόφησης των πόρων του Ταμείου Ανάκαμψης. Τέλος, πρέπει να τονιστεί ότι στις αρχές του 2020 η ελληνική οικονομία επιδείκνυε μια σημαντική αναπτυξιακή δυναμική, ενώ ενισχυόταν θετικά σε όρους βασικών οικονομικών μεγεθών και σε όρους προόδου αναφορικά με την εξισορρόπηση συνολικών δημοσιονομικών μεγεθών και εφαρμογής καίριων μεταρρυθμίσεων. Συνεπώς, υπό την προϋπόθεση μιας αποτελεσματικής διαχείρισης της πανδημίας, συνέχισης των μεταρρυθμίσεων με έμφαση στην παιδεία, τη δικαιοσύνη και τη δημόσια διοίκηση και εφόσον η συνδεόμενη διαταραχή θα έχει κυρίως βραχυπρόθεσμες επιδράσεις που θα επιδείξουν τάσεις εξασθένισης προς το τέλος του έτους, η ελληνική οικονομία δύναται να ανακάμψει σταδιακά και να επιστρέψει σε θετικότερους ρυθμούς ανάπτυξης το 2021.

Ένα πρόβλημα δεκαετιών, το ιδιωτικό χρέος που ξεπερνά τα 230 δισ. ευρώ, οδεύει στη λύση του

Η ανανέωση του πτωχευτικού δικαίου της χώρας, που τέθηκε σε διαβούλευση 40 ημερών και πρόκειται να τεθεί σε ισχύ από την 1η Ιανουαρίου 2021, αποσκοπεί στην ολιστική αντιμετώπιση των χρεών των ιδιωτών και των επιχειρήσεων προς τις τράπεζες, το Δημόσιο, τα ασφαλιστικά ταμεία, τους ιδιώτες κτλ. (βλ. ενότητα 4.2). **Η ρύθμιση ήταν αναγκαία** τόσο λόγω των νέων συνθηκών που επέφεραν οι διαδοχικές οικονομικές κρίσεις της τελευταίας δεκαετίας, όσο και λόγω των εγγενών αδυναμιών του ελληνικού πλαισίου σε συνδυασμό με τις εξελίξεις σε διεθνές επίπεδο. Το δαι-

δαλώδες των νομοθετημάτων και σε αυτό τον τομέα δεν διευκόλυνε την ταχεία και διαφανή διεκπεραίωση των σχετικών διαδικασιών, ενώ παράλληλα έδινε την ευκαιρία σε στρατηγικούς κακοπληρωτές να το εκμεταλλευτούν προς όφελός τους. Εκτός του αναγκάσιου εκσυγχρονισμού και της εξειδίκευσης για περιπτώσεις όπως οι καλόπιστοι οφειλέτες που ανήκουν στις ευάλωτες ομάδες, ήταν αδήριτη ανάγκη να αντιμετωπιστεί με ταχείες διαδικασίες η υπερχρέωση που πνίγει την οικονομία και συχνά παίρνει τη μορφή των μη εξυπηρετούμενων δανείων. Όσο αυτά τα προβλήματα χρονίζουν, τόσο αυξάνεται η αβεβαιότητα, απαξιώνονται τα περιουσιακά στοιχεία και ακινητοποιείται το ενεργητικό του ισολογισμού των τραπεζών από μη εξυπηρετούμενες οφειλές, στραγγίζοντας την οικονομία από νέες πιστώσεις. **Επομένως για όλους τους παραπάνω λόγους, το νέο πτωχευτικό πλαίσιο κινείται προς την κατεύθυνση της επανεκκίνησης της οικονομίας με στόχο τον περιορισμό της διασποράς του ηθικού κινδύνου, την πρόθεση να ελαχιστοποιηθούν οι κοινωνικές επιπτώσεις και, αντίστοιχα, να μεγιστοποιηθούν τα οφέλη για το σύνολο της οικονομίας.** Ωστόσο, οφείλουμε να σταθούμε σε τρία πιθανά εμπόδια στην επίτευξη των ανωτέρω στόχων τα οποία χρήζουν προσοχής: Πρώτα-πρώτα, η αυτοματοποιηστυποποίηση του εξωδικαστικού μηχανισμού έχει το τεκμήριο της αντικειμενικότητας, αλλά συγχρόνως ενέχει τον κίνδυνο της αναποτελεσματικότητας στον βαθμό που η μη συμμετοχή του ανθρώπινου παράγοντα θα παράγει αποτελέσματα τα οποία πιθανά δεν θα λάβουν υπόψη τους την ιδιαιτερότητα της κάθε περίπτωσης, ώστε να μεγιστοποιήσουν το προσδοκώμενο αποτέλεσμα υπό τους συγκεκριμένους περιορισμούς που αυτή θέτει. Επιπλέον, κρίσιμη παράμετρος, τόσο στην ένταξη στη διαδικασία πτώχευσης όσο και στη ρευστοποίηση των περιουσιακών στοιχείων, είναι η διαφύλαξη της αξίας των περιουσιακών στοιχείων, ώστε αυτή να μην μειωθεί πολύ κάτω από τη θεμελιώδη αξία τους. Η αρχή αυτή βρίσκεται στο πνεύμα των διατάξεων, ωστόσο η εξασφάλισή της προϋποθέτει τη λειτουργία ενός γενικότερου πλέγματος θεσμικών λύσεων που θα συμπεριλαμβάνουν την ολοκληρωμένη αντιμετώπιση του ζητήματος των μη εξυπηρετούμενων δανείων. Τέλος, στο μεσοπρόθεσμο διάστημα, ο καίριος παράγοντας είναι η αλλαγή του τρόπου σκέψης των δρώντων υποκειμένων, καθώς αυτός αντανάσσεται στην καθημερινή τους συμπεριφορά. Ένα νομοθετικό πλαίσιο είναι ικανό να λειτουργήσει ως εργαλείο προώθησης της οικονομικής ανάπτυξης, μόνο όταν μπορεί να κινητοποιήσει τα οικονομικά δρώντα υποκείμενα στην επιδιωκόμενη κατεύθυνση. Για να γίνει αυτό, πρέπει να είναι σε θέση να απαντάει σε χρόνια προβλήματα της οικονομίας που αποζητούν λύση, με μηχανισμούς οι οποί-

οι γίνονται κατανοητοί από το ευρύ κοινό, το οποίο τους ενσωματώνει στην καθημερινή του πρακτική και προσαρμόζει ανάλογα την συμπεριφορά του. Για να το κάνει όμως αυτό, θα πρέπει να κατανοεί ότι οι παρελθόντες τρόποι σκέψης είναι ξεπερασμένοι και να επιδιώκει οικειοθελώς την αντικατάστασή τους με νέους, στον βαθμό που τους αξιολογεί ως πιο επωφελείς. Τέτοιες συμπεριφορές, που πηγάζουν από καθιερωμένους τρόπους σκέψης και οφείλουν να τύχουν της προσοχής του διαμορφωτή πολιτικής, είναι η προσφυγή στην παραοικονομία, η δυσπιστία στον δημόσιο τομέα και το χρηματοπιστωτικό σύστημα και η στρεβλή αντίληψη της επιχειρηματικότητας από ορισμένη μερίδα της κοινωνίας.

Η απόφαση της Microsoft να επενδύσει στην Ελλάδα δείχνει ότι υπό προϋποθέσεις η Ελλάδα μπορεί να προσελκύσει ακόμη και μεγάλους παίκτες

Η επιλογή της Ελλάδας από την Microsoft δείχνει πολλά: κυρίως ότι δεν υπάρχει πολιτικός κίνδυνος και ότι η Ελλάδα μπορεί να παίξει σημαντικό γεωπολιτικό ρόλο στην περιοχή. Σίγουρα θα μεταδώσει και ένα θετικό μήνυμα για τη χώρα σε άλλες εταιρείες που σκέφτονται να κάνουν επενδύσεις στη **Νοτιοανατολική Ευρώπη**. Εμείς ωστόσο δεν πρέπει να επαναπαυόμαστε. **Δεν φτάνει μόνο η Microsoft** για να επανέλθει η χώρα μας στη διεθνή σκηνή. Πρέπει να προσπαθούμε καθημερινά και να διαμορφώνουμε κατάλληλες συνθήκες για την προσέλκυση και άλλων ξένων επενδυτών. Μια απόφαση που σύμφωνα με τα πρόσφατα πορίσματα του ΚΕΠΕ (βλ. ενότητα 1.4) είναι στη σωστή κατεύθυνση για να βελτιωθούν οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις των επενδύσεων. Εκτός από την ανάπτυξη εγχώριας παραγωγής υπολογιστών και IT, ένα μακρόπνοο επενδυτικό σχέδιο θα πρέπει να είναι στραμμένο προς τη δημιουργία κινήτρων για την ανάπτυξη εγχώριας παραγωγής ηλεκτρικών και οπτικών προϊόντων, καθώς και εξοπλισμού μεταφορών, μηχανημάτων και άλλων ειδών εξοπλισμού ώστε να υποκατασταθούν κατά το δυνατό οι εισαγωγές των ως άνω προϊόντων. Άλλωστε, ο ρόλος των επενδύσεων στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας δεν είναι, όπως εμφατικά τονίζεται, να συμπαρασύρουν βραχυπρόθεσμα την αύξηση του ΑΕΠ, αλλά η μέσω του καταλλήλου διακλαδικού προγραμματισμού μακροπρόθεσμη συμβολή τους στη διαμόρφωση ενός παραγωγικού προτύπου ικανού να αντεπεξέλθει στις παγκόσμιες προκλήσεις, στοχεύοντας, παράλληλα, στη δίκαιη κατανομή του εισοδήματος και την αειφορία. Πρέπει, λοιπόν, να προσπαθούμε καθημερινά και να διαμορφώνουμε κατάλληλες συνθήκες για την προσέλκυση και άλλων τέτοιων επενδυτικών σχεδίων. Η πρόκληση αυτή είναι και θεσμική.

Στη μετα-κορωνοϊό εποχή, η κυβέρνηση θα πρέπει να αντιμετωπίσει τρεις βασικές υστερήσεις

Στη μάχη του ανθρώπου με την πανδημία του κορωνοϊού, υπάρχει μια βεβαιότητα: νικητής θα είναι ο άνθρωπος. Όταν με το καλό γίνει αυτό, η πανδημία θα μοιάζει σαν μια δραματική παρένθεση στην κοινωνία και την οικονομία. Τότε λοιπόν, στη χώρα μας θα πρέπει να ξαναπιάσουμε το νήμα εκεί που το αφήσαμε πριν την έλευση του κορωνοϊού. Δηλαδή θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε τις τρεις βασικές υστερήσεις-προκλήσεις της χώρας μας: την παραγωγική, τη δημογραφική και την θεσμική. Η **παραγωγική** υστέρηση οφείλεται στην **παγίδα στασιμότητας** που έχει πέσει η χώρα λόγω της δέσμευσής της για υψηλά πρωτογενή πλεονάσματα προκειμένου να γίνει το χρέος της βιώσιμο. Στόχοι για πρωτογενή πλεονάσματα πάνω από 2% το μόνο που κάνουν είναι να κρατούν δέσμια τη χώρα σε συνθήκες ύφεσης, με ακριβώς αντίθετα αποτελέσματα από αυτό που επιδιώκουν ή δήθεν επιδιώκουν οι θαυμαστές των μεγάλων πλεονασμάτων. Δεν είναι τυχαίο ότι οι επίσημες εκτιμήσεις των θεσμών για τον ρυθμό ανάπτυξης της χώρας μέχρι το 2060 παραμένουν 1,25%, όταν για την υπόλοιπη Ευρωζώνη είναι 2,5%. Αυτό σημαίνει ότι **σταδιακά οι Έλληνες θα γίνονται ολοένα και φτωχότεροι** και συνολικά η χώρα θα υποβιβάζεται εισοδηματικά. Η δεύτερη μεγάλη πρόκληση είναι η **δημογραφική**. Από το 2010 και ύστερα, ο πληθυσμός μειώνεται γρήγορα κυρίως λόγω μετανάστευσης νέων σε άλλες χώρες (βλ. ενότητα 3.1). Μετά το 2020, λόγω της μαζικής συνταξιοδότησης αλλά και της γήρανσης του πληθυσμού, θα υπάρχει δραματική αύξηση των συνταξιούχων. Σύμφωνα με την Eurostat, η Ελλάδα είναι η δεύτερη πιο γερασμένη χώρα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς στους τρεις Έλληνες που βρίσκονται σε παραγωγική ηλικία, το 2017 αντιστοιχούσε ένας ηλικιωμένος άνω των 65 ετών. Ο δείκτης γονιμότητας διαμορφώνεται σε πολύ χαμηλά επίπεδα, μόλις στα 1,2 παιδιά. Όμως η διατήρηση του ελληνικού πληθυσμού στα σημερινά επίπεδα μετά από 30-40 χρόνια απαιτεί δείκτη γονιμότητας 2,2 παιδιά. **Άρα η Ελλάδα θα γερνάει και θα συρρικνώνεται συνεχώς τα επόμενα χρόνια.** Η τελευταία πρόκληση είναι η **θεσμική**. Αφορά ειδικότερα τη ρυθμιστική ποιότητα του κράτους, την ποιότητα της λογοδοσίας, τους κανόνες δικαίου (βλ. ενότητα 4.1), τη σταθερότητα και μη χρήση βίας, την αποτελεσματικότητα της δημόσιας διοίκησης και

την πάταξη της διαφθοράς, όπου **η Ελλάδα εμφανίζει στις δύο τελευταίες δεκαετίες τις χειρότερες επιδόσεις** σε σύγκριση με τις άλλες χώρες της Ευρωζώνης.

Η έκθεση Πισσαρίδη

Ο επαναπροσδιορισμός του παραγωγικού μοντέλου της χώρας με έμφαση στις μεταρρυθμίσεις και την αλλαγή των κινήτρων των οικονομούντων ατόμων (π.χ. μείωση ασφαλιστικών και φορολογικών συντελεστών) συνεισφέρει στην επίλυση των παραπάνω προβλημάτων. Είναι απαραίτητο, ωστόσο, το παραγωγικό μοντέλο της Έκθεσης Πισσαρίδη να εμπλουτιστεί με δύο ακόμη χαρακτηριστικά: **ανθεκτικότητα** και **αειφορία**. Η ανθεκτικότητα της οικονομίας αναφέρεται στην ικανότητα ελαχιστοποίησης του αντίκτυπου και της διάρκειας των οικονομικών διαταραχών στο εισόδημα και την απασχόληση και συνακόλουθα στη μείωση των επιπέδων μεταβλητότητας. Η **ανθεκτικότητα δεν περιορίζεται μόνο στην οικονομική ανθεκτικότητα** αλλά και στην **κοινωνική, περιβαλλοντική και δημοσιονομική**. Η ανθεκτικότητα της χώρας υπό συνθήκες οικονομικής, κοινωνικής, υγειονομικής ή κλιματικής κρίσης εναπόκειται σε μεγάλο βαθμό στην επάρκεια και αποτελεσματικότητα των δομών του κοινωνικού κράτους. Η ικανότητα αυτή περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, την ετοιμότητα του συστήματος υγείας να αντιμετωπίσει πανδημίες ή τις επιπτώσεις φυσικών καταστροφών, την ύπαρξη θεσμοθετημένων μηχανισμών χορήγησης αξιοπρεπούς εγγυημένου εισοδήματος ή εγγυημένης εργασίας και την έγκαιρη μετάβαση του εκπαιδευτικού συστήματος σε συνθήκες ποιοτικής και προσβάσιμης σε όλους ψηφιακής διδασκαλίας. Επιπρόσθετα, η **αειφορία** συνεισφέρει στη συνολικότερη κοινωνικοοικονομική ανθεκτικότητα και σταθερότητα, συμβάλλοντας ταυτόχρονα στην ανάπτυξη βιώσιμων τοπικών παραγωγικών συμπλεγμάτων (π.χ. σύντομες αλυσίδες αξίας στον αγροτικό τομέα, αποκεντρωμένη παραγωγή ανανεώσιμων πηγών ενέργειας), στη μείωση των αναγκών σε ενέργεια (έργα ενεργειακής αποδοτικότητας και εξοικονόμησης ενέργειας στον οικιακό και επιχειρηματικό τομέα) και στη μείωση της εξάρτησης από την εξωτερική ζήτηση (π.χ. τουρισμός) μέσω της διαφοροποίησης της εγχώριας παραγωγικής βάσης και ζήτησης.

Καθηγητής ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Γ. ΛΙΑΓΚΟΒΑΣ
Πρόεδρος του Δ.Σ. και
Επιστημονικός Διευθυντής του ΚΕΠΕ

1. Τρέχουσες (μακρο-)οικονομικές εξελίξεις

ΚΕΠΕ, Οικονομικές Εξελίξεις, τεύχος 43, 2020, σσ. 7-15

1.1. Οι ανισόμετρες συνέπειες του Covid-19 στις συνιστώσες της ζήτησης

1.1.1. Εισαγωγή - Εγχώρια και εξωτερική ζήτηση

Γιάννης Παναγόπουλος

Στη συγκεκριμένη ενότητα, αξιοποιώντας τα υπάρχοντα καταγεγραμμένα μακροοικονομικά στοιχεία, προχωρούμε στην ανάλυση των τρεχουσών εξελίξεων της πορείας της ελληνικής οικονομίας. Το πρώτο πράγμα που παρατηρούμε, με βάση τα αποτελέσματα του Πίνακα 1.1.1, είναι οι σοβαρές αλλά και αναμενόμενες αρνητικές επιπτώσεις από την πανδημία του Covid-19. Πιο συγκεκριμένα, η ύφεση της οικονομίας, το δεύτερο τρίμηνο του 2020, σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019, ήταν της τάξης του 15,2%. Από την άλλη πλευρά, και σε βμηνιαία βάση, είχαμε επίσης μια σοβαρή υποχώρηση στον ρυθμό μεγέθυνσης της οικονομίας. Πιο συγκεκριμένα, από μεγέθυνση της τάξης του 2,2%, το πρώτο εξάμηνο του 2019, το αντίστοιχο εξάμηνο του 2020 είχαμε ύφεση της τάξης του -7,88%.

Σε ό,τι αφορά τους παράγοντες που συνέβαλαν στην πορεία της ύφεσης αυτής του ΑΕΠ (-15,2%), στο δεύτερο τρίμηνο του 2020, θα πρέπει να επισημάνουμε την καθολική ύπαρξη υψηλών αρνητικών ποσοστών μεταβολής σε όλους τους επιμέρους μακροοικονομικούς συντελεστές. Πιο συγκεκριμένα, το μεγαλύτερο αρνητικό ποσοστό μεταβολής παρουσίασαν οι εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών (-32,1%) και ακολούθησαν, κατά σειρά μεγέθους, η ιδιωτική κατανάλωση (-11,6%), οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (-10,3%) και η δημόσια κατανάλωση (-3,2%). Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει και στο υψηλό αρνητικό πρόσημο, το ίδιο χρονικό διάστημα, για τις εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών (-17,2%).

Σε όρους εξαμήνου έχουμε την ίδια περίπου εικόνα με απλώς μικρότερα ποσοστά μεταβολής. Συγκεκριμένα, οι εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών (-14,8%), οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (-8,33%), η *ιδιωτική κατανάλωση* (-6,13%) και η δημόσια κατανάλωση

(-0,9%) συνεισέφεραν κατά σειρά σημαντικότητας στην καταγεγραμμένη πορεία της εξαμηνιαίας ύφεσης του 2020 (-7,88%) (Πίνακας 1.1.1.).

Μια αντίστοιχη περίπου πορεία καταγράφει, για το δεύτερο τρίμηνο του 2020, και η *εγχώρια ζήτηση*. Με βάση τις υπάρχουσες συνιστώσες στην καταγεγραμμένη ύφεση του ΑΕΠ (χρησιμοποιώντας εποχικά διορθωμένα στοιχεία), η *ιδιωτική κατανάλωση* αποτέλεσε την πιο αρνητική συνιστώσα με ένα ποσοστό πολύ μεγαλύτερο από τις αντίστοιχες των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου και της δημόσιας κατανάλωσης (-7,75 έναντι -1,20 και -0,71, αντίστοιχα).

Σε ό,τι αφορά την πορεία του εξωτερικού τομέα ζήτησης σε σχέση με τον εσωτερικό (διεθνής και εγχώρια ζήτηση αντίστοιχα), κατά τη διάρκεια του δεύτερου τριμήνου του 2020 αναδεικνύεται ο συγκριτικά σημαντικότερος αρνητικός ρόλος της εγχώριας ζήτησης σε σχέση με τη διεθνή, η οποία περιλαμβάνει το ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών (-10,32 έναντι του -5,01, αντίστοιχα) (βλέπε Διάγραμμα 1.1.1). Το αποτέλεσμα θα μπορούσε να είναι ακόμα χειρότερο, αν οι εισαγωγές της χώρας δεν παρουσίαζαν επίσης σημαντική ποσοστιαία πτώση (-17,2%). Σε ελαφρά θετικό επίπεδο κινήθηκε, τέλος, το ίδιο τρίμηνο η συμμετοχή της μεταβολής των αποθεμάτων στη μεταβολή του ΑΕΠ (0,33).

Η πορεία του Δείκτη Οικονομικού Κλίματος (ΔΟΚ), ως μελλοντικού «πληρεξούσιου» της ζήτησης, είναι γνωστό ότι, όπως και κάποιοι άλλοι δείκτες προήγησης, προσφέρει σημαντική πληροφόρηση –τόσο από την πλευρά των επιχειρήσεων αλλά και από την πλευρά των καταναλωτών– για τις εξελίξεις στην οικονομία. Είναι επίσης ένας σημαντικός πρόδρομος δείκτης της οικονομίας και μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την πρόβλεψη των άμεσων εξελίξεων που αφορούν τη μελλοντική πορεία μεγέθυνσης του ΑΕΠ. Έτσι, όπως καταδεικνύεται από το Διάγραμμα 1.1.2, ο ΔΟΚ, τον Ιανουάριο του 2020 και μέχρι τις τελευταίες καταγεγραμμένες ενδείξεις (Αύγουστος 2020), κινείται έντονα καθοδικά. Συγκεκριμένα, ξεκίνησε από τις 109,5 μονάδες και μέχρι στιγμής περνά οριακά πάνω από τις 90 μονάδες (90,7). Το γεγονός αυτό αποτελεί μια ακόμα ένδειξη των σοβαρών επιπτώσεων που έχει δημιουργήσει στις προσδοκίες των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών η πανδημία του Covid-19.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1.1 Βασικά μακροοικονομικά μεγέθη
 (% ρυθμοί μεταβολής με εποχικά διορθωμένα στοιχεία, σε σταθερές τιμές)

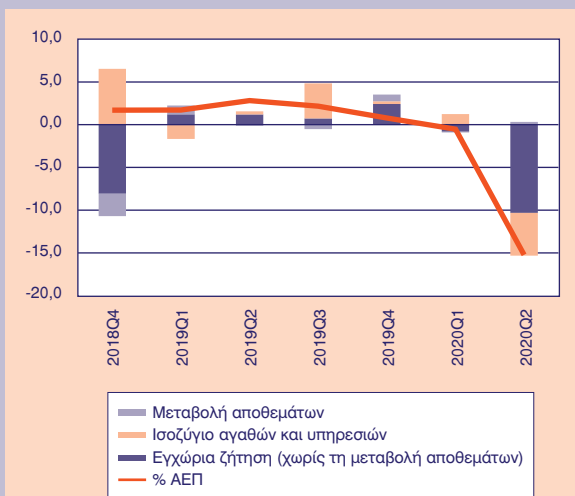
	2018Q1	2018Q2	2018Q3	2018Q4	2019Q1	2019Q2	2019Q3	2019Q4	2020Q1	2020Q2	Α' εξάμηνο 2019	Β' εξάμηνο 2020
Ιδιωτική κατανάλωση	0,5	1,4	1,1	0,7	1,3	0,1	0,3	1,2	-0,7	-11,6	0,67	-6,13
Δημόσια κατανάλωση	-0,3	-4,1	-4,5	-1,4	0,5	9,8	0,1	-1,4	1,4	-3,2	5,12	-0,94
Επενδύσεις παγίου κεφαλαίου	-8,4	19,4	-22,1	-27,2	8,8	-5,2	2,5	14,0	-6,4	-10,3	1,80	-8,33
Εγχώρια ζήτηση*	5,7	3,7	-6,0	-1,0	-0,5	1,6	5,0	2,8	0,4	-15,3	0,55	-7,43
Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	9,1	9,1	5,5	10,6	4,8	5,2	9,1	0,7	2,4	-32,1	5,02	-14,85
Εξαγωγές αγαθών	10,3	8,4	6,7	8,1	-0,8	4,7	6,4	-1,4	4,0	-15,4	1,96	-5,69
Εξαγωγές υπηρεσιών	6,0	12,5	4,8	13,0	10,3	6,9	13,7	1,9	-0,2	-49,4	8,61	-24,80
Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	-7,5	2,7	15,5	2,2	9,8	3,9	-2,8	-0,3	-1,1	-17,2	6,85	-9,18
Εισαγωγές αγαθών	-11,4	-0,1	15,4	0,4	10,0	4,3	-4,6	-2,8	-1,2	-15,3	7,17	-8,26
Εισαγωγές υπηρεσιών	12,0	16,1	16,6	13,2	6,3	2,3	7,6	11,2	-0,6	-25,7	4,32	-13,18
ΑΕΠ	2,8	1,4	1,8	1,7	1,7	2,8	2,2	0,8	-0,5	-15,2	2,27	-7,88

Πηγή: Τριμηνιαίο Εθνικό Λογαριασμό.

* Χωρίς τη μεταβολή των αποθεμάτων.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.1

Συμβολή στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ:
Εγχώρια και καθαρή εξωτερική ζήτηση*

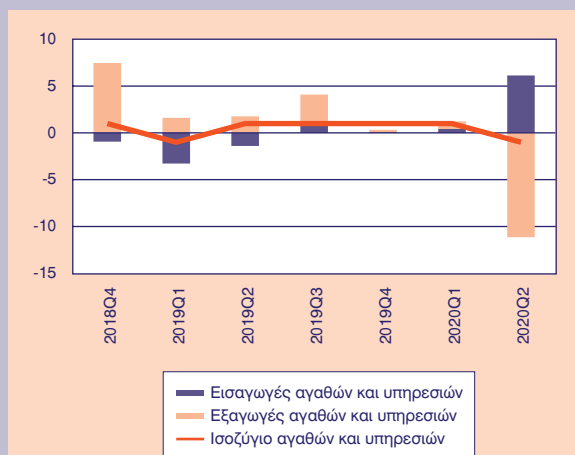


Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ.

* Επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.3

Επιμέρους συνιστώσες της εξωτερικής ζήτησης*

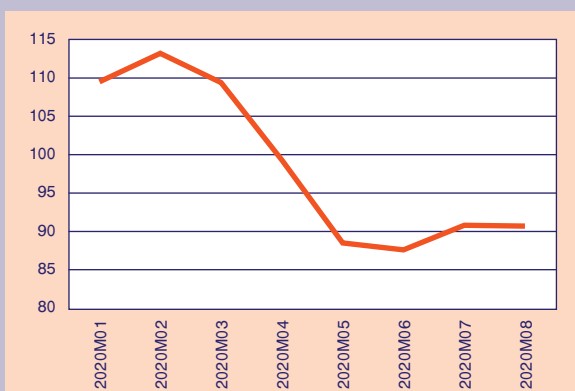


Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ.

* Επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.2

Δείκτης οικονομικού κλίματος



Πηγή: Eurostat.

Παρακάτω ακολουθεί μια πιο αναλυτική συζήτηση σχετικά με τη συνεισφορά του ισοζυγίου των αγαθών και υπηρεσιών της χώρας στο ΑΕΠ για το δεύτερο τρίμηνο του 2020.

Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών

Η αρνητική συνεισφορά του εξωτερικού τομέα (εξαγωγές μείον εισαγωγές) στην ύφεση του ΑΕΠ για το δεύτερο τρίμηνο του 2020, όπως έχει ήδη αναφερθεί παραπάνω, κρίνεται σε γενικές γραμμές σαφώς σημαντική (-5,01 μονάδες) και αντανακλά κυρίως τις

αναμενόμενες επιπτώσεις της πανδημίας του Covid-19 στη διεθνή ζήτηση.

Ξεκινώντας από τις συνολικές εξαγωγές, να υπογραμμίσουμε ότι μειώθηκαν, για το δεύτερο τρίμηνο του 2020, με ρυθμό της τάξης του 32,1%. Αναλυτικότερα, οι υπηρεσίες, οι οποίες αποτελούν και το σχετικά μικρότερο τμήμα των εξαγωγών σε δις ευρώ, παρουσίασαν μείωση της τάξης του 49,4%, ενώ τα αγαθά, που ήταν και το μεγαλύτερο τμήμα των εξαγωγών, παρουσίασαν πολύ μικρότερη μείωση της τάξης του 15,4%, για το ίδιο χρονικό διάστημα. Σε ό,τι αφορά τις εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών, σε αντίθεση με τη δομή των εξαγωγών που είναι πιο ισορροπημένες ως κατανομή, πρέπει να αναφέρουμε ότι επίσης μειώθηκαν με ρυθμό της τάξης του 17,2%. Αναλυτικότερα, οι εισαγόμενες υπηρεσίες παρουσίασαν μια μείωση της τάξης του 25,7%, ενώ, από την άλλη πλευρά, στα εισαγόμενα αγαθά η τριμηνιαία μείωση ήταν μικρότερη από αυτή των υπηρεσιών, και πιο συγκεκριμένα ήταν της τάξης του 15,3%.

Σε ό,τι αφορά τη συνεισφορά του ισοζυγίου των αγαθών και υπηρεσιών στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ, αξίζει να επισημάνουμε εδώ την ιδιαιτερότητα που παρουσιάζει η πορεία της μεταβολής των δύο μεγεθών (εισαγωγές και εξαγωγές) κατά το διάστημα της πανδημίας του Covid-19. Συγκεκριμένα, όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω, και τα δύο αυτά μεγέθη παρουσίασαν υψηλές αρνητικές μεταβολές το δεύτερο τρίμηνο του 2020 (-17,2% και -32,1%, αντίστοιχα, Πίνακας 1.1.1.). Κατ' επέκταση, όπως φαίνεται και στα αντίστοιχα ιστογράμματα στο Διάγραμμα 1.1.3, παρατηρείται η αντιστροφή της προσδοκώμενης εικόνας

των δύο συνιστωσών, με την πολύ θετική συνεισφορά της συνιστώσας των εισαγωγών και την αντίστοιχη αρνητική της συνιστώσας των εξαγωγών στο ΑΕΠ (6,14 έναντι -11,1, αντίστοιχα).

1.1.2. Ιδιωτική κατανάλωση και επενδύσεις

Κωνσταντίνος Λοΐζος

1.1.2.1. Ιδιωτική κατανάλωση

Η ιδιωτική κατανάλωση μειώθηκε σε αξία, αλλά διατήρησε τη σημασία της ως ποσοστό του ΑΕΠ

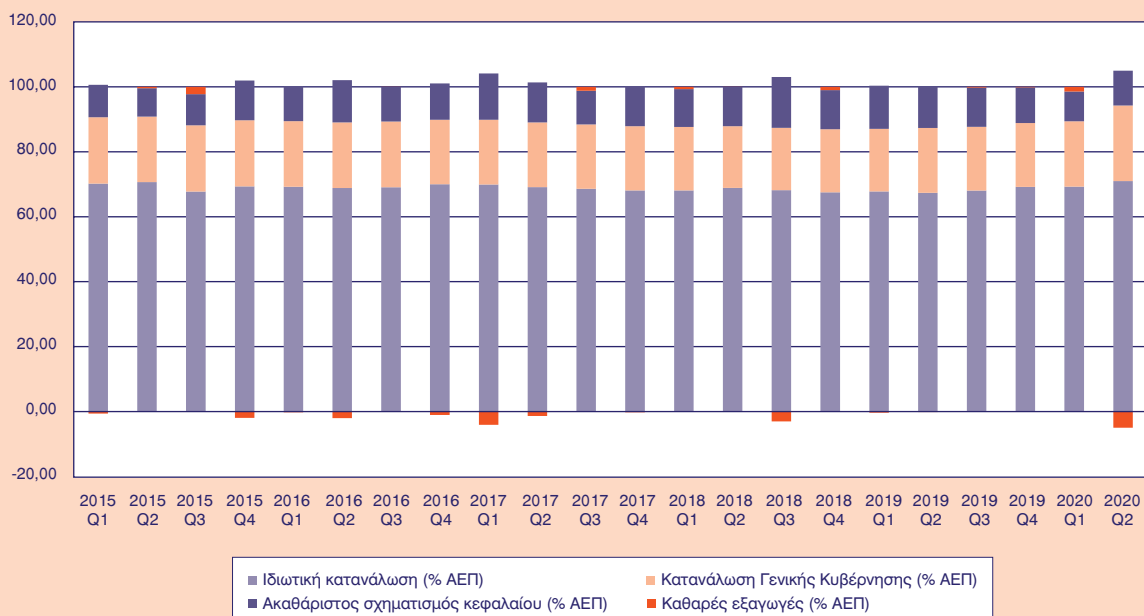
Σύμφωνα με τα τριμηνιαία εποχικά διορθωμένα στοιχεία των *Εθνικών Λογαριασμών*¹, η ιδιωτική κατανάλωση μειώθηκε στα 27.726 εκατ. ευρώ σε τρέχουσες τιμές στο δεύτερο τρίμηνο του 2020, από 31.740 εκατ. ευρώ στο πρώτο τρίμηνο του ίδιου έτους και 32.005 στο τέταρτο τρίμηνο του 2019. Παρομοίως, σε αλυσωτούς δείκτες όγκου (έτος αναφοράς 2010) η ιδιωτική

κατανάλωση μειώθηκε από 32.755 εκατ. ευρώ στο τέταρτο τρίμηνο του 2019 σε 32.472 εκατ. ευρώ κατά το πρώτο τρίμηνο και 28.802 εκατ. ευρώ στο δεύτερο τρίμηνο του 2020. Η καθίζηση στην καταναλωτική δαπάνη αντανακλάται στις ποσοστιαίες μεταβολές, βάσει των εποχικά διορθωμένων στοιχείων αλυσωτών δεικτών όγκου. Η ιδιωτική κατανάλωση μειώθηκε με ρυθμούς -0,7% και -11,6% κατά τα δύο πρώτα τρίμηνα του 2020 σε σχέση με τα αντίστοιχα του 2019, ενώ με παρόμοιους ρυθμούς (-0,9% και -11,3%) μειώθηκε σε σχέση με τα αμέσως προηγούμενα τρίμηνα.

Παρ' όλα αυτά, ως ποσοστό του ΑΕΠ, η ιδιωτική κατανάλωση αυξήθηκε από 69,18% στο τέταρτο τρίμηνο του 2019, σε 69,27% στο πρώτο τρίμηνο του 2020 και 70,97% στο δεύτερο τρίμηνο του ίδιου έτους (Διάγραμμα 1.1.4). Σημαντική αυξητική τάση είχε επίσης η δημόσια κατανάλωση ως ποσοστό του ΑΕΠ (από 19,69% σε 20,13% και 23,28% για τα αντίστοιχα τρίμηνα). Όμως, αν και η ιδιωτική αλλά και η δημόσια κατανάλωση έχουν βαρύνουσα σημασία ως ποσοστό του ΑΕΠ, παρ' όλα αυτά ως συνιστώσες της εγχώριας ζήτησης, το δεύτερο τρίμηνο του 2020, αντιμετώπισαν μια εντυπωσιακή κατάρρευση (Διάγραμμα 1.1.5).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.4

Εξέλιξη της ιδιωτικής κατανάλωσης και των άλλων συνιστωσών της ζήτησης ως ποσοστού του ΑΕΠ (προσέγγιση δαπάνης) (εποχικά διορθωμένα στοιχεία σε τρέχουσες τιμές)



Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

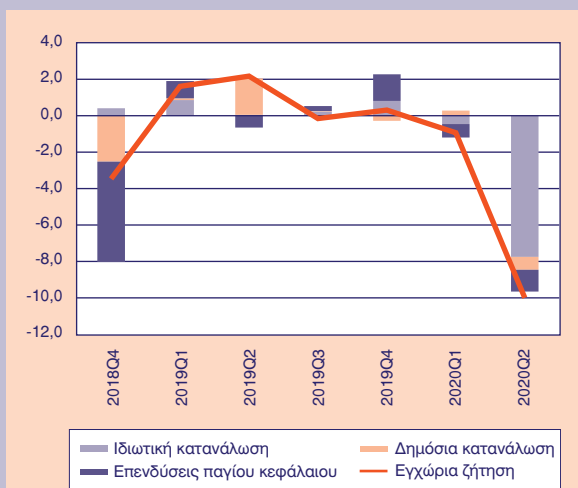
1. Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί, Δελτίο τύπου ΕΛΣΤΑΤ, 3 Σεπτεμβρίου 2020.

Επίσης, τα δεδομένα για τον ακαθάριστο σχηματισμό κεφαλαίου (παγίου και μεταβολής αποθεμάτων) ως ποσοστό του ΑΕΠ εμφανίζουν διακύμανση χωρίς σαφή τάση: από 10,99% στο τέταρτο τρίμηνο του 2019 οι ακαθάριστες επενδύσεις μειώνονται σε 9,15% στο

πρώτο τρίμηνο του 2020, για να αυξηθούν πάλι σε 10,75% στο δεύτερο τρίμηνο. Τέλος, οι καθαρές εξαγωγές, παρά τη μικρή ανάκαμψη από 0,14% σε 1,44% του ΑΕΠ στο πρώτο τρίμηνο του 2020, κατέρρευσαν στο -5% στο δεύτερο τρίμηνο του 2020, καταδεικνύοντας την ανατροπή του εμπορικού ισοζυγίου υπέρ των εισαγωγών.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.5

Συμβολή στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ:
Επιμέρους συνιστώσες της εγχώριας ζήτησης



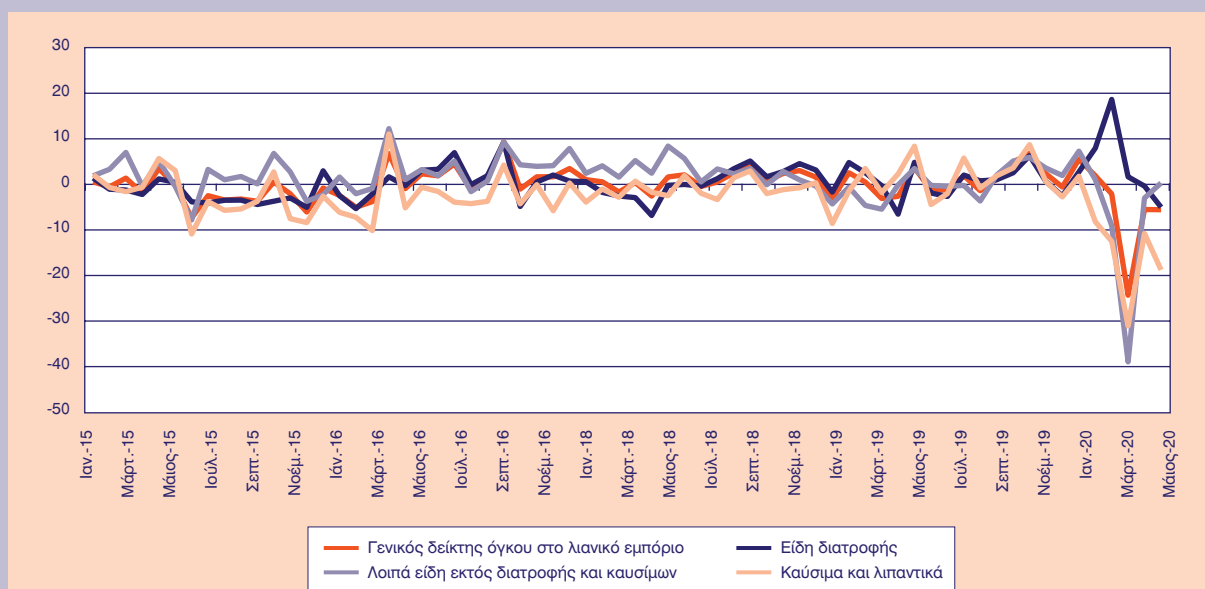
Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

Το λιανικό εμπόριο υπέστη καθίζηση λόγω του Covid-19, εκτός από τα είδη διατροφής

Στο Διάγραμμα 1.1.6 παρουσιάζεται η εξέλιξη του λιανικού εμπορίου βάσει των μηνιαίων στοιχείων της ΕΛΣΤΑΤ. Παρατηρώντας τα στοιχεία, θα μπορούσε κανείς να διακρίνει δύο περιόδους: το διάστημα που καλύπτει το τέταρτο τρίμηνο του 2019 και τους μήνες Ιανουάριο και Φεβρουάριο του πρώτου τριμήνου του 2020. Αυτή είναι η περίοδος κατά την οποία η πανδημία αρχίζει να εμφανίζεται και να εξελίσσεται στη χώρα, αλλά παρ' όλα αυτά δεν έχουν ακόμη ληφθεί μέτρα καθολικού περιορισμού μετακινήσεων (lockdown). Η δεύτερη περίοδος αφορά ακριβώς την επίπτωση του lockdown και καλύπτει τον Μάρτιο και όλο το δεύτερο τρίμηνο του 2020. Πράγματι, οι ποσοστιαίες μεταβολές, σε σχέση με τον αντίστοιχο μήνα του προηγούμενου έτους, ήταν γενικά θετικές για όλους τους δείκτες κατά την πρώτη περίοδο εκτός από τον Δεκέμβριο του 2019 (με εξαίρεση τα λοιπά είδη εκτός διατροφής και καυσίμων), ενώ για

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.6

Ποσοστιαίες μεταβολές γενικού δείκτη όγκου και δεικτών στις κύριες κατηγορίες καταστημάτων στο λιανικό εμπόριο



Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

τον Φεβρουάριο του 2020 μόνο τα καύσιμα παρουσίασαν αρνητική μεταβολή. Η κατάσταση μεταβάλλεται άρδην κατά τη δεύτερη περίοδο. Ο γενικός δείκτης, τα λοιπά είδη και τα καύσιμα παρουσιάζουν σταθερά αρνητικές ποσοστιαίες μεταβολές, ενώ μόνο τα λοιπά είδη δείχνουν ελαφρά ανάκαμψη της τάξης του 0,30% τον Ιούνιο του 2020. Αντίθετα, τα είδη διατροφής αυξήθηκαν ραγδαία τον Μάρτιο του 2020 (αύξηση 18,64%), ενώ εμφάνισαν αρνητικές μεταβολές μόνο τον Μάιο και Ιούνιο του 2020 (-0,37 και -5,02, αντίστοιχα). Σε γενικές γραμμές, η τάση που παρατηρήθηκε κατά τα δύο πρώτα τρίμηνα του 2020 ήταν αρνητική για τον γενικό δείκτη καθώς, σε όρους ποσοστιαίων μεταβολών, κινήθηκε κατά μέσο όρο αρνητικά στο εξάμηνο αυτό με μέση τιμή -5,02%. Αντίθετα, όπως αναμενόταν άλλωστε, θετική τάση παρατηρούμε για τον δείκτη ειδών διατροφής (μέση τιμή 4,26%), ενώ η αρνητική τάση κυριαρχεί στον δείκτη λοιπών αγαθών (μέση τιμή -7,06%) και στον δείκτη καυσίμων και λιπαντικών (μέση τιμή -13,25%). Επομένως, οι εξελίξεις στο λιανικό εμπόριο το πρώτο εξάμηνο του 2020, σε σχέση με το αντίστοιχο εξάμηνο του προηγούμενου έτους, ήταν σαφώς αρνητικές με σημαντική εξαίρεση τον κλάδο των ειδών διατροφής.

Οι προσδοκίες στο λιανικό εμπόριο κατέρρευσαν λόγω της πανδημίας και παραμένουν υποτονικές

Η εξέταση των δημοσιευμένων από την EUROSTAT δεικτών εμπιστοσύνης (Διάγραμμα 1.1.7) καταδεικνύει, όπως θα περίμενε κανείς λόγω της πανδημίας, μία

σταθερά καθοδική τάση τον Μάρτιο, Απρίλιο και Μάιο του 2020 που ουσιαστικά ακύρωσε τη βελτίωση των δεικτών που είχε παρατηρηθεί από τον Σεπτέμβριο του 2019. Παρά τη μερική διόρθωση και στους δύο δείκτες τον Ιούνιο του 2020, η αρνητική πορεία συνεχίστηκε τον Ιούλιο και Αύγουστο, επιβεβαιώνοντας την εδραίωση του αρνητικού κλίματος λόγω της πανδημίας.

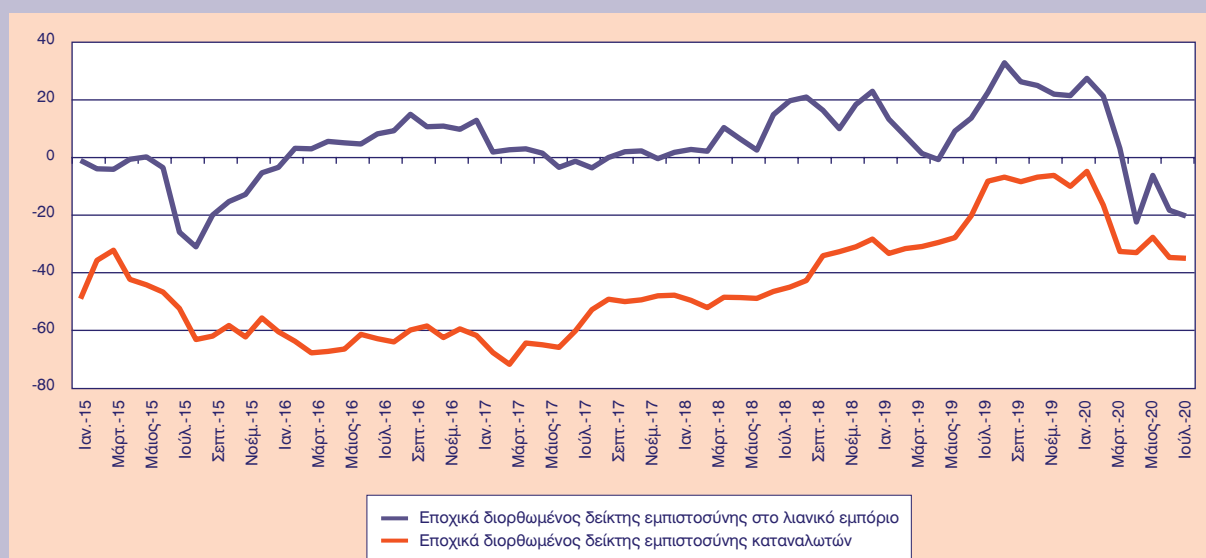
1.1.2.2. Επενδύσεις

Οι επενδύσεις διακυμάνθηκαν εκτός από τις κατασκευές που έδειξαν ότι ανακάμπτουν

Ο ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου μειώθηκε σε 4.872 εκατ. ευρώ σε τρέχουσες τιμές στο δεύτερο τρίμηνο του 2020, από 5.023 εκατ. ευρώ στο πρώτο τρίμηνο και 5.345 εκατ. ευρώ στο τέταρτο τρίμηνο του 2019. Αντίστοιχα, σε όρους αλυσωτών δεικτών όγκου επιβεβαιώνεται η μείωση αυτή από 5.687 εκατ. ευρώ στο τέταρτο τρίμηνο του 2019 σε 5.209 εκατ. ευρώ στο πρώτο τρίμηνο του 2020 και 5.106 εκατ. ευρώ στο δεύτερο τρίμηνο. Σε όρους ποσοστιαίων μεταβολών ως προς το προηγούμενο τρίμηνο βάσει των εποχικά διορθωμένων στοιχείων αλυσωτών δεικτών όγκου, στο πρώτο τρίμηνο έχουμε αρνητική μεταβολή -8,4%, ενώ στο δεύτερο τρίμηνο -2%. Παρομοίως, οι ποσοστιαίες μεταβολές σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του προηγούμενου έτους 2019 είναι της τάξης του -6,4% και -10,3%, αντίστοιχα (Πίνακας 1.1.1).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.7

Δείκτης εμπιστοσύνης στο λιανικό εμπόριο



Πηγή: EUROSTAT, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

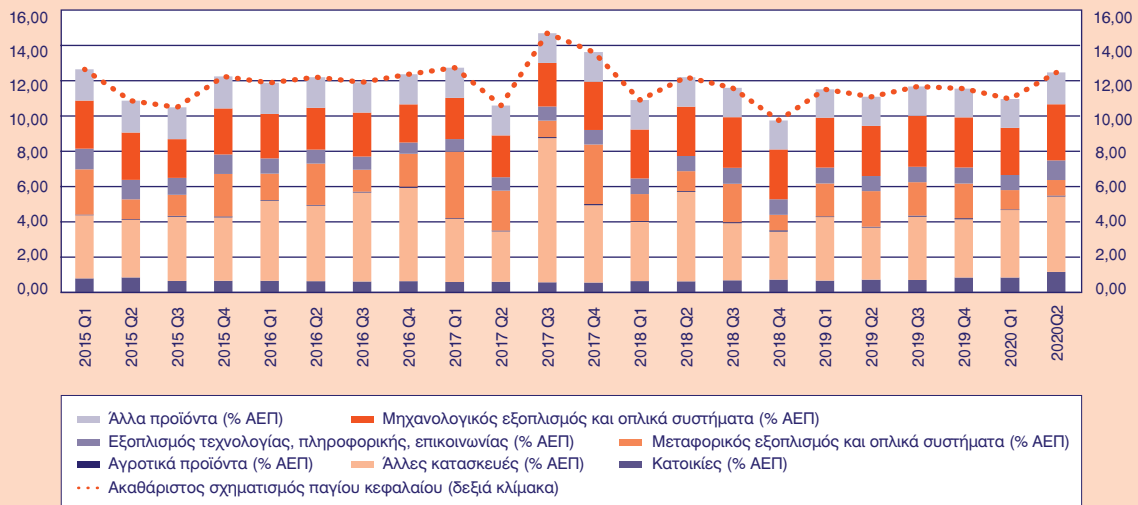
Ενδιαφέρον παρουσιάζει η εξέλιξη της συμβολής των επενδύσεων και των συνιστωσών τους στο ΑΕΠ (Διάγραμμα 1.1.8). Ο ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου και οι περισσότερες από τις συνιστώσες του παρουσιάζουν μείωση της συμβολής τους στο πρώτο τρίμηνο του 2020 και αύξηση στο δεύτερο τρί-

μηνο του ίδιου έτους. Αυτή είναι η τάση που παρατηρείται και στο σύνολο του μηχανολογικού και μεταφορικού εξοπλισμού, ενώ στο σύνολο των κατασκευών η τάση είναι θετική σε όλο το πρώτο εξάμηνο του 2020. Σε όρους ποσοστιαίων μεταβολών σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο, στο σύνολο των κατασκευ-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.8

Εξέλιξη των επενδύσεων και της σύνθεσής τους ως ποσοστού του ΑΕΠ

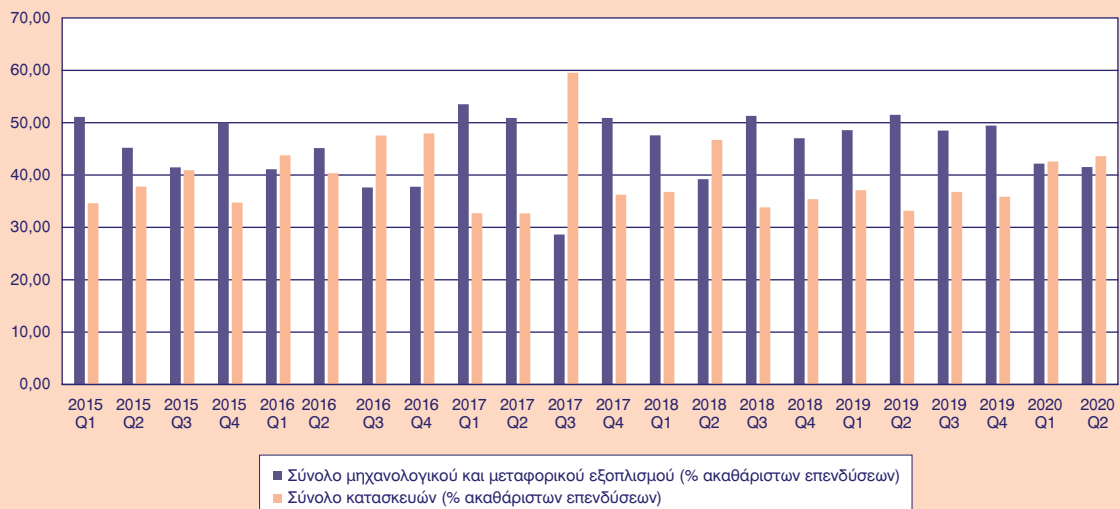
(εποχικά διορθωμένα στοιχεία σε τρέχουσες τιμές)



Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.9

Μηχανολογικός και μεταφορικός εξοπλισμός και κατασκευές ως ποσοστό του ακαθάριστου σχηματισμού παγίου κεφαλαίου



Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

ών παρατηρούνται σταθερά θετικές τιμές 12,71% και 16,43% στα δύο πρώτα τρίμηνα του 2020, ενώ για το σύνολο του μηχανολογικού και μεταφορικού εξοπλισμού η μείωση της τάξης του -19,03% συνοδεύτηκε από αύξηση 11,97% στα αντίστοιχα τρίμηνα.

Ενίσχυση των κατασκευών έναντι του μηχανολογικού και μεταφορικού εξοπλισμού

Εστιάζοντας στις δύο κύριες συνιστώσες των ακαθάριστων επενδύσεων, το μερίδιο των κατασκευών στο σύνολο των ακαθάριστων επενδύσεων αυξήθηκε σταθερά, από 35,86% στο τέταρτο τρίμηνο του 2019 σε 42,59% στο πρώτο και 43,60% στο δεύτερο τρίμηνο του 2020. Αντίθετα, το μερίδιο του μηχανολογικού και μεταφορικού εξοπλισμού μειώθηκε από 49,44% σε 42,19% και 41,53% στα αντίστοιχα τρίμηνα. (Διάγραμμα 1.1.9 πιο πάνω). Επομένως, η πρωτοκαθεδρία που διατηρούσε ο μηχανολογικός και μεταφορικός εξοπλισμός από το τρίτο τρίμηνο του 2018 έναντι των κατασκευών φαίνεται ότι ανατράπηκε στο πρώτο εξάμηνο του 2020.

Οι προσδοκίες στον τομέα των κατασκευών επηρεάστηκαν λιγότερο έντονα από την πανδημία

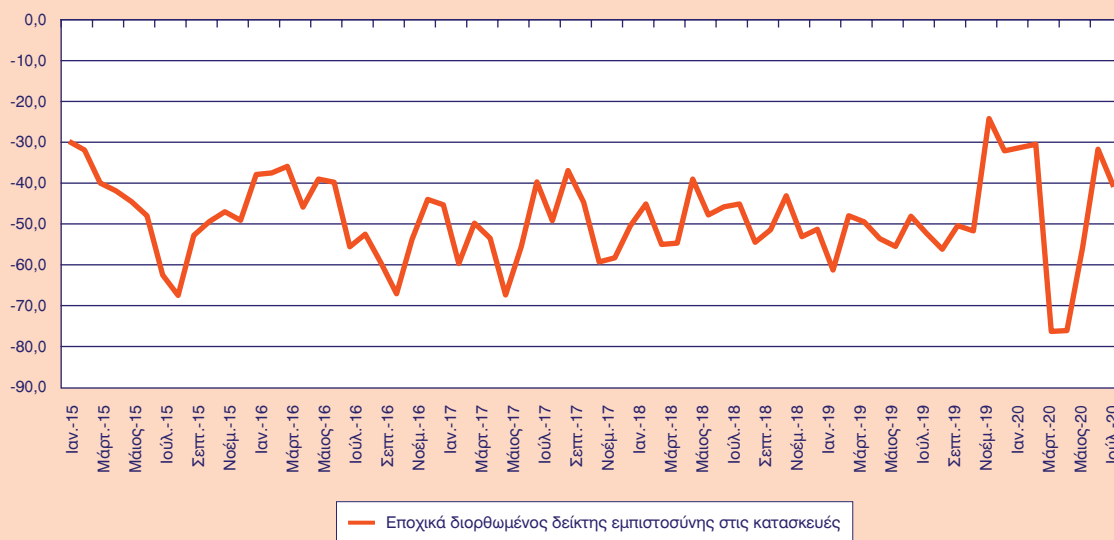
Η εξέλιξη των επιχειρηματικών προσδοκιών στον τομέα των κατασκευών παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 1.1.10. Ο δείκτης εμπιστοσύνης παρουσίασε σημαντική πτώση τον Απρίλιο του 2020 (από -30,5 τον Μάρτιο σε -76,3 τον Απρίλιο), η οποία διατηρήθηκε και τον

επόμενο μήνα (-76,1 τον Μάιο), αλλά έκτοτε παρουσίασε άνοδο πριν περάσει πάλι σε πτωτική τροχιά τον Αύγουστο του 2020. Παρά τη μεγάλη διακύμανση του δείκτη τους μήνες του lockdown, Απρίλιο και Μάιο, η μετέπειτα άνοδός του υποδεικνύει την πιο ήπια επίπτωση της πανδημίας στις προσδοκίες σε αυτό το τμήμα των επενδύσεων, όπως άλλωστε φάνηκε και από την εξέλιξη των επενδύσεων στον τομέα των κατασκευών, την οποία εξετάσαμε στην προηγούμενη ενότητα.

1.1.2.3. Συμπεράσματα

Από την παραπάνω ανάλυση φαίνεται ότι η ελληνική οικονομία πέρασε το πρώτο κύμα της πανδημίας του Covid-19 (πρώτο εξάμηνο του 2020) έχοντας υποστεί τις οικονομικές της συνέπειες ανισόμετρα στους διάφορους τομείς της ζήτησης. Η ιδιωτική κατανάλωση, της οποίας η σημασία στη στήριξη της συνολικής ζήτησης είναι καίρια, σαφώς επηρεάστηκε αρνητικά. Ωστόσο, μια πιο προσεκτική ματιά στα στοιχεία του λιανικού εμπορίου έδειξε ότι ο κλάδος των ειδών διατροφής επηρεάστηκε λιγότερο από την υγειονομική κρίση, παρά την καθίζηση στους δείκτες προσδοκιών στο λιανικό εμπόριο. Οι ακαθάριστες επενδύσεις, διακυμάνθηκαν χωρίς σαφή τάση, αν και μια πιο προσεκτική ματιά στις συνιστώσες τους έδειξε πως οι κατασκευές ανέκαμψαν γρήγορα τόσο σε πραγματικά μεγέθη όσο και σε επίπεδο προσδοκιών. Ωστόσο, η ανατροπή της σύνθεσης των ακαθάριστων επενδύσεων εις βάρος του μηχανολογικού και μεταφορικού

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.10
Δείκτης εμπιστοσύνης στις κατασκευές



Πηγή: EUROSTAT, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

εξοπλισμού και προς όφελος των κατασκευών μπορεί να έχει πρόσκαιρα οφέλη για την οικονομία ως αντιστάθμισμα της κρίσης που προκλήθηκε από την πανδημία, αλλά δεν απαντά στο μακροπρόθεσμο ερώτημα για την αλλαγή του παραγωγικού μοντέλου στη χώρα. Τέλος, επιβεβαιώθηκε η πρόβλεψη που είχαμε

κάνει στα συμπεράσματα της ενότητας αυτής για το προηγούμενο τεύχος 42 των *Οικονομικών Εξελίξεων*, καθώς διατηρήθηκε και επιταχύνθηκε η αύξηση της δημόσιας κατανάλωσης ως ποσοστού του ΑΕΠ, όντας σημαντική συνιστώσα στήριξης της ζήτησης σε συνθήκες υγειονομικής κρίσης.

1.2. Έντονες αποπληθωριστικές τάσεις μετά το ξέσπασμα της πανδημίας

Αιμιλία Μαρσέλλου

Ελλάδα

Τον Αύγουστο οι επιχειρήσεις της πλειονότητας των κλάδων οικονομικής δραστηριότητας επαναλειτούργησαν, εκτός από κάποιες ειδικές κατηγορίες κλάδων που επηρεάζονται άμεσα από τις εξελίξεις στον τουρισμό (όπως τα κυλικεία και τα ξενοδοχεία). Παρά την άρση των μέτρων περιορισμού των μετακινήσεων, οι πολίτες φαίνεται ότι προβαίνουν στις

καταναλωτικές τους δαπάνες βάσει της πορείας της πανδημίας COVID-19 και των προσδοκιών που αυτή διαμορφώνει. Κατά συνέπεια οι πολίτες φαίνεται ότι κινήθηκαν αρκετά συντηρητικά κατά τον Αύγουστο αλλά και κατά τους δύο προηγούμενους μήνες, με συνέπεια τον περιορισμό της πτώσης των τιμών στην Ενέργεια, μολοντί εξακολουθούν να υποχωρούν με υψηλούς ρυθμούς. Επιπλέον, με εξαίρεση τους κλάδους των Τροφίμων, των Ποτών και της Ένδυσης και Υπόδησης, οι οποίοι κατέγραψαν αυξήσεις στις τιμές σε σύγκριση με τους αντίστοιχους μήνες του 2019, οι υπόλοιποι κλάδοι παρουσίασαν μεγαλύτερες ή μικρότερες μειώσεις.

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, ο εθνικός Δείκτης Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ) τον Αύγουστο του 2020 κατέγραψε επίσημα μείωση -1,9%, έναντι μείωσης -1,8% και -1,6% τον Ιούλιο και τον Ιούνιο του 2020, αντίστοιχα (Πίνακας

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2.1 Η πορεία του πληθωρισμού στην Ελλάδα (%)

	Εθνικός ΔΤΚ (Ελλάδα)	Πυρήνας εθνικού ΔΤΚ (Ελλάδα)	Εν. ΔΤΚ (Ελλάδα)	Πυρήνας Εν. ΔΤΚ (Ελλάδα)
2019:M7	0,0	1,0	0,4	1,3
2019:M8	-0,2	0,7	0,1	0,9
2019:M9	-0,1	0,7	0,2	1,0
2019:M10	-0,7	0,4	-0,3	0,6
2019:M11	0,2	1,0	0,5	1,2
2019:M12	0,8	0,7	1,1	1,2
2020:M1	0,9	0,7	1,1	1,0
2020:M2	0,2	0,3	0,4	0,4
2020:M3	0,0	1,1	0,2	0,9
2020:M4	-1,4	-0,1	-0,9	0,0
2020:M5	-1,1	0,4	-0,7	0,3
2020:M6	-1,6	-1,4	-1,9	-2,4
2020:M7	-1,8	-1,3	-2,1	-2,2
2020:M8	-1,9	-1,4	-2,3	-2,2

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Eurostat.

Σημείωση: ΔΤΚ: Δείκτης Τιμών Καταναλωτή, Εν. ΔΤΚ: Εναρμονισμένος Δείκτης Τιμών Καταναλωτή.

1.2.1.). Ο πυρήνας¹ του εθνικού ΔΤΚ τον Αύγουστο του 2020 μειώθηκε κατά -1,4% (δεν περιλαμβάνεται ο δείκτης τιμών της Ενέργειας, ο οποίος σημειώνει σημαντική κάμψη). Κατ' αντιστοιχία, σημαντική μείωση κατέγραψε ο εναρμονισμένος ΔΤΚ (Εν. ΔΤΚ) της χώρας κατά -2,1%, καθώς και ο πυρήνας του Εν. ΔΤΚ (-2,2%).

Αναλυτικότερα, η ετήσια μείωση του Γενικού ΔΤΚ τον Αύγουστο του 2020 κατά -1,9% αποτελεί συνδυαστικό αποτέλεσμα των ακόλουθων μεταβολών των επιμέρους δεικτών τιμών ομάδων αγαθών και υπηρεσιών. Πιο συγκεκριμένα, καταγράφηκαν μειώσεις κατά:

- **-8,5% στην ομάδα υπηρεσιών Μεταφορών.** Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στην πτώση των τιμών στην υποομάδα Καύσιμα και λιπαντικά (-11,9%)² και στις υπηρεσίες Μεταφορών (-11,6%)³. Σημειώνεται ότι η μείωση αυτή εν μέρει αντισταθμίστηκε από την αύξηση κυρίως των τιμών στα Καινούργια αυτοκίνητα (1,5%).
- **-4,5% στην ομάδα υπηρεσιών Στέγασης.** Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στην πτώση των τιμών στο Πετρέλαιο θέρμανσης (-30,6%) και το Φυσικό αέριο (-34,7%), ενώ αντισταθμίστηκε εν μέρει από την αύξηση των τιμών στον Ηλεκτρισμό (4,5%). Ο συγκεκριμένος δείκτης κατέγραψε ίδιας τάξης μεγέθους μείωση και τους τρεις καλοκαιρινούς μήνες.
- **-1,9% στα Άλλα αγαθά και υπηρεσίες.** Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στην πτώση των τιμών στα Άλλα είδη ατομικής φροντίδας (-4,8%) και στα Άλλα προσωπικά είδη (-4,1%). Τις μειώσεις σε αυτά τα είδη εν μέρει αντιστάθμισαν οι αυξήσεις κυρίως των τιμών στα Ασφάλιστρα οχημάτων (0,6%) και στις Υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας (1,1%).
- **-2,1% στην ομάδα υπηρεσιών Επικοινωνιών.** Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στην πτώση των τιμών στις Τηλεφωνικές υπηρεσίες (-2,4%) και στον Τηλεφωνικό εξοπλισμό κινητών τηλεφώνων (-8,0%), ενώ εν μέρει αντισταθμίστηκε από την αύξηση των τιμών στις Ταχυδρομικές υπηρεσίες (35,1%).
- **-0,8% στην ομάδα υπηρεσιών Ξενοδοχεία-Καφέ-Εστιατόρια.** Η μείωση αυτή, που οφείλεται κατά

κύριο λόγο στην πτώση των τιμών στα Ξενοδοχεία-μοτέλ-πανδοχεία (-15,2%), αντισταθμίστηκε εν μέρει από την αύξηση των τιμών στα Εστιατόρια-ζαχαροπλαστεία-καφενεία-κυλικεία (0,2%).

- **-1,0% στην ομάδα υπηρεσιών Υγείας.** Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στην πτώση των τιμών των Φαρμακευτικών προϊόντων (-3,3%).
- **-1,3% στην ομάδα Διαρκή αγαθά-Είδη νοικοκυριού και υπηρεσίες.** Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στην πτώση των τιμών στα Υφαντουργικά προϊόντα οικιακής χρήσης (-4,1%), στην υποομάδα Οικιακές συσκευές και επισκευές (-4,2%) και στα Είδη άμεσης κατανάλωσης νοικοκυριού (-1,0%).
- **-1,2% στην ομάδα υπηρεσιών στην Αναψυχή-Πολιτιστικές δραστηριότητες.** Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στην πτώση των τιμών στην υποομάδα Οπτικοακουστικός εξοπλισμός-υπολογιστές-επισκευές (-4,5%) και στα Μικρά είδη αναψυχής-άνθη-κατοικίδια ζώα (-1,2%).

Από την άλλη, αυξήσεις κατέγραψαν οι τιμές στις ακόλουθες ομάδες αγαθών και υπηρεσιών κατά:

- **1,9% στην ομάδα αγαθών Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά.** Η αύξηση αυτή οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών στα παρακάτω αγαθά: ψωμί και δημητριακά, μοσχάρι, χοιρινό, αρνί και κατσίκι, αλλαντικά, γαλακτοκομικά και αυγά, νωπά φρούτα, λαχανικά διατηρημένα ή επεξεργασμένα. Μέρος της αύξησης αυτής αντισταθμίστηκε από τη μείωση κυρίως των τιμών σε: πουλερικά, νωπά ψάρια, ελαιόλαδο, νωπά λαχανικά, πατάτες, αναψυκτικά.
- **0,6% στην ομάδα υπηρεσιών Εκπαίδευσης.** Η αύξηση αυτή οφείλεται κατά κύριο λόγο στην άνοδο των τιμών στα Δίδακτρα προσχολικής και πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (2,2%).
- **2,8% στην ομάδα αγαθών Ένδυση και υπόδηση.** Η αύξηση αυτή οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών στα Είδη ένδυσης και υπόδησης.
- **0,3% στην ομάδα αγαθών Αλκοολούχα αγαθά και καπνός.** Η αύξηση αυτή οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών στα Αλκοολούχα ποτά-μη σερβιριζόμενα (0,9%).

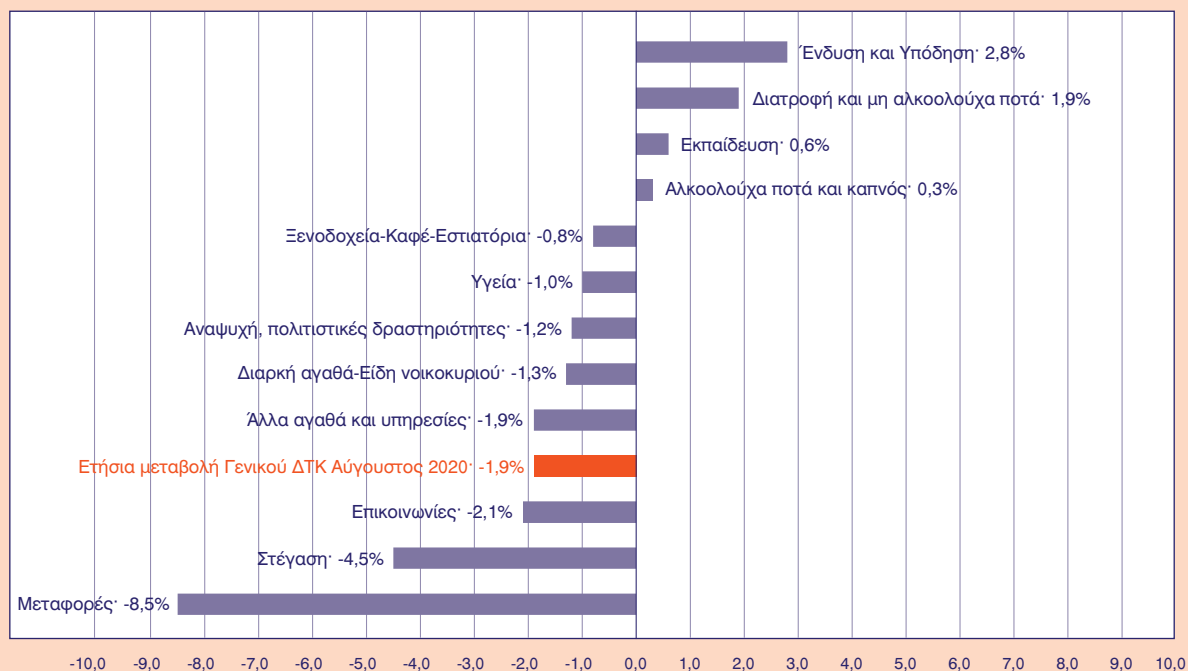
1. Ο πυρήνας πληθωρισμού υπολογίζεται από τον Δείκτη Τιμών Καταναλωτή εξαιρώντας τις ομάδες Διατροφή, Αλκοολούχα ποτά, Καπνός και προϊόντα Ενέργειας.

2. Αναλυτικότερα: Πετρέλαιο κίνησης -16,3%, Βενζίνη -11,9%, Άλλα καύσιμα -8,7%, Λιπαντικά -1,3%.

3. Αναλυτικότερα: Μεταφορά επιβατών με αεροπλάνο -25,8% (συγκεκριμένα, Πτήσεις εξωτερικού -38,1%), Μεταφορά επιβατών με σιδηρόδρομο -12,3% και Οδικές μεταφορές επιβατών -8,8%.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.1

Ετήσιες μεταβολές Γενικού ΔΤΚ ανά ομάδα αγαθών και υπηρεσιών - Αύγουστος 2020



Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2.2 Ετήσιες μεταβολές υποδεικτών ομάδων αγαθών και υπηρεσιών του ΔΤΚ, Ιανουάριος-Αύγουστος 2020

Ομάδες αγαθών και υπηρεσιών	Ιαν.	Φεβρ.	Μάρτ.	Απρ.	Μάιος	Ιούν.	Ιούλ.	Αύγ.
1 Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά	-0,1	-0,1	-0,1	1,0	1,5	3,6	1,8	1,9
2 Αλκοολούχα ποτά και καπνός	0,4	-0,3	0,3	0,0	0,2	0,4	0,1	0,3
3 Ένδυση και υπόδηση	-1,1	-0,2	12,2	0,3	3,4	-1,9	4,1	2,8
4 Στέγαση	0,2	-1,2	-2,9	-4,7	-3,9	-4,5	-4,5	-4,5
5 Διάρκη αγαθά, είδη νοικοκυριού και υπηρεσίες	-0,5	-0,7	-1,3	-1,6	-0,8	-1,2	-0,9	-1,3
6 Υγεία	1,6	1,5	1,5	1,4	1,4	1,5	-0,6	-1,0
7 Μεταφορές	5,2	3,4	-1,5	-6,1	-7,0	-9,1	-9,1	-8,5
8 Επικοινωνίες	0,9	-0,7	-1,8	-2,3	-2,2	-2,4	-1,8	-2,1
9 Αναψυχή, πολιτιστικές δραστηριότητες	-1,1	-1,2	-1,4	-1,3	-0,9	-1,2	-1,1	-1,2
10 Εκπαίδευση	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,6	0,6	0,6
11 Ξενοδοχεία, καφέ, εστιατόρια	1,0	0,6	0,6	0,5	0,2	-0,6	-0,6	-0,8
12 Άλλα αγαθά και υπηρεσίες	-0,3	-1,2	-1,0	-0,8	-0,8	-1,0	-0,8	-1,9
Γενικός Δείκτης	0,9	0,2	0,0	-1,4	-1,1	-1,6	-1,8	-1,9

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ.

Ευρωζώνη

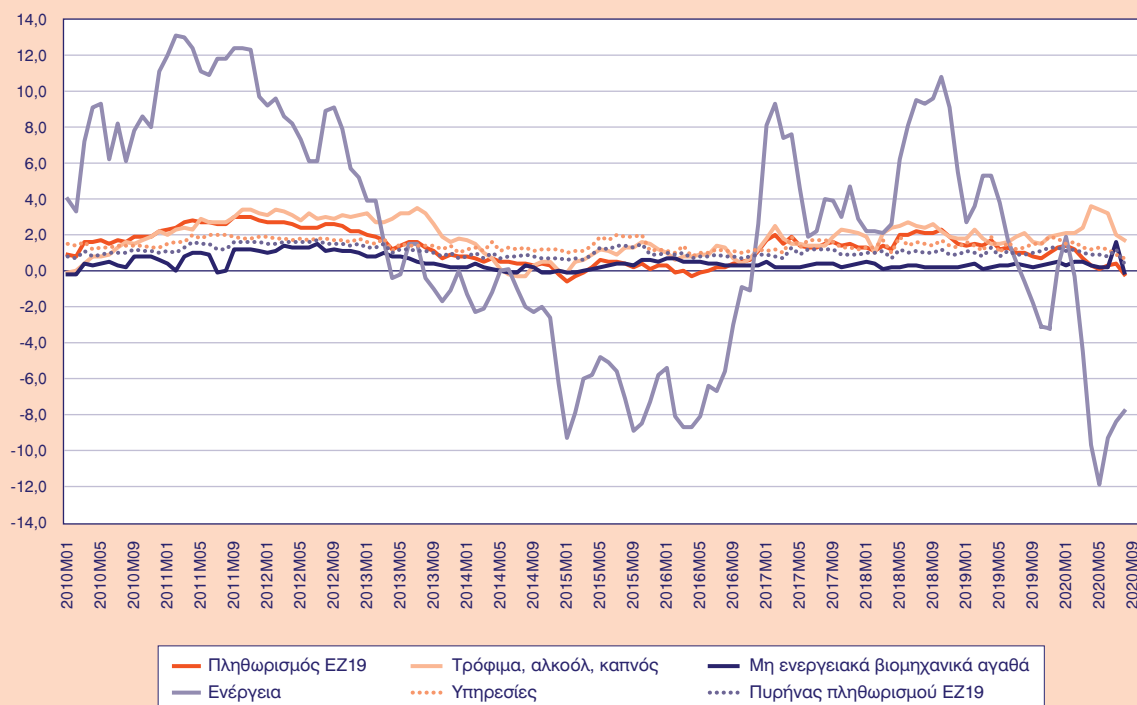
Ο ετήσιος πληθωρισμός⁴ στην Ευρωζώνη για τον μήνα Αύγουστο 2020 κατέγραψε αρνητικό πρόσημο για πρώτη φορά από το ξέσπασμα της πανδημίας του COVID-19 διαμορφούμενος στο -0,2%, έναντι 0,4% και 0,3% κατά τον Ιούλιο και Ιούνιο του 2020, αντίστοιχα. Η εξέλιξη αυτή αποτυπώνει τις επιπτώσεις της επανόδου των μέτρων περιορισμού της εξάπλωσης της νόσου που εφαρμόζουν σταδιακά οι ευρωπαϊκές χώρες λόγω της αύξησης των κρουσμάτων ως συνέπεια της σχετικής χαλάρωσης των μέτρων κατά τη διάρκεια των καλοκαιρινών διακοπών. Σε ό,τι αφορά τα επιμέρους κράτη-μέλη της Ευρωζώνης, τον υψηλότερο πληθωρισμό κατέγραψε τον Αύγουστο η Σλοβακία (1,5%) και η Λιθουανία (1,2%), ενώ η Κύπρος (-2,9%) και η Ελλάδα (-2,1) κατέγραψαν τις πιο έντονα αποπληθωριστικές τάσεις.

Σε ό,τι αφορά τις βασικές συνιστώσες του πληθωρισμού στην Ευρωζώνη τον Αύγουστο του 2020, οι τιμές της ομάδας αγαθών Τρόφιμα, Αλκοόλ και Καπνός

αναμένεται να καταγράψουν τη μεγαλύτερη άνοδο (κατά 1,7%), παρουσιάζοντας μια σταδιακή αποκλιμάκωση σε σύγκριση με τους τέσσερις τελευταίους μήνες (Απρίλιος 3,6%, Μάιος 3,4%, Ιούνιος 3,2%, Ιούλιος 2,0%). Ακολουθούν οι τιμές της ομάδας των Υπηρεσιών με άνοδο 0,7%, ενώ οι τιμές της ομάδας των μη ενεργειακών βιομηχανικών αγαθών υποχώρησαν καταγράφοντας αρνητικό πρόσημο για πρώτη φορά από την έναρξη της πανδημίας (-0,1%). Οι τιμές στην Ενέργεια εξακολουθούν να παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη μείωση, που οφείλεται κυρίως στον περιορισμό των μεταφορών και μετακινήσεων εν γένει, τον Αύγουστο, ωστόσο, λόγω των τουριστικών ροών η μείωση αναμένεται ότι θα είναι κάπως ηπιότερη (-7,8%), όπως φάνηκε να αποκλιμακώνεται κατά τον Ιούνιο (-9,3%) και τον Ιούλιο (-8,4%) σε σχέση με τον Μάιο (-11,9%) που κατέγραψε τη μεγαλύτερη μείωση. Τέλος, ο πυρήνας του πληθωρισμού της Ευρωζώνης αναμένεται να διαμορφωθεί στο 0,4%, χαμηλότερα από τα επίπεδα του Ιουλίου (1,2%) και του Ιουνίου (0,8%).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.2

Εναρμονισμένος ΔTK στην Ευρωζώνη, ετήσια μεταβολή (2015 = 100)



Πηγή: Eurostat.

4. Βάσει του Εναρμονισμένου ΔTK.

1.3. Οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ

**Μονάδα Οικονομικών Προβλέψεων
Υποδείγματος Παραγόντων
Έρση Αθανασίου, Θεόδωρος Τσέκερης,
Αικατερίνη Τσούμα**

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται οι βραχυπρόθεσμες προβλέψεις του ΚΕΠΕ αναφορικά με την εξέλιξη του ρυθμού μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ για το 2020¹, στη βάση του δομικού υποδείγματος παραγόντων (structural factor model)². Η βάση δεδομένων που χρησιμοποιείται για την εκτίμηση του υποδείγματος και τη διεξαγωγή των προβλέψεων περιλαμβάνει 126 μεταβλητές³, οι οποίες καλύπτουν τις κύριες παραμέτρους της οικονομικής δραστηριότητας στη χώρα σε τριμηνιαία συχνότητα κατά τη χρονική περίοδο από τον Ιανουάριο του 2000 μέχρι και τον Ιούνιο του 2020. Ταυτόχρονα, η ενότητα δίνει έμφαση στη διαφοροποιούμενη συγκυρία εξαιτίας της πανδημίας του Covid-19. Επισημαίνεται, από τη μία πλευρά, ότι οι εν λόγω εκτιμήσεις ενσωματώνουν στοιχεία για το δεύτερο τρίμηνο του 2020 που αφορούν μια εκτετα-

μένη περίοδο εφαρμογής έκτακτων μέτρων περιορισμού και αναστολής της οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας στη χώρα εξαιτίας της πανδημίας. Από την άλλη πλευρά, τονίζεται ότι το ισχυρό σοκ που προκαλεί η πανδημία, καθώς και η απορρέουσα αβεβαιότητα, η οποία εξακολουθεί να είναι και στην τρέχουσα περίοδο πρωτοφανής, δυσχεραίνουν συνολικά τη διεξαγωγή προβλέψεων για την πορεία των βασικών οικονομικών μεγεθών το 2020. Επιπροσθέτως, η δυσκολία διεξαγωγής βραχυπρόθεσμων προβλέψεων στην παρούσα οικονομική συγκυρία έγκειται, πρώτον, στο ότι δεν είναι ακόμα διακριτό το συνολικό εύρος των εξαιρετικά δυσμενών επιπτώσεων της προκαλούμενης διαταραχής, το οποίο κατ' επέκταση δεν αντανάκλαται στα στοιχεία μέχρι τον Ιούνιο του 2020 που ενσωματώνονται στο υπόδειγμα. Δεύτερον, παραμένει δύσκολη η ακριβής ποσοτικοποίηση των αντισταθμιστικών επιδράσεων των εκτεταμένων μέτρων αντιμετώπισης της πανδημίας και θωράκισης της οικονομίας, το συνολικό αποτέλεσμα των οποίων επηρεάζει σταδιακά τα οικονομικά μεγέθη σε βραχυμεσοπρόθεσμο ορίζοντα⁴.

Στη βάση των οικονομετρικών εκτιμήσεων που παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.3.1, ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ για το σύνολο του 2020 προβλέπεται στο -7,8% και ο μέσος ρυθμός μεταβολής για το δεύτερο εξάμηνο του 2020 εκτιμάται στο -7,7%. Οι συγκεκριμένες προβλέψεις αντανάκλουν τη σημαντική επιδείνωση των οικονομικών συν-

1. Η ημερομηνία διεξαγωγής της παρούσας πρόβλεψης είναι η 21η Σεπτεμβρίου 2020.

2. Αναλυτική περιγραφή του υποδείγματος παρουσιάζεται στο Τεύχος 15 (Ιούνιος 2011, σσ. 20-22) του περιοδικού του ΚΕΠΕ *Οικονομικές Εξελίξεις*. Βλέπε <https://www.kepe.gr/images/oikonomikes_ekselikseis/TEYXOS_15gr.pdf>.

3. Το δείγμα περιλαμβάνει μεταβλητές από τις κατηγορίες των πραγματικών και ονομαστικών μεγεθών, καθώς και σημαντικό αριθμό μεταβλητών που αντανάκλουν προσδοκίες και εκτιμήσεις, όπως αναφέρεται και σε προηγούμενα τεύχη των *Οικονομικών Εξελίξεων*. Η απαραίτητη για τις εκτιμήσεις εποχική διόρθωση των χρονολογικών σειρών πραγματοποιείται με τη χρήση του προγράμματος Demetra+, στη βάση του φίλτρου TRAMO/SEATS.

4. Επισημαίνεται στο σημείο αυτό ότι το υπόδειγμα παραγόντων που εφαρμόζεται δεν ενσωματώνει την άμεση εκτίμηση των επιδράσεων των μέτρων πολιτικής (policy neutral), ούτε αποτελεί υπόδειγμα κατάλληλο για την απευθείας ανάλυση επιπτώσεων (impact analysis) μεγάλων διαταραχών στην οικονομία, όπως η πανδημία Covid-19, που δημιουργούν έκτακτες οικονομικές συνθήκες και οδηγούν σε ξαφνικές και ακραίες (εκτός πορείας σύμφωνα με την τάση) μεταβολές του ΑΕΠ. Αντ' αυτού, εμπεριέχει τις όποιες επιδράσεις εμμέσως, μέσω των ενσωματωμένων μεταβλητών μέχρι και την πιο πρόσφατη περίοδο αναφοράς (δεύτερο τρίμηνο του 2020). Υπενθυμίζεται, ταυτόχρονα, ότι οι προβλέψεις διεξάγονται με τη χρήση μικρού αριθμού 'παραγόντων' (factors), που συνοψίζουν την πληροφόρηση ενός μεγάλου αριθμού ερμηνευτικών μεταβλητών, μέσω της διαδικασίας των κυρίων συνιστωσών (principal components), με σκοπό να διατηρηθεί όσο το δυνατόν περισσότερη από τη μεταβλητότητα των υποκείμενων δεδομένων. Συνεπώς, στην τρέχουσα συγκυρία η αξιολόγηση των παρεχόμενων προβλέψεων πρέπει να λαμβάνει υπόψη κατά πόσο αντανάκλονται όλες οι διακυμάνσεις της πραγματικής οικονομικής δραστηριότητας σε βραχυπρόθεσμο ορίζοντα, καθώς και την αυξημένη ετερογένεια που παρουσιάζει η δυναμική απόκριση των μεταβλητών, σε συνδυασμό με την ύπαρξη ακραίων τιμών (outliers). Βασικό, παράλληλα, σε τριμηνιαία δεδομένα με υστέρηση ενός τριμήνου, δεν αντανάκλα τις όποιες πολύ πρόσφατες ραγδαίες εξελίξεις σε ημερήσιο ή εβδομαδιαίο επίπεδο. Όλοι οι ως άνω περιορισμοί δύνανται να επιδρούν κατά την τρέχουσα συγκυρία στην προβλεπτική επίδοση του υποδείγματος παραγόντων, ενώ καθιστούν ακόμα πιο επιτακτική την ενίσχυση της ανάλυσης μέσω προβλέψεων σε πραγματικό χρόνο (nowcasting) και αποτίμησης επιπτώσεων.

θηκών στην Ελλάδα, εξαιτίας του σοκ της πανδημίας του Covid-19. Επισημαίνεται ότι ο εκτιμώμενος μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής ενσωματώνει τα δημοσιευμένα (προσωρινά) στοιχεία για το πρώτο και δεύτερο τρίμηνο του 2020⁵, σύμφωνα με τα οποία το ΑΕΠ συρρικνώθηκε στο δεύτερο τρίμηνο του 2020 κατά -15,2% (σε όρους αλυσωτών δεικτών όγκου), σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019. Τα στοιχεία για το δεύτερο τρίμηνο σηματοδοτούν την έλευση μιας βαθιάς ύφεσης για το σύνολο του 2020, κάτι το οποίο επιβεβαιώνουν και οι παρούσες προβλέψεις. Οι εν λόγω συνθήκες αντικατοπτρίζονται και στους εκτιμώμενους αρνητικούς τριμηνιαίους ρυθμούς μεταβολής για το τρίτο και τέταρτο τρίμηνο του 2020 (ως προς τα αντίστοιχα τρίμηνα του προηγούμενου έτους), που προβλέπονται στο -6,9% και -8,4%, αντίστοιχα.

Η ως άνω γενική αξιολόγηση των αναμενόμενων οικονομικών συνθηκών στη χώρα για το 2020 συνάδει με την πρόσφατη εξέλιξη των βασικών συνιστωσών του ΑΕΠ, καθώς και ενός σημαντικού αριθμού οικονομικών μεταβλητών, όπως διακρίνεται από τις παρατηρήσεις σε μη εποχικά και ημερολογιακά διορθωμένη βάση, που αφορούν το δεύτερο τρίμηνο του 2020, σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019. Πιο αναλυτικά, μεγάλη πτώση με διψήφιους αρνητικούς ρυθμούς μεταβολής κατέγραψαν όλες οι κύριες συνιστώσες του ΑΕΠ (ιδιωτική κατανάλωση, επενδύσεις, εξαγωγές και εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών), με τη δυσμενέστερη εξέλιξη να αφορά τις εξαγωγές υπη-

ρεσιών. Δυσμενείς εξελίξεις χαρακτήρισαν τον Δείκτη Βιομηχανικής Παραγωγής, καθώς και τον Δείκτη Κύκλου Εργασιών στη Βιομηχανία (συνολική, εσωτερική και εξωτερική αγορά), τόσο σε όρους γενικών δεικτών όσο και σε όρους υποδεικτών (με εξαίρεση την κατηγορία *μη διαρκή καταναλωτικά αγαθά* για την εξωτερική αγορά του Δείκτη Κύκλου Εργασιών στη Βιομηχανία). Οι αρνητικές και σχεδόν αποκλειστικά διψήφιες ποσοστιαίες μεταβολές που καταγράφηκαν ήταν δυσμενέστερες για την κατηγορία *διαρκή καταναλωτικά αγαθά* στην περίπτωση του Δείκτη Βιομηχανικής Παραγωγής και για τις κατηγορίες *ενέργεια* και *διαρκή καταναλωτικά αγαθά* στην περίπτωση του Δείκτη Κύκλου Εργασιών στη Βιομηχανία. Και ο Δείκτης Όγκου στο Λιανικό Εμπόριο σημείωσε σημαντική κάμψη σε όρους γενικού δείκτη και υποδεικτών, με εξαίρεση την κατηγορία *μεγάλα καταστήματα τροφίμων* (σούπερ μάρκετ). Μεταξύ των διψήφιων αρνητικών ρυθμών μεταβολής που καταγράφηκαν, ο σημαντικότερος αφορά τον υποδείκτη για την κατηγορία *ένδυση-υπόδηση*. Η δυσμενέστερη εξέλιξη σε όρους της καταγραφόμενης αρνητικής ποσοστιαίας μεταβολής αφορά τις ταξιδιωτικές εισπράξεις που άγγιξε το -98,2% σε σχέση με το δεύτερο τρίμηνο του 2019, ενώ πτωτικά κινήθηκαν και οι εισπράξεις από μεταφορές. Αρνητικές εξελίξεις χαρακτήρισαν, επίσης, το Χρηματιστήριο, την αγορά των ΙΧ (σύμφωνα με τις εκδοθείσες άδειες κυκλοφορίας για επιβατηγά αυτοκίνητα και τον δείκτη για το εμπόριο-συντήρηση-επισκευή αυτοκινήτων) και τον κύκλο εργασιών στο

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.3.1 Ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ για το 2020
(% ως προς την αντίστοιχη περίοδο του προηγούμενου έτους)

Τρίμηνα	2020	
	Γ' τρίμηνο	Δ' τρίμηνο
Τριμηνιαίος ρυθμός μεταβολής	-6,94 [-6,62, -7,26]	-8,41 [-7,77, -9,04]
Μέσος ρυθμός μεταβολής β' εξαμήνου	-7,67 [-7,19, -8,15]	
Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής	-7,76* [-7,52, -8,00]	

Σημείωση: Οι τιμές στις αγκύλες δείχνουν το κάτω και άνω όριο του διαστήματος εμπιστοσύνης της πρόβλεψης στο επίπεδο 95%.

* Ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής ενσωματώνει τα επίσημα διαθέσιμα (προσωρινά) στοιχεία για τα δύο πρώτα τρίμηνα του 2020, σε εποχικά διορθωμένη βάση.

5. Σύμφωνα με την πιο πρόσφατη ανακοίνωση της ΕΛΣΤΑΤ για τους Τριμηνιαίους Εθνικούς Λογαριασμούς, με ημερομηνία 3 Σεπτεμβρίου 2020.

χονδρικό εμπόριο. Και ο κατασκευαστικός κλάδος υπέστη σοβαρό πλήγμα από τις επιπτώσεις της πανδημίας και των συνδεδεμένων μέτρων που ελήφθησαν, όπως διαφαίνεται από τη δυσμενή πορεία των δεικτών παραγωγής στις κατασκευές (γενικός δείκτης και υποδείκτες παραγωγής οικοδομικών έργων και έργων πολιτικού μηχανικού), καθώς και το γεγονός ότι η ιδιωτική οικοδομική δραστηριότητα σε όρους όγκου και στη βάση των οικοδομικών αδειών παρέμεινε σχεδόν αμετάβλητη. Τέλος, όπως αναμενόταν, η σημαντική διαταραχή που έπληξε (και εξακολουθεί να πλήττει) την ελληνική οικονομία επηρέασε σημαντικά τις προσδοκίες και εκτιμήσεις των συμμετεχόντων στην οικονομική δραστηριότητα για την πορεία της οικονομίας (αναφορικά με τη βιομηχανία, τις εξαγωγές και την πορεία σε επιμέρους κλάδους της οικονομίας), οι οποίες σημείωσαν ραγδαία επιδείνωση. Ταυτόχρονα, μεγάλη πτώση σημείωσε και ο Δείκτης Οικονομικού Κλίματος για την Ελλάδα και ακόμα μεγαλύτερη ο αντίστοιχος συνολικός δείκτης για όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Μεταξύ των πολύ περιορισμένων θετικών εξελίξεων κατά το δεύτερο τρίμηνο του 2020 συγκαταλέγεται η μικρή βελτίωση σε όρους ορισμένων από τους υποκείμενους δείκτες ανταγωνιστικότητας, καθώς και η πτώση της διαφοράς των επιτοκίων (spread, μεταξύ ελληνικού και γερμανικού 10ετούς ομολόγου), σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019, παρά το γεγονός ότι μεταξύ συνεχόμενων τριμήνων (q-q) καταγράφηκε αύξηση για δεύτερη συνεχόμενη περίοδο.

Μεγάλη βαρύτητα δίδεται στις εξελίξεις στην εγχώρια αγορά εργασίας, όπου, για πρώτη φορά μετά από μια μακρά περίοδο αύξησης, το σύνολο των απασχολούμενων (όπως και ο αριθμός των απασχολούμενων στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα) κατέγραψε πτώση στο δεύτερο τρίμηνο του 2020. Αντίθετα, τα στοιχεία της ανεργίας σε επίπεδο συνολικών, μακροχρόνια και νέων ανέργων για το εν λόγω τρίμηνο δεν αντανακλούν προσωρινά κάποια δυσμενή εξέλιξη σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019. Τονίζεται, εντούτοις, ότι με ποσοστό ανεργίας της τάξεως του 16,7% οι συνθήκες στην αγορά εργασίας παραμένουν δύσκολες και, κυρίως, έχουν επηρεαστεί σημαντικά από τα μέτρα που ελήφθησαν για την προστασία της δημόσιας υγείας και την αντιμετώπιση της πανδημίας⁶.

Η προβλεπόμενη πορεία του πραγματικού ΑΕΠ το 2020 και, συνεπώς, οι συνολικές οικονομικές εξελίξεις στην Ελλάδα συνοδεύονται από έναν ιδιαίτερα υψηλό βαθμό αβεβαιότητας, ο οποίος συνδέεται με την αδυναμία πρόβλεψης του βαθμού εξάπλωσης, της έντασης και της διάρκειας της πανδημίας τους επόμενους μήνες σε εγχώριο αλλά και διεθνές επίπεδο. Η χώρα παραμένει ευάλωτη στην προκαλούμενη διαταραχή, κυρίως εξαιτίας της εξάρτησής της από την εξωτερική ζήτηση και του υψηλού μεριδίου της οικονομικής δραστηριότητας σε κλάδους που πλήττονται εντονότερα από τις επιπτώσεις της πανδημίας. Μεταξύ αυτών είναι οι κλάδοι του τουρισμού και των μεταφορών, όπου ενδεικτική είναι η πτώση των ταξιδιωτικών εισπράξεων και των εισπράξεων από μεταφορές κατά -84,4% και -26,2%, αντίστοιχα, τον Ιούλιο του 2020, σε σχέση με τον Ιούλιο του 2019.

Γενικότερα, η όποια δυσμενέστερη ή ευνοϊκότερη από την προβλεπόμενη εξέλιξη του πραγματικού ΑΕΠ το 2020 αποτελεί, από τη μία πλευρά, συνάρτηση των επιπτώσεων της πανδημίας σε ένα ευρύ φάσμα μεγεθών και διαστάσεων. Σε αυτά συγκαταλέγονται η δυναμική της ζήτησης και της προσφοράς, η εξαγωγική επίδοση της Ελλάδας, οι επενδυτικές και αποταμιευτικές αποφάσεις των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών, τα μεγέθη της απασχόλησης και της ανεργίας και κατ' επέκταση τα εισοδήματα, καθώς και οι χρηματοοικονομικές συνθήκες και τα δημοσιονομικά μεγέθη. Από την άλλη πλευρά, εξαρτάται από τον ρόλο που θα διαδραματίσουν οι αντισταθμιστικές επιδράσεις των οικονομικών μέτρων που έχουν ήδη ληφθεί και θα ληφθούν στο προσεχές χρονικό διάστημα σε εγχώριο και ευρωπαϊκό επίπεδο. Τέλος, πρέπει να τονιστεί ότι στις αρχές του 2020 η ελληνική οικονομία επιδείκνυε μια σημαντική αναπτυξιακή δυναμική, ενώ ενισχυόταν θετικά σε όρους βασικών οικονομικών μεγεθών και σε όρους προόδου αναφορικά με την εξισορρόπηση συνολικών δημοσιονομικών μεγεθών και την εφαρμογή κείριων μεταρρυθμίσεων. Συνεπώς, υπό την προϋπόθεση μιας αποτελεσματικής διαχείρισης της πανδημίας, και εφόσον η συνδεδεμένη διαταραχή θα έχει κυρίως βραχυπρόθεσμες επιδράσεις που θα επιδείξουν τάσεις εξασθένησης προς το τέλος του έτους, η ελληνική οικονομία δύναται να ανακάμψει σταδιακά και να επιστρέψει σε θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης το 2021.

6. Βλέπε και τις σχετικές επισημάνσεις στο Δελτίο Τύπου της ΕΛΣΤΑΤ για την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού του δεύτερου τριμήνου 2020, με ημερομηνία 17 Σεπτεμβρίου 2020, όπου τονίζεται ότι τα εν λόγω μέτρα επηρέασαν και τον τρόπο συλλογής των στοιχείων της έρευνας.

1.4. Ο (μη) εφικτός ρόλος των επενδύσεων στη μετά-COVID-19 ελληνική οικονομία

Νικόλαος Ροδουσάκης
Γιώργος Σώκλης

1.4.1. Εισαγωγή

Η πορεία της ελληνικής οικονομίας στη μετά-COVID-19 εποχή, εν πολλοίς, θα εξαρτηθεί από τις αποφάσεις που θα ληφθούν το επόμενο διάστημα για την κατανομή των διαθέσιμων εθνικών και κοινοτικών πόρων σε επενδυτικά προγράμματα. Στο παρόν άρθρο, συμβάλλουμε στον εν λόγω διάλογο παρουσιάζοντας εκτιμήσεις για τις πολλαπλασιαστικές επιδράσεις των επενδύσεων στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ), την απασχόληση και τις εισαγωγές της ελληνικής οικονομίας, όπως προκύπτουν από εμπειρικές μετρήσεις που έγιναν στη βάση ενός πολυτομεακού υποδείγματος συμπαραγωγής εμπορευμάτων μέσω εμπορευμάτων με ετερογενή εργασία, το οποίο βασίζεται στην έννοια του Σραφφαιανού πολλαπλασιαστή¹. Για την αποτύπωση των διακλαδικών σχέσεων, χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία από τους Πίνακες Προσφοράς και Χρήσεων (Supply and Use Tables-SUT) της ελληνικής οικονομίας έτους 2015, λαμβάνοντας υπόψη τη σύνθεση της επενδυτικής δαπάνης στην οικονομία. Στην Ενότητα 1.4.2 παρουσιάζουμε τα εμπειρικά ευρήματα της ανάλυσής μας, ενώ στην Ενότητα 1.4.3 συνοψίζουμε τα κύρια συμπεράσματα.

1.4.2. Πολλαπλασιαστικές επιδράσεις

Για την εκτίμηση των πολλαπλασιαστικών επιδράσεων των επενδύσεων στο ΑΕΠ, την απασχόληση και τις εισαγωγές της ελληνικής οικονομίας θεωρούμε ως εξωγενώς δεδομένη τη σύνθεση του ακαθάριστου σχηματισμού παγίου κεφαλαίου, όπως αποτυπώνεται στον Πίνακα Χρήσεων (Use Table) της οικονομίας, ενώ ομαλοποιούμε τα μεγέθη, έτσι ώστε οι εκτιμήσεις να αφορούν πολλαπλασιαστικές επιδράσεις μοναδιαίων

χρηματικών μεταβολών των επενδύσεων, όπου η χρηματική μονάδα έχει τεθεί να εκφράζει 1 εκατ. ευρώ (αναλυτικά, βλέπε Mariolis et al., 2018, Appendix 1).

Τα ευρήματα της ανάλυσής μας υποδεικνύουν ότι μια μεταβολή, έστω αύξηση, της επενδυτικής δαπάνης στην ελληνική οικονομία κατά 1 εκατ. ευρώ θα προκαλέσει μία συνολική (άμεση και έμμεση):

- α) Αύξηση του ΑΕΠ κατά 0,682 εκατ. ευρώ, η κατανομή του οποίου ανά εμπόρευμα αποτυπώνεται στον Πίνακα 1.4.1.
- β) Αύξηση της συνολικής απασχόλησης κατά περίπου 18,930 εργαζομένους πλήρους απασχόλησης, η κατανομή της οποίας κατά κλάδο αποτυπώνεται στον Πίνακα 1.4.2.
- γ) Αύξηση των εισαγωγών κατά 0,608 εκατ. ευρώ, η κατανομή των οποίων ανά εμπόρευμα αποτυπώνεται στον Πίνακα 1.4.3.

Λαμβάνοντας υπόψη τα έως σήμερα διαθέσιμα στοιχεία για το ύψος του ΑΕΠ, της απασχόλησης, και των εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών της οικονομίας για το έτος 2019, εκτιμούμε ότι για κάθε €1 δισ. αύξησης της επενδυτικής δαπάνης, προκαλείται μία συνολική (άμεση και έμμεση):

- α) Αύξηση του ΑΕΠ κατά περίπου 0,36%.
- β) Αύξηση της απασχόλησης κατά περίπου 0,44%.
- γ) Αύξηση των εισαγωγών κατά περίπου 0,87%.

Από τα παραπάνω ευρήματα συμπεραίνεται ότι οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις των επενδύσεων στην ελληνική οικονομία είναι ιδιαίτερα ισχνές. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ο μέσος πολλαπλασιαστής προϊόντος της ελληνικής οικονομίας είναι της τάξης του 0,99, ο μέσος πολλαπλασιαστής απασχόλησης είναι της τάξης του 26,3 και ο μέσος πολλαπλασιαστής εισαγωγών είναι της τάξης του 0,46. Δηλαδή, η επενδυτική δαπάνη εμφανίζει δυσμενέστερους πολλαπλασιαστικούς δείκτες σε σχέση με τον μέσο όρο της ελληνικής οικονομίας, τόσο ως προς το προϊόν και την απασχόληση όσο και ως προς τις εισαγωγές. Η περαιτέρω ανάλυση των ευρημάτων υποδεικνύει ότι οι δυσμενείς πολλαπλασιαστικές επιδράσεις της επενδυτικής δαπάνης οφείλονται στη μεγάλη εξάρτηση της ελληνικής οικονομίας από εισαγόμενες εισροές και, ιδιαίτερα, από εισαγωγές βιομηχανικών προϊόντων, τα οποία αποτελούν τα

1. Η έννοια του Σραφφαιανού πολλαπλασιαστή συγκροτήθηκε θεωρητικά και αναλυτικά βάσει των Kurz (1985), Metcalfe and Steedman (1981) και Mariolis (2008). Για εμπειρικές εφαρμογές του, βλέπε, π.χ., Mariolis and Soklis (2018) και Mariolis et al. (2018, 2020a).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.4.1 Η κατανομή (%) των μεταβολών στο ΑΕΠ ανά εμπόρευμα

Εμπόρευμα	Κατανομή μεταβολών
Κατασκευές	59,8%
Υπηρεσίες έρευνας και ανάπτυξης	13,6%
Υπηρεσίες προγραμματισμού Η/Υ και άλλες συναφείς υπηρεσίες πληροφορίας	7,6%
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	6,0%
Μηχανήματα και είδη εξοπλισμού π.δ.κ.α.	6,0%
Τρόφιμα	4,4%
Άλλα εμπορεύματα	2,6%

Πηγή: Εκτιμήσεις των συγγραφέων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.4.2 Η κατανομή (%) των μεταβολών στην απασχόληση ανά κλάδο

Κλάδος	Κατανομή μεταβολών
Κατασκευές	44,5%
Γεωργία	6,2%
Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων	4,8%
Υπηρεσίες προγραμματισμού Η/Υ και άλλες συναφείς υπηρεσίες πληροφορίας	4,1%
Δραστηριότητες αρχιτεκτόνων και μηχανικών	4,0%
Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες	4,0%
Άλλοι κλάδοι	32,4%

Πηγή: Εκτιμήσεις των συγγραφέων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.4.3 Η κατανομή (%) των μεταβολών στις εισαγωγές ανά εμπόρευμα

Εμπόρευμα	Κατανομή μεταβολών
Υπολογιστές, ηλεκτρονικά και οπτικά προϊόντα	19,8%
Άλλος εξοπλισμός μεταφορών	19,8%
Μηχανήματα και είδη εξοπλισμού π.δ.κ.α.	13,6%
Μηχανοκίνητα οχήματα, ρυμουλκούμενα και ημιρυμουλκούμενα	5,5%
Ορυκτά	5,4%
Έπιπλα και άλλα προϊόντα μεταποίησης	4,6%
Άλλα εμπορεύματα	31,3%

Πηγή: Εκτιμήσεις των συγγραφέων.

κατεξοχήν επενδυτικά προϊόντα ενός οικονομικού συστήματος².

1.4.3. Συμπεράσματα

Από την ανάλυση των πολλαπλασιαστικών επιδράσεων των επενδύσεων της ελληνικής οικονομίας προκύπτει ότι από μια μεταβολή, έστω αύξηση, της επενδυτικής δαπάνης κατά €1 δις προκαλείται μία *ceteris paribus* αύξηση του ΑΕΠ κατά 0,36%, αύξηση της απασχόλησης κατά 0,44% και αύξηση των εισαγωγών κατά 0,87%. Δεδομένης της υφιστάμενης σύνθεσης της επενδυτικής δαπάνης της ελληνικής οικονομίας, έπεται ότι μια κάθετη αύξηση των επενδύσεων στην ελληνική οικονομία θα ωφελήσει κυρίως τον κλάδο των κατασκευών. Περαιτέρω, οι ως άνω πολλαπλασιαστικές επιδράσεις κρίνονται ως ιδιαίτερος δυσμενείς σε σύγκριση με τους μέσους πολλαπλασιαστές της ελληνικής οικονομίας, λόγω κυρίως της μεγάλης εξάρτησης της ελληνικής οικονομίας από εισαγόμενες εισροές βιομηχανικών προϊόντων. Η σύνθεση των πολλαπλασιαστικών επιδράσεων της επενδυτικής δαπάνης στις εισαγωγές υποδεικνύει ότι, για να βελτιωθούν οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις των επενδύσεων, απαιτείται ένα μακρόπνοο σχέδιο το οποίο θα είναι στραμμένο προς τη δημιουργία επενδυτικών κινήτρων για την ανάπτυξη εγχώριας παραγωγής υπολογιστών, ηλεκτρικών και οπτικών προϊόντων, καθώς και εξοπλισμού μεταφορών, μηχανημάτων και άλλων ειδών εξοπλισμού ώστε να υποκατασταθούν κατά το δυνατόν οι εισαγωγές των ως άνω προϊόντων. Όλα τα παραπάνω οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο εργαλειώδης ρόλος των επενδύσεων στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας δεν είναι, όπως εμφανικά τονίζεται,

να συμπαρασύρουν βραχυπροθέσμα την αύξηση του ΑΕΠ, αλλά η μέσω του καταλλήλου διακλαδικού προγραμματισμού μακροπρόθεσμη συμβολή τους στη διαμόρφωση ενός παραγωγικού προτύπου ικανού να αντεπεξέλθει στις παγκόσμιες προκλήσεις, στοχεύοντας, παράλληλα, στη δίκαιη κατανομή του εισοδήματος και την αειφορία.

Βιβλιογραφία

- Kurz, H.D. (1985). Effective demand in a 'classical' model of value and distribution: the multiplier in a Sraffian framework. *The Manchester School*, 53(2), 121-137.
- Mariolis, T. (2008). Pure joint production, income distribution, employment and the exchange rate. *Metroeconomica*, 59(4), 656-665.
- Mariolis, T. (2018). A Sraffian (no) trade-off between autonomous demand and transfer payments. *Metroeconomica*, 69(2), 473-487.
- Mariolis T. and Soklis G. (2018). The static Sraffian multiplier for the Greek economy: evidence from the supply and use table for the year 2010. *Review of Keynesian Economics* 6(1): 114-147.
- Mariolis T., Ntemiroglou, N. and Soklis G. (2018). The static demand multipliers in a joint production frame work: comparative findings for the Greek, Spanish and Eurozone economies. *Journal of Economic Structures* 7(1): 18.
- Mariolis T., Rodousakis, N. and Soklis G. (2020a). The COVID-19 multiplier effects of tourism on the Greek economy. *Tourism Economics* (υπό δημοσίευση, DOI: 10.1177/1354816620946547).
- Mariolis T., Rodousakis, N. and Soklis G. (2020b). Inter-sectoral analysis of the Greek economy and the COVID-19 multiplier effects, mimeo.
- Metcalfe J.S. and Steedman I. (1981). Some long-run theory of employment, income distribution and the exchange rate. *The Manchester School* 49(1): 1-20.

2. Αναλυτικά, βλέπε Mariolis et al. (2020b).

1.5. Τα πλήγματα στην αγορά εργασίας και ο καθοριστικός ρόλος της πολιτείας

Ιωάννης Χολέζας

1.5.1. Εισαγωγή

Η πορεία της αγοράς εργασίας επιδεινώθηκε με τη λήψη μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης για την πρόληψη και τον περιορισμό της διασποράς του κορωνοϊού COVID-19, αποκλίνοντας από την προηγούμενη ανοδική πορεία της απασχόλησης και την πτωτική πορεία της ανεργίας. Η μείωση της απασχόλησης που εν τέλει καταγράφεται το πρώτο εξάμηνο του 2020 δεν είναι συμμετρική ούτε ως προς τις πληθυσμιακές ομάδες, ούτε ως προς τους κλάδους και τα επαγγέλματα.

Οι παρεμβάσεις της κυβέρνησης στην αγορά εργασίας κατάφεραν να συγκρατήσουν τη μαζική απώλεια θέσεων εργασίας στηρίζοντας τις επιχειρήσεις και τους απασχολούμενους, όμως η ανεπαρκής ζήτηση για προϊόντα και υπηρεσίες κλάδων της ελληνικής οικονομίας, ειδικά από το εξωτερικό, οι οποίοι παραδοσιακά τονώνουν την προσφορά εργασίας και αυξάνουν την απασχόληση από το δεύτερο τρίμηνο του έτους, όπως είναι ο τουριστικός κλάδος (περιλαμβανομένων δραστηριοτήτων διαμονής και εστίασης), δεν άφησε πολλά περιθώρια θετικών εξελίξεων¹.

Είναι δύσκολο να γίνουν προβλέψεις αναφορικά με τις εξελίξεις στην αγορά εργασίας, καθώς αυτές μεταξύ άλλων εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την ένταση του δεύτερου κύματος της πανδημίας, που έχει ήδη ξεκινήσει σε κάποιες ευρωπαϊκές χώρες. Επίσης, η αντίδραση των κυβερνήσεων των εμπορικών μας εταίρων σε αυτή, οι παρεμβάσεις στις οποίες θα προβεί η ελληνική κυβέρνηση, ο χρόνος έλευσης του εμβολίου, αλλά και η ταχύτητα ομαλοποίησης της κατάστασης μετά την έλευσή του, καθώς δεν αποκλείεται οι αλλαγές της καταναλωτικής συμπεριφοράς που

πυροδότησε η πανδημία να διαρκέσουν περισσότερο από ό,τι αναμένεται, είναι καθοριστικοί παράγοντες των επικείμενων εξελίξεων. Τέλος, ιδιαίτερη σημασία θα έχει και το μέγεθος της οικονομικής ζημιάς που θα έχει συντελεστεί ως τότε, π.χ. πόσες επιχειρήσεις θα αναγκαστούν να κλείσουν και πόσοι απασχολούμενοι θα χάσουν τη δουλειά τους ή σημαντικό μέρος του εισοδήματός τους, παρά τις παρεμβάσεις του κράτους σε όλες τις χώρες-μέλη της ΕΕ.

1.5.2. Απασχολούμενοι

Ο αριθμός των απασχολούμενων μειώθηκε το πρώτο εξάμηνο του έτους (Ιανουάριος-Ιούνιος) σε ετήσια βάση², ακολουθώντας τη μείωση της οικονομικής δραστηριότητας λόγω του Covid-19. Η μείωση έγινε αισθητή κυρίως το δεύτερο τρίμηνο, καθώς το πρώτο η απασχόληση αυξήθηκε μεν, αλλά λιγότερο σε σύγκριση με το πρώτο τρίμηνο του 2019 (2,5 φορές μεγαλύτερη πέρυσι: 96 χιλ. έναντι 38,6 χιλ. το 2020α). Το δεύτερο τρίμηνο, με τους περιορισμούς στις διεθνείς μετακινήσεις και το πλήγμα στις τουριστικές δραστηριότητες παγκοσμίως, η μείωση της απασχόλησης ήταν αναμενόμενη, παρά τις κυβερνητικές παρεμβάσεις, οι οποίες μοιραία εστιάστηκαν σε αυτούς που ήδη απασχολούνταν. Έτσι, το δεύτερο τρίμηνο του 2020 καταγράφηκαν 112,4 χιλ. λιγότεροι απασχολούμενοι σε σύγκριση με το δεύτερο τρίμηνο του 2019 (Διάγραμμα 1.5.1). Ενώ το σύνολο των απασχολούμενων μειώθηκε 2,9% σε ετήσια βάση (2019β-2020β), η μείωση επηρέασε περισσότερο τους άνδρες: 73,1 χιλ. (ή 3,3%) λιγότεροι άνδρες απασχολούμενοι έναντι 39,3 χιλ. (ή 2,4%) γυναίκες απασχολούμενες. Επιπλέον, τη μεγαλύτερη αναλογικά ετήσια μείωση της τάξης του 10,3% εμφανίζουν οι νέοι 20-24 ετών, όμως η ομάδα 30-44 ετών έχασε τις περισσότερες θέσεις εργασίας (92,7 χιλ.) Μόνο η ομάδα 45+ ετών εμφανίζει αύξηση του μεγέθους της από το δεύτερο τρίμηνο του 2019.

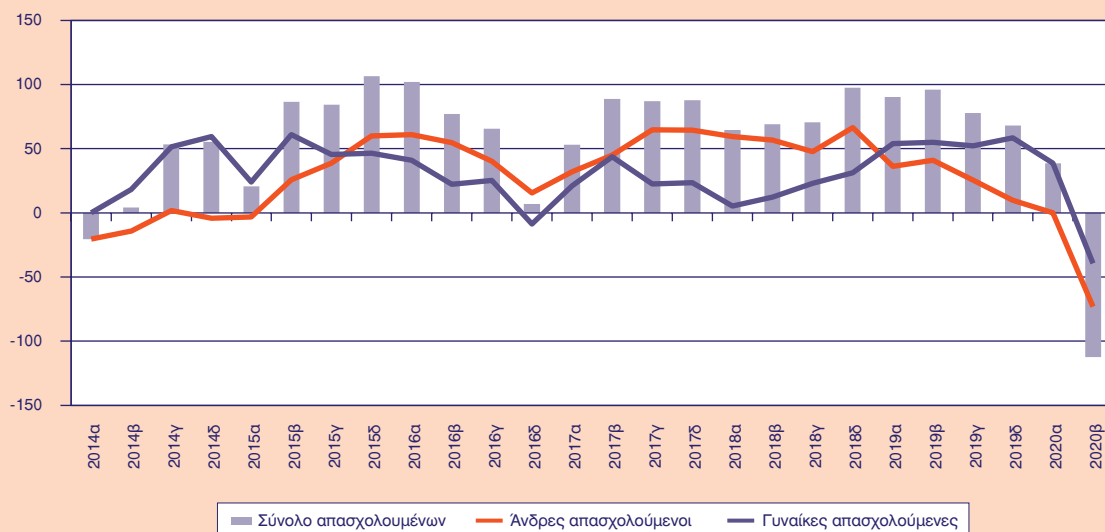
Οι απασχολούμενοι πλήρους ωραρίου μειώθηκαν επίσης ταχύτερα σε ετήσια βάση σε σύγκριση με τους μερικώς απασχολούμενους. Άλλωστε, η μείωση των ωρών απασχόλησης των ήδη απασχολούμενων ήταν μία από τις επιλογές που δόθηκαν στις επιχειρή-

1. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι η αξία των εξαγωγών τον Ιούλιο του 2020 σε σχέση με τον Ιούλιο του 2019 μειώθηκε κατά 10,1%, ενώ την αντίστοιχη περίοδο μεταξύ 2018 και 2019 κινήθηκε ανοδικά κατά 8,4%.

2. Με τον όρο ετήσια βάση νοούνται οι δώδεκα μήνες που μεσολαβούν μεταξύ δύο όμοιων χρονικών περιόδων, π.χ. μήνα, τριμήνου ή εξαμήνου.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.5.1

Μεταβολή απασχολούμενων σε ετήσια βάση (ίδιο τρίμηνο διαφορετικό έτος, σε χιλ. άτομα)



Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

σεις για την προστασία των θέσεων απασχόλησης. Το δεύτερο τρίμηνο του 2020 καταγράφονται 2,9% λιγότεροι απασχολούμενοι πλήρους απασχόλησης (ήτοι 105,7 χιλ.) σε σύγκριση με το 2019β και μόλις 1,9% λιγότεροι απασχολούμενοι μερικής απασχόλησης (ήτοι 6,8 χιλ.). Η μερική απασχόληση ως μερίδιο αυξήθηκε στο 9,2% του συνόλου των απασχολούμενων (από 8,5% το 2019β), ενώ οι υποαπασχολούμενοι³ ως μερίδιο των μερικώς απασχολούμενων μειώθηκαν σχεδόν κατά πέντε εκατοστιαίες μονάδες (σε 61,1%).

Η ετήσια μείωση των 112,4 χιλ. απασχολούμενων προήλθε πρωτίστως από τον κλάδο *Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης*, όπου η μείωση έφτασε τις 82,3 χιλ. (Διάγραμμα 1.5.2). Στη διάρκεια του χρόνου ο κλάδος έχασε περίπου το 20% των απασχολούμενων σε αυτόν, τέσσερις φορές περισσότερους από όσους είχε προσλάβει την περίοδο 2018β-2019β. Άλλες περίπου 30 χιλ. θέσεις εργασίας χάθηκαν από τον κλάδο *Γεωργία, δασοκομία και αλιεία* και ακόμη 14 χιλ. από τον κλάδο *Κατασκευές*. Είναι ενδιαφέρον ότι στον κλάδο *Υπηρεσίες παροχής καταλύματος και εστίασης* χάθηκαν 85 χιλ. θέσεις μισθωτής απασχόλησης, αλλά δημιουργήθηκαν 6,6 χιλ. θέσεις αυτοαπασχολούμενων χωρίς προσωπικό. Ενδεχομέ-

ως, αυτό δείχνει υποκατάσταση των μεν από τους δε. Αντίθετα, στη *Γεωργία, δασοκομία και αλιεία* οι περισσότερες θέσεις που χάθηκαν οφείλονταν σε μείωση των αυτοαπασχολούμενων χωρίς προσωπικό⁴. Από την άλλη πλευρά, αυξήθηκαν οι απασχολούμενοι στο *Χονδρικό και λιανικό εμπόριο κ.ά.*, κατά 18,7 χιλ., καθώς και στον κλάδο *Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας*, κατά 15,7 χιλ. Και στις δύο περιπτώσεις η πλειονότητα των νέων απασχολούμενων είναι μισθωτοί.

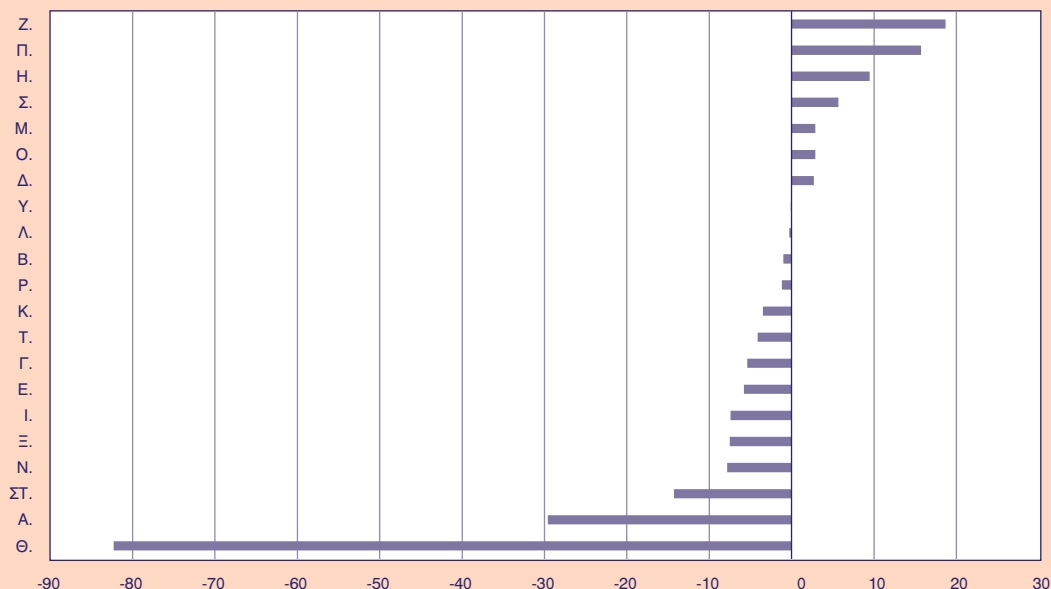
Η μεγαλύτερη μείωση καταγράφηκε στον αριθμό των απασχολούμενων στην *Παροχή υπηρεσιών κ.ά.*, οι οποίοι μειώθηκαν κατά 35,2 χιλ. (Διάγραμμα 1.5.3). Ακολούθησαν οι *Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα* (32,9 χιλ.), οι οποίοι όμως υπέστησαν αναλογικά τη μεγαλύτερη μείωση (9%), οι *Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασκοίμοι και αλιείς* (28,2 χιλ.) και οι *Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες* (26,8 χιλ.). Σε αντιδιαστολή, αυξήθηκαν οι απασχολούμενοι που ασκούν *Επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα* (10 χιλ.), καθώς και τα *Ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα* (9 χιλ. άτομα που ισοδυναμεί με την

3. Σύμφωνα με τον ορισμό της ΕΛΣΤΑΤ, ως υποαπασχολούμενοι ορίζονται αυτοί που εργάζονται λιγότερο από πλήρες ωράριο, αλλά θα ήθελαν να εργαστούν πλήρες ωράριο και είναι πρόθυμοι να το κάνουν αμέσως, εφόσον βρεθεί τέτοια θέση απασχόλησης.

4. Στον συγκεκριμένο κλάδο οι μισθωτοί αποτελούν παραδοσιακά πολύ μικρό μερίδιο των απασχολούμενων.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.5.2

Ετήσια μεταβολή (2019β-2020β) απασχολούμενων κατά κλάδο απασχόλησης (σε χιλ. άτομα)



Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

Σημείωση: Α. Γεωργία, δασοκομία και αλιεία, Β. Ορυχεία και λατομεία, Γ. Μεταποίηση, Δ. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού, Ε. Παροχή νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης, ΣΤ. Κατασκευές, Ζ. Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών, Η. Μεταφορά και αποθήκευση, Θ. Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης, Ι. Ενημέρωση και επικοινωνία, Κ. Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες, Λ. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, Μ. Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, Ν. Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες, Ξ. Δημόσια διοίκηση και άμυνα. Υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, Ο. Εκπαίδευση, Π. Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας, Ρ. Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία, Σ. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, Τ. Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών, Υ. Δραστηριότητες ετερόδικων οργανισμών και φορέων.

μεγαλύτερη αναλογικά αύξηση κατά 7,9%). Ως προς τη μορφή της σχέσης απασχόλησης, τη μεγαλύτερη μείωση κατέγραψαν οι απασχολούμενοι ως μισθωτοί (86 χιλ.) και ακολούθησαν οι αυτοαπασχολούμενοι χωρίς προσωπικό (15,2 χιλ.). Σημαντική ήταν η μείωση και των αυτοαπασχολούμενων με προσωπικό, ο αριθμός των οποίων μειώθηκε κατά 2,5% (ή 7,3 χιλ.).

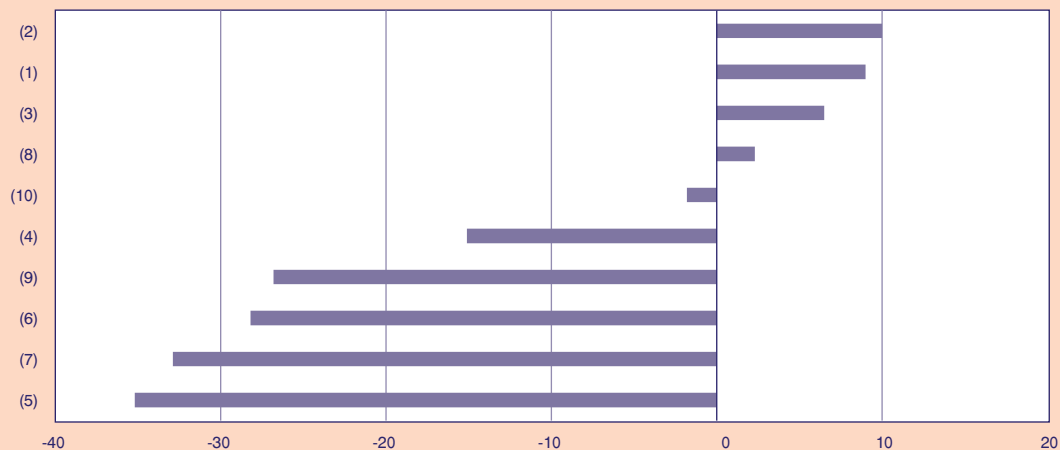
Εκτός από τη μείωση του αριθμού των απασχολούμενων, η μείωση της απασχόλησης αντανακλάται στις μεταβολές μιας σειράς άλλων παραμέτρων. Για παράδειγμα, το δεύτερο τρίμηνο του 2020 απουσίασαν από την εργασία τους το 22,3% των απασχολούμενων, όταν το πρώτο τρίμηνο του έτους το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 9,2% και το δεύτερο τρίμηνο του 2019 δεν ξεπέρασε το 2% (βλέπε Δελτίο Τύπου ΕΛΣΤΑΤ της 17ης Σεπτεμβρίου 2020⁵). Η απουσία από την ερ-

γασία ήταν πιο συνηθισμένη στον ευρύτερο κλάδο *Εμπόριο, ξενοδοχεία, εστιατόρια, μεταφορές και επικοινωνίες* (30,3% δήλωσαν ότι απουσίασαν έναντι 1% πριν από ένα έτος) και στις *Κατασκευές* (26,2% δήλωσαν ότι απουσίασαν έναντι 0,7% το 2019β). Επίσης, εξαιτίας των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης διπλασιάστηκε σε σύγκριση με το 2019β το μερίδιο των απασχολούμενων που εργάστηκαν από το σπίτι, φτάνοντας το 10,7% το 2020β σε επίπεδο οικονομίας. Όπως φαίνεται, πιο εύκολη ήταν η εργασία από το σπίτι στον κλάδο *Χρηματοπιστωτικές και επιχειρηματικές δραστηριότητες* (21%), ο οποίος εμφάνισε αύξηση περίπου δέκα εκατοστιαίων μονάδων σε σύγκριση με το 2019β, και στις *Άλλες υπηρεσίες*, όπου η αύξηση της εργασίας από το σπίτι έφτασε τις έντεκα εκατοστιαίες μονάδες αγγίζοντας το 19,4%.

5. Το Δελτίο Τύπου είναι διαθέσιμο στον ιστότοπο της ΕΛΣΤΑΤ: <<https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO01/2020-Q2>>.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.5.3

Ετήσια μεταβολή (2019β-2020β) απασχολούμενων κατά μονοψήφιο επάγγελμα (σε χιλ. άτομα)



Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

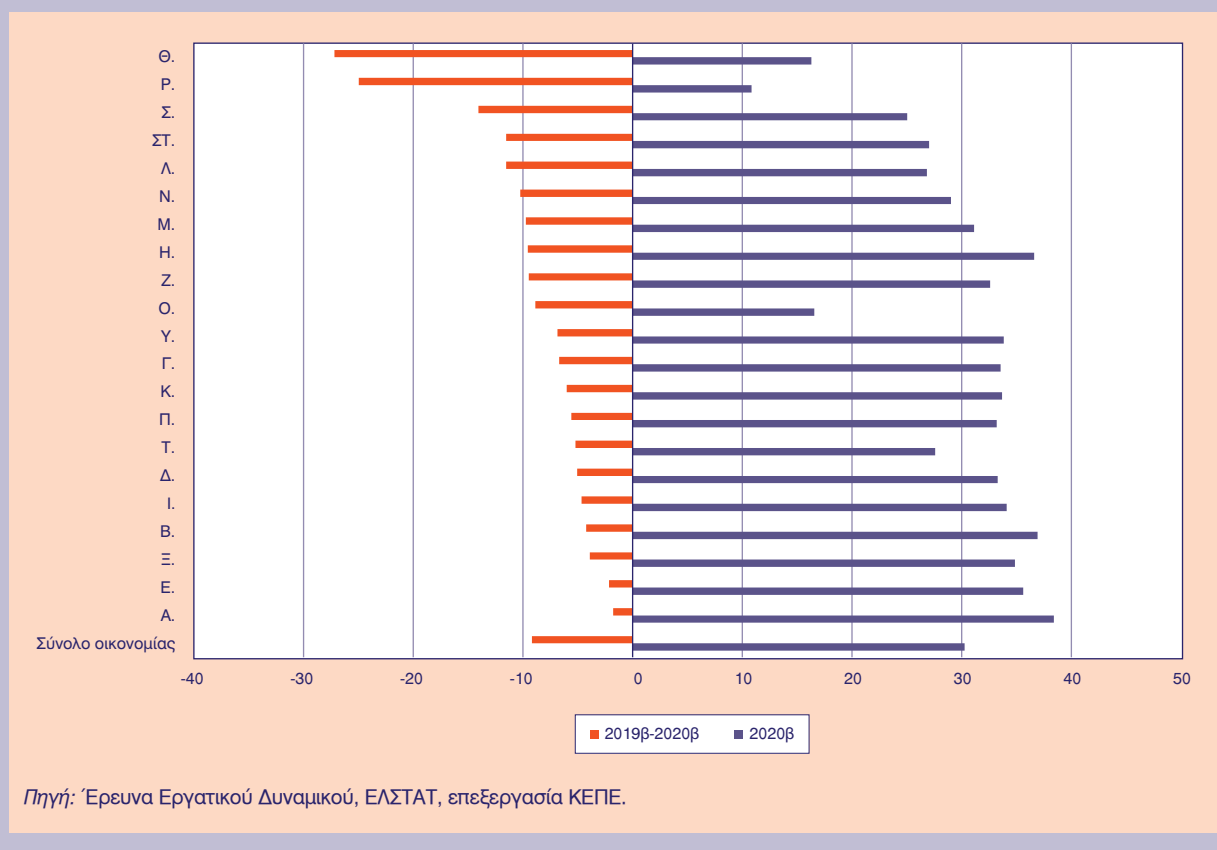
Σημείωση: (1) Μέλη των βουλευομένων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα, (2) Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα, (3) Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα, (4) Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα, (5) Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές, (6) Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς, (7) Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα, (8) Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι), (9) Ανεπίδηκτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες, (10) Πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν.

Μια ακόμη παράμετρος που επηρεάστηκε από τα μέτρα για τον Covid-19 είναι οι εβδομαδιαίες ώρες απασχόλησης. Στο σύνολο της οικονομίας ο μέσος χρόνος απασχόλησης το δεύτερο τρίμηνο του 2020 μειώθηκε τόσο σε σύγκριση με το πρώτο τρίμηνο του έτους, όσο και σε σύγκριση με το δεύτερο τρίμηνο του 2019 (Διάγραμμα 1.5.4). Τη μεγαλύτερη ετήσια μείωση εμφάνισαν οι κλάδοι *Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης και Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία* (-27,2 ώρες και -25 ώρες, αντίστοιχα), με τον τελευταίο κλάδο να καταγράφει κατά μέσο όρο λιγότερες από έντεκα ώρες απασχόλησης την εβδομάδα, τις λιγότερες από όλους τους κλάδους.

Λαμβάνοντας υπόψη και τον αριθμό των απασχολούμενων που συζητήθηκε παραπάνω, ο κλάδος *Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης* δέχθηκε διπλό πλήγμα, καθώς εμφάνισε τη μεγαλύτερη μείωση σε αριθμό απασχολούμενων και τη μεγαλύτερη μείωση ωρών απασχόλησης (αυτών που παρέμειναν στην εργασία τους). Αντίστοιχα ισχύουν και στις *Κατασκευές*, καθώς ο κλάδος σημείωσε την τρίτη μεγαλύτερη μείωση απασχολούμενων και την τέταρτη μεγαλύτερη μείωση ωρών απασχόλησης. Σε αντιδιαστολή, ο κλάδος *Γεωργία, δασοκομία και αλι-*

εία κατέγραψε μεγάλες απώλειες σε αριθμό απασχολούμενων, αλλά ελάχιστες απώλειες σε όρους ωρών απασχόλησης. Εντύπωση προκαλεί ο κλάδος *Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας*, στον οποίο αυξήθηκαν οι απασχολούμενοι, εύλογα λόγω της αύξησης της ζήτησης για τέτοιες υπηρεσίες, αλλά μειώθηκαν οι συνολικές ώρες απασχόλησης. Ενδεχομένως, η αύξηση των απασχολούμενων να αφορά προσλήψεις κάποιων ειδικοτήτων για τις υπηρεσίες των οποίων αυξήθηκε η ζήτηση λόγω Covid-19, ενώ η μείωση των ωρών συνολικά να οφείλεται στη μείωση της ζήτησης για κάποιες άλλες ειδικότητες για τις υπηρεσίες των οποίων μειώθηκε η ζήτηση από τον φόβο μετάδοσης του ιού (μειώθηκαν οι επισκέψεις στα νοσοκομεία λόγω άλλων νοσημάτων).

Συμπερασματικά, οι επιπτώσεις του Covid-19 και των μέτρων περιορισμού της διάδοσής του είχαν αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομική δραστηριότητα. Παρά τα μέτρα στήριξης των επιχειρήσεων και των απασχολούμενων από το κράτος, υπάρχουν σημαντικές απώλειες σε όρους απασχόλησης, οι οποίες διαφέρουν μεταξύ των κλάδων οικονομικής δραστηριότητας, ενώ διαφοροποιήσεις καταγράφονται και με άξονα το φύλο και την ηλικία. Οι απώλειες εκδηλώνονται τόσο στον αριθμό των απασχολούμενων, όσο

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.5.4**Συνήθειες ώρες απασχόλησης σε εβδομαδιαία βάση και ετήσια μεταβολή**

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

και στη συχνότερη απουσία από την εργασία, στην επέκταση της εργασίας από το σπίτι και στη μείωση των ωρών απασχόλησης αυτών που απασχολούνται ακόμη.

1.5.3. Μισθωτή εργασία - ΕΡΓΑΝΗ

Τα μέτρα κοινωνικής αποστασιοποίησης που ελήφθησαν τον Μάρτιο του 2020, και σταδιακά άρχισαν να αποκλιμακώνονται περίπου δύο μήνες μετά, είχαν σημαντικές επιπτώσεις στις επιχειρήσεις και τους μισθωτούς απασχολούμενους. Ειδικότερα, τους δύο πρώτους μήνες του 2020 οι ροές μισθωτής απασχόλησης κινήθηκαν ανάλογα με τις ροές τους αντίστοιχους μήνες του 2019 (Διάγραμμα 1.5.5). Από τον Μάρτιο, οπότε τέθηκαν σε εφαρμογή τα μέτρα κοινωνικής αποστασιοποίησης, οι διαφορές μεταξύ των δύο ετών έγιναν αισθητές και αντανακλούν μια ραγδαία επιδείνωση των ροών. Τους μήνες Απρίλιο και Μάιο οι ροές υστέρησαν σημαντικά (103,7 χιλ. και 72,3 χιλ. λιγότερες νέες θέσεις αντίστοιχα), οπότε, παρά την καλύτερη εικόνα τον Ιούνιο και τον Ιούλιο (6,1 χιλ. και 82,6 χιλ. περισσότερες νέες θέσεις αντίστοιχα) και τη σχεδόν όμοια εικόνα τον Αύγουστο (1,2 χιλ. περισσότερες νέες θέσεις

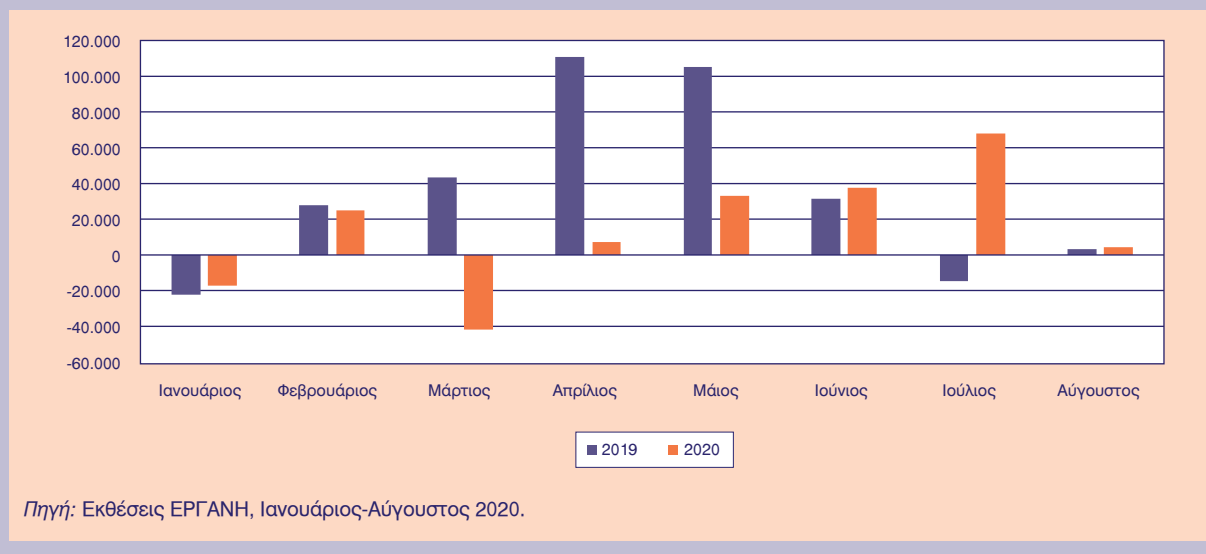
το 2020), σε επίπεδο οκταμήνου οι ροές υπολείπονται αισθητά των αντίστοιχων του προηγούμενου έτους.

Συγκεκριμένα, το πρώτο οκτάμηνο του έτους ο αριθμός των μισθωτών αυξήθηκε κατά 115.647 άτομα. Η επίδοση υπολείπεται σημαντικά της αντίστοιχης περιόδου το 2019, οπότε η αύξηση έφτασε τα 284.886 άτομα. Μια προσεκτική ματιά φανερώνει ότι μεταξύ των δύο περιόδων αναφοράς μεγάλη διαφορά εντοπίζεται στις προσλήψεις. Ειδικότερα, ενώ το πρώτο οκτάμηνο του 2019 προσλήφθηκαν 1.865.346 άτομα, ο αντίστοιχος αριθμός το 2020 ήταν 1.317.792. Αυτό σημαίνει ότι τους πρώτους οκτώ μήνες του έτους προσλήφθηκαν σχεδόν 550 χιλ. λιγότερα άτομα, περίπου ένα τρίτο λιγότερα άτομα. Αντίθετα, υπήρξαν πολύ λιγότερες αποχωρήσεις το 2020, περίπου κατά 380 χιλ. Δεδομένων των αρνητικών επιπτώσεων του Covid-19 στην οικονομική δραστηριότητα, οι μειωμένες αποχωρήσεις μάλλον πρέπει να αποδοθούν σχεδόν αποκλειστικά στα μέτρα προστασίας επιχειρήσεων και απασχολούμενων που έθεσε εγκαίρως σε εφαρμογή η κυβέρνηση και συνεχίζονται ακόμη και σήμερα.

Σύμφωνα με τις πιο πρόσφατες εκτιμήσεις του Μηχανισμού Διάγνωσης των Αναγκών της Αγοράς Εργα-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.5.5

Καθαρές ροές μισθωτής απασχόλησης



σίας⁶, που επιμελείται το ΕΙΕΑΔ⁷, οι θέσεις μισθωτής απασχόλησης που δεν δημιουργήθηκαν όπως αναμενόταν, διότι είτε δεν λειτούργησαν καθόλου κάποιες επιχειρήσεις (στην πλειονότητά τους εποχικού χαρακτήρα) είτε λειτούργησαν, αλλά αντιμετώπισαν σημαντικά μειωμένη ζήτηση για τα προϊόντα και τις υπηρεσίες τους, ξεπέρασαν στις 417 χιλ. στα Καταλύματα την περίοδο Απριλίου-Ιουλίου. Ακολουθούν οι Δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης με 244 χιλ. νέες θέσεις που αναμενόταν, αλλά δεν δημιουργήθηκαν ποτέ, και το Λιανικό εμπόριο, πλην του εμπορίου μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών, κλάδος στον οποίο οι απώλειες νέων θέσεων εργασίας πλησίασαν τις 67 χιλ. Οι μεγαλύτερες απώλειες καταγράφονται τους μήνες Ιούνιο και Ιούλιο. Σε συνδυασμό με τους κλάδους που πρωτοστατούν στις απώλειες, εύλογα οδηγείται κανείς στο συμπέρασμα ότι ο τουρισμός συνέβαλε τα μέγιστα στην άσχημη εικόνα της αγοράς εργασίας.

Το ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι οι μισές ή και περισσότερες προσλήψεις που πραγματοποιήθηκαν την περίοδο Ιανουαρίου-Αυγούστου αφορούσαν προσλήψεις πλήρους απασχόλησης, ειδικά τους μήνες Μάρτιο, Απρίλιο και Μάιο (56%, 66,8% και 55,5%, αντίστοιχα). Το μερίδιο των προσλήψεων μερικής απασχόλησης παρέμεινε σχεδόν σταθερό, ενώ υποχώρησε εκείνο των προσλήψεων με σύμβαση εκ περιτροπής εργασίας. Αυτή η εικόνα διαφέρει από την αντίστοιχη των προηγούμενων ετών. Αυτό ενδεχομένως συνδέ-

ται με τους κλάδους, οι οποίοι πραγματοποίησαν προσλήψεις. Από την άλλη πλευρά, οι μετατροπές συμβάσεων πλήρους απασχόλησης σε ευέλικτες μορφές εύλογα αυξήθηκαν το οκτάμηνο Ιανουαρίου-Αυγούστου, μετά τα μέτρα στήριξης επιχειρήσεων και εργαζομένων. Η αύξηση ήταν ιδιαίτερα ισχυρή τον Μάρτιο και τον Απρίλιο σε σύγκριση με τους αντίστοιχους μήνες του 2019, οπότε οι μετατροπές υπερδιπλασιάστηκαν, ενώ στη συνέχεια επανήλθαν σε πιο συνηθισμένα επίπεδα. Επιπλέον, η σύσταση των μετατροπών ευνόησε τις συμβάσεις εκ περιτροπής εργασίας έναντι εκείνων μερικής απασχόλησης. Οι μετατροπές σε συμβάσεις εκ περιτροπής εργασίας με τη σύμφωνη γνώμη του εργαζόμενου αυξήθηκαν από 19,9% το 2019 σε 31,7% το 2020, ενώ αυτές χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του εργαζόμενου αυξήθηκαν από 8% σε 14,7%.

1.5.4. Ανεργία και συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό

Το δεύτερο τρίμηνο του έτους ο αριθμός των ανέργων αυξήθηκε σε σύγκριση με το 2020α σε 759,6 χιλ. άτομα, αλλά παρέμεινε χαμηλότερος από τον αριθμό των ανέργων το 2019β (795,6 χιλ.). Σε ετήσια βάση ο αριθμός των ανέργων μειώθηκε κατά 36 χιλ. Το ποσοστό ανεργίας, που δείχνει το μερίδιο του εργατικού δυναμικού που ψάχνει, αλλά δεν μπορεί να βρει εργα-

6. Τα δεδομένα είναι διαθέσιμα στο <<https://lmd.eiead.gr/covid-19-labor-market/>>.

7. ΕΙΕΑΔ: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού.

σία, αυξήθηκε, επίσης, σε ετήσια βάση. Η αύξηση δεν ήταν μεγάλη, οπότε το ποσοστό ανεργίας για τα άτομα 15-64 ετών κρατήθηκε κάτω από τα επίπεδα του 2019 τα δύο πρώτα τρίμηνα του έτους. Ωστόσο, αυτό που έχει σημασία είναι ότι η μείωση που καταγράφεται συνήθως από το πρώτο στο δεύτερο τρίμηνο δεν υπάρχει το 2020. Αντίθετα, το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε από 16,4% το 2020α σε 16,8% το 2020β. Η ανοδική πορεία της ανεργίας αφορά τόσο τους νέους όσο και τις γυναίκες, με τη διαφορά ότι στους νέους 15-24 ετών η ανεργία το δεύτερο τρίμηνο του 2020 ξεπέρασε εκείνη του αντίστοιχου τριμήνου του 2019 (36,1% έναντι 33,6%). Αναμφίβολα, η αυξητική τάση της ανεργίας περιορίστηκε από τα μέτρα στήριξης της απασχόλησης και των επιχειρήσεων, όμως φαίνεται ότι οι νέοι είναι πιο ευάλωτοι και απαιτούνται πιο στοχευμένες παρεμβάσεις στήριξής τους.

Ένα ακόμη στοιχείο που συνέβαλε στη συγκράτηση του ποσοστού ανεργίας είναι η μείωση του εργατικού δυναμικού σε ετήσια βάση, ιδίως των ανέργων που δεν αναζητούσαν ενεργά απασχόληση. Η συνολική μείωση την περίοδο 2019β-2020β έφτασε τις 157,5 χιλ., δηλαδή ήταν μεγαλύτερη από τη μείωση των απασχολούμενων 15-64 ετών (121,3 χιλ.). Αναλογικά μεγαλύτερη ήταν η μείωση των γυναικών που συμμετέχουν στο εργατικό δυναμικό (3,6% έναντι 2,7%), ενώ και οι νέοι 15-19 ετών που συμμετέχουν μειώθηκαν πάνω από 13%. Αυτό ενδεχομένως δείχνει απογοήτευση των νέων, σε συνδυασμό με τις κακές προοπτικές απασχόλησης, που οδηγεί στην παραίτηση από την εύρεση εργασίας. Επιπλέον, σύμφωνα με τα μηνιαία στοιχεία του ΟΑΕΔ, ο αριθμός των εγγεγραμμένων ανέργων που δεν είναι αμέσως διαθέσιμοι για δουλειά ήταν από 2,4 φορές (τον Μάρτιο του 2019) ως 1,4 φορές (τους καλοκαιρινούς μήνες) μεγαλύτερος το 2019 έναντι του 2020, συγκρατώντας έτσι την αύξηση του συνολικού αριθμού των ανέργων⁸.

1.5.5. Θεσμικές παρεμβάσεις

Το πρόγραμμα ΣΥΝ-ΕΡΓΑΣΙΑ που τέθηκε σε εφαρμογή στις 15 Ιουνίου βρίσκεται ακόμη σε ισχύ⁹. Μάλιστα, ενώ η αρχική τροπολογία προέβλεπε τη λειτουργία

του ως τις 15 Οκτωβρίου, δόθηκε παράταση ως το τέλος του έτους. Το πρόγραμμα δίνει στις επιχειρήσεις-εργοδότες που εντάσσονται τη δυνατότητα να μειώσουν τις εβδομαδιαίες ώρες εργασίας των πλήρως απασχολούμενων σε αυτές έως 50% και να τους αποζημιώνουν μόνο για τις μειωμένες ώρες εργασίας. Προκειμένου να μην μειωθεί ισόποσα το εισόδημα των απασχολούμενων και να μην πληγεί η ασφαλιστική τους πορεία, το κράτος καταβάλλει οικονομική ενίσχυση ίση με το 60% του καθαρού μισθού και το σύνολο των ασφαλιστικών εισφορών (από 1/7/2020). Οι συνολικές αποδοχές του απασχολούμενου μετά την κρατική ενίσχυση δεν μπορούν να υπολείπονται του κατώτατου μισθού. Σε μια τέτοια περίπτωση το κράτος καλύπτει τη διαφορά. Το μειονέκτημα που εμφανίζει η συγκεκριμένη παρέμβαση είναι οι καθυστερήσεις στην αποζημίωση των δικαιούχων, με αποτέλεσμα οι απασχολούμενοι με μειωμένο ωράριο να υφίστανται μείωση των αποδοχών τους, τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα. Αναμφίβολα, οι χρόνοι καταβολής των συμπληρωματικών αμοιβών από την πλευρά του Δημοσίου μπορούν να βελτιωθούν.

Στο πλαίσιο των παρεμβάσεων για τη στήριξη της αγοράς εργασίας η κυβέρνηση ανακοίνωσε πρόσφατα ένα νέο πρόγραμμα απασχόλησης ανέργων διάρκειας έξι μηνών, το οποίο προβλέπει τη δημιουργία 100.000 νέων θέσεων εργασίας¹⁰. Η μέση επιδότηση ανά θέση, η οποία αφορά τόσο μισθούς όσο και ασφαλιστικές εισφορές, ανέρχεται σε €583 μηνιαίως. Ο κορμός του προγράμματος προβλέπει την κάλυψη των ασφαλιστικών εισφορών όσων προσληφθούν, ενώ, επιπρόσθετα, προβλέπεται επιδότηση μισθού ίση με €200 μηνιαίως σε περίπτωση πρόσληψης μακροχρόνια ανέργων. Στο πρόγραμμα μπορούν να συμμετέχουν όλες οι επιχειρήσεις-εργοδότες, αρκεί να είναι φορολογικά και ασφαλιστικά ενήμερες, ενώ δεσμεύονται να διατηρήσουν τον ίδιο αριθμό εργαζομένων καθ' όλη τη διάρκεια του προγράμματος.

Επιπλέον, με ΚΥΑ των υπουργείων Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων και Υγείας¹¹ παρατείνεται ως την 31η Δεκεμβρίου του έτους η δυνατότητα των επιχειρήσεων με απόφασή τους να καθορίζουν ότι η εργασία, που παρέχεται από τον εργαζόμενο στον προβλε-

8. Ο συνολικός αριθμός των ανέργων είναι το άθροισμα των ανέργων που είναι διαθέσιμοι για εργασία και αυτών που δηλώνουν άνεργοι (και είναι εγγεγραμμένοι στον ΟΑΕΔ), αλλά δεν είναι αμέσως διαθέσιμοι για εργασία.

9. Η σχετική τροπολογία είναι διαθέσιμη εδώ: <<https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/bbb19498-1ec8-431f-82e6-023bb91713a9/11281275.pdf>>.

10. Η σχετική τροπολογία είναι διαθέσιμη εδώ: <<https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/bbb19498-1ec8-431f-82e6-023bb91713a9/11374556.pdf>>.

11. Βλέπε <<https://diavgeia.gov.gr/doc/%CE%A9%CE%A71%CE%9246%CE%9C%CE%A4%CE%9B%CE%9A-%CE%A88%CE%9B?inline=true>>.

πόμενο από την ατομική σύμβαση τόπο εργασίας, θα πραγματοποιείται με το σύστημα της εξ αποστάσεως εργασίας (τηλεργασία). Παράλληλα, το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων έχει αναγγείλει νομοσχέδιο για τον Οκτώβριο, το οποίο θα ορίζει το θεσμικό πλαίσιο της εξ αποστάσεως εργασίας. Ακόμη, μειώνεται ο απαραίτητος αριθμός ημερών ασφάλισης των εποχικά απασχολουμένων, προκειμένου να έχουν δικαίωμα επιδόματος ανεργίας, από 100 σε 50 ένσημα, αναγνωρίζοντας εμπράκτως τις αυξημένες δυσκολίες απασχόλησης φέτος στον τουριστικό κλάδο που οδήγησαν σε μειωμένες προσλήψεις. Στο ίδιο μήκος κύματος καταβάλλονται τα επιδόματα ανεργίας δύο μηνών στους ανέργους των οποίων το δικαίωμα λήψης επιδόματος έληξε την περίοδο Ιουνίου-Αυγούστου.

Μια πολύ σημαντική και ευρύτερη παρέμβαση στην κατεύθυνση της αύξησης της απασχόλησης είναι η προαναγγελθείσα μείωση του μη μισθολογικού κόστους της εργασίας με την αποκλιμάκωση των ασφαλιστικών εισφορών κατά 3 εκατοστιαίες μονάδες το 2021, η οποία έρχεται να ενισχύσει τη μείωση των ασφαλιστικών εισφορών κατά 0,9 εκατοστιαίες μονάδες που προβλέπεται το δεύτερο εξάμηνο του 2020. Το αποτέλεσμα είναι η μείωση του μη μισθολογικού κόστους στο 36,66% των μικτών αποδοχών, δημιουργώντας προϋποθέσεις αύξησης της ζήτησης για εργασία. Η μείωση αφορά τις εισφορές υπέρ τρίτων και, θεωρητικά, δεν θα επηρεάσει τα έσοδα των ασφαλιστικών ταμείων (κύριας και επικουρικής ασφάλισης), στοιχείο που προβάλλεται συχνά ως βασικό επιχείρημα κατά της μείωσης του μη μισθολογικού κόστους της εργασίας.

1.5.6. Συμπεράσματα

Η αγορά εργασίας χτυπήθηκε, όπως ήταν αναμενόμενο, από τον κορωνοϊό, τόσο λόγω του εγχώριου lockdown που επιβλήθηκε, όσο και λόγω των περιορισμών στις διακρατικές μετακινήσεις και της πτώσης των εξαγωγών. Το ίδιο συνέβη και σε άλλες χώρες, εντούτοις στην Ελλάδα, λόγω της μεγάλης εξάρτησης από τον τουρισμό, το πλήγμα ενδέχεται να είναι πιο

έντονο. Η πολιτεία ανέλαβε δράση σχετικά γρήγορα, συγκρατώντας στον βαθμό του δυνατού τις απολύσεις και ενισχύοντας τις επιχειρήσεις, τόσο με το πρόγραμμα ΣΥΝ-ΕΡΓΑΣΙΑ, όσο και με την εξασφάλιση ρευστότητας για τις επιχειρήσεις με τα προγράμματα επιστροφής προκαταβολής και μείωσης του ενοικίου. Αν και όλα αυτά κινούνται προς τη σωστή κατεύθυνση, σε καμία περίπτωση σε ένα τόσο δυσμενές περιβάλλον, δεν κατάφεραν να αντισταθμίσουν τη ζημιά πλήρως και να τονώσουν την απασχόληση, ειδικά εφόσον αυτή έχει μειωθεί λόγω μειωμένης ζήτησης για εξαγωγές. Είναι, λοιπόν, σκόπιμο να βρεθούν εναλλακτικές, όπως επενδύσεις στην εγχώρια μεταποίηση με την υλοποίηση έργων πράσινης ενέργειας, αλλά και στις κατασκευές με έργα αντιμετώπισης φυσικών καταστροφών, που από ό,τι φαίνεται θα μας απασχολούν όλο και συχνότερα στο εγγύς μέλλον. Επίσης, είναι απαραίτητο να ενισχυθεί ο τομέας της υγείας, τόσο για την καταπολέμηση της πανδημίας όσο και γιατί είμαστε μια χώρα με πληθυσμό που συνεχώς γερνάει, άρα θα αυξάνεται διαρκώς η ζήτηση για υπηρεσίες υγείας. Ενδεχομένως, οι απασχολούμενοι που εργάζονται λιγότερες ώρες να μπορούσαν να παρακολουθήσουν σεμινάρια κατάρτισης και νέων τεχνολογιών, ώστε να αξιοποιήσουν αποτελεσματικότερα τον χρόνο τους και να βελτιώσουν τις δεξιότητές τους.

Η δυσμενής συγκυρία, δυστυχώς, αυξάνει τους μη οικονομικά ενεργούς, είτε οδηγώντας απασχολούμενους που έχασαν την εργασία τους ή/και άνεργους που δεν μπορούν να βρουν εργασία, εκτός εργατικού δυναμικού, είτε καθυστερώντας την είσοδο στην αγορά εργασίας ατόμων που ήταν ήδη εκτός αγοράς (νέοι, φοιτητές, νοικοκυρές, κτλ.). Η ενεργοποίηση αυτών και η επανένταξή τους στο εργατικό δυναμικό θα είναι δυσκολότερη, όσο πιο πολύ μείνουν εκτός αγοράς εργασίας. Η μείωση του μη μισθολογικού κόστους που προχωρά αναμένεται να ανακουφίσει τις επιχειρήσεις και να αυξήσει λίγο τις καθαρές απολαβές των μισθωτών, άρα και τη ζήτηση. Αν αυτές οι παρεμβάσεις συμπληρωθούν από στοχευμένες φορολογικές ελαφρύνσεις κλάδων που πλήττονται δυσανάλογα από την πανδημία, στο μέτρο του δημοσιονομικά και νομικά εφικτού, τα θετικά οφέλη αναμένονται πολλαπλάσια.

1.6. Διακυμάνσεις και πολλαπλές οι προκλήσεις για την ελληνική χρηματιστηριακή αγορά

Φωτεινή Οικονόμου

1.6.1. Εισαγωγή

Η χρηματιστηριακή αγορά βιώνει πρωτόγνωρες συνθήκες που διαμορφώνουν ένα νέο περιβάλλον αυξημένης αβεβαιότητας σε πολλαπλά επίπεδα. Αν και δεν μπορεί ακόμη να αποτιμηθεί με ακρίβεια η συνολική επίδραση της πανδημίας στην πραγματική οικονομία, τα σημάδια της είναι ξεκάθαρα και αποτυπώθηκαν άμεσα στην πορεία της χρηματιστηριακής αγοράς σε εγχώριο και διεθνές επίπεδο. Ο Ashraf (2020), εξετάζοντας 67 διεθνείς αγορές την περίοδο 22/1/2020-17/4/2020, διαπίστωσε εμπειρικά την αρνητική αντίδραση της χρηματιστηριακής αγοράς στον αριθμό των νέων επιβεβαιωμένων κρουσμάτων COVID-19, η οποία διαφοροποιείται με την πάροδο του χρόνου ανάλογα με το στάδιο της πανδημίας.

Σε αυτό το πλαίσιο, η ελληνική χρηματιστηριακή αγορά σημείωσε έντονα αρνητικές αποδόσεις με το ξέσπασμα της υγειονομικής κρίσης (Φεβρουάριος-Μάρτιος 2020), ακολούθησαν σημάδια ανάκαμψης (Απρίλιος-Μάιος 2020), επανήλθε σε αρνητικές αποδόσεις (Ιούνιος-Ιούλιος 2020) και σημείωσε μικρή άνοδο κατά τον Αύγουστο του 2020, αν και ακόμα υπολείπεται κατά πολύ σε σχέση με την αρχή του έτους. Παράλληλα, τα σημάδια είναι ορατά στην κεφαλαιοποίηση και την αξία συναλλαγών· μεγέθη που καταγράφονται σημαντικά μειωμένα σε σχέση με την αρχή του έτους και την αντίστοιχη περίοδο του προηγούμενου έτους. Την ίδια περίοδο, παράλληλα με την αβεβαιότητα που γεννά η εξέλιξη της πανδημίας, οι γεωπολιτικές εξελίξεις προκαλούν ανησυχία λόγω της τουρκικής πολιτικής στάσης, η οποία με τη σειρά της αποτυπώνεται στις χρηματιστηριακές αποδόσεις. Πρόκειται για ένα εκρηκτικό μείγμα, το οποίο, σε συνδυασμό με τα διαχρονικά προβλήματα της ελληνικής κεφαλαιαγοράς (π.χ. χαμηλή ρευστότητα), διατηρούν τις χρηματιστηριακές αποδόσεις σε χαμηλά επίπεδα, τη στιγμή που η αμερικανική αγορά φτάνει σε ιστορικά υψηλά επίπεδα και οι ευρωπαϊκές αγορές έχουν

ανακάμψει σε μεγάλο βαθμό σε σχέση με το ξέσπασμα της πανδημίας.

Στο παρόν άρθρο παρουσιάζεται η πρόσφατη πορεία της ελληνικής χρηματιστηριακής αγοράς με έμφαση σε βασικούς χρηματιστηριακούς δείκτες και μεγέθη. Η τελευταία ενότητα του άρθρου συνοψίζει και καταλήγει σε συμπεράσματα.

1.6.2. Η πορεία της χρηματιστηριακής αγοράς κατά το πρώτο οκτάμηνο του 2020

Η πορεία της χρηματιστηριακής αγοράς παραμένει υποτονική, με τους βασικούς δείκτες του Χρηματιστηρίου Αθηνών (Χ.Α.) να μην έχουν επιστρέψει στα προ κορωνοϊού επίπεδα. Κατά τους πρώτους οκτώ μήνες του 2020, σύμφωνα με τα στοιχεία του Χ.Α. (Πίνακας 1.6.1), η χρηματιστηριακή αγορά σημείωσε σημαντικές απώλειες. Πιο συγκεκριμένα, ο Γενικός Δείκτης (Γ.Δ.) του Χ.Α. σημείωσε απώλειες της τάξης του -30,84% από την αρχή του έτους, φτάνοντας τις 633,98 μονάδες στα τέλη Αυγούστου 2020 από 916,67 μονάδες στα τέλη του 2019. Μετά από μια περίοδο έντονων διακυμάνσεων από τον Φεβρουάριο και ύστερα, τον Αύγουστο σημειώθηκε άνοδος της τάξης του 2,65%. Αντίστοιχη είναι η εικόνα και για τον δείκτη FTSE/X.A. Large Cap, ο οποίος σημείωσε απώλειες της τάξης του -34,14% από την αρχή του έτους, κλείνοντας με μικρή άνοδο (1,87%) τον Αύγουστο του 2020. Αντίστοιχη πορεία ακολούθησαν και οι υπόλοιποι δείκτες καθώς και οι επιμέρους κλαδικοί δείκτες, με μοναδική θετική εξαίρεση τον δείκτη FTSE/X.A. Υπηρεσίες Κοινής Ωφέλειας με απόδοση 9,58% από την αρχή του έτους και 5,03% τον Αύγουστο του 2020. Οι μεγαλύτερες απώλειες από την αρχή του έτους σημειώθηκαν για τον δείκτη FTSE/X.A. Τράπεζες με απώλειες -63,24%, ο οποίος κατά τον Αύγουστο του 2020 αυξήθηκε κατά 7,43%.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Χ.Α. (2020), η ανοδική πορεία της αγοράς τον Αύγουστο του 2020 αποτυπώθηκε και στην αύξηση της κεφαλαιοποίησης του Χ.Α. κατά 2,6%, φτάνοντας τα €37,45 δισ. στο τέλος του μήνα από €36,49 δισ. τον προηγούμενο μήνα (Διάγραμμα 1.6.1). Επιπλέον, σημειώθηκε μείωση της τάξης του -20,8% σε σχέση με την αντίστοιχη κεφαλαιοποίηση του ίδιου μήνα του προηγούμενου έτους, η οποία ήταν στα €47,30 δις. Σημαντικά μειωμένη παρατηρήθηκε η αξία συναλλαγών του Αυγούστου 2020, στα €638,18 εκατ., σημειώνοντας πτώση -44,8% σε σχέση με τον προηγούμενο μήνα που ήταν €1.155,94 εκατ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.6.1 Μονάδες και αποδόσεις για επιλεγμένους δείκτες του Χ.Α. για το 2020 (έως 31/8/2020)

	31/8/2020	31/12/2019	Κατ. έτους	Ανώτ. έτους	Δ (%) έτους
FTSE/Χ.Α. Mid & Small Cap Θεμελιωδών Μεγεθών	2.462,07	2.975,68	2.028,59	3.205,70	-17,26%
Ελληνικός Δείκτης MID & Small Cap	951,71	1.253,49	701,19	1.312,90	-24,08%
Δείκτης Όλων των Μετοχών Χ.Α.	154,99	215,66	122,81	223,49	-28,13%
FTSE/Χ.Α. Mid Cap	837,69	1.195,17	659,09	1.298,86	-29,91%
Γενικός Δείκτης Τιμών Χ.Α.	633,98	916,67	469,55	949,20	-30,84%
FTSE/Χ.Α. Large Cap	1.513,39	2.298,02	1.135,79	2.371,26	-34,14%
FTSE/Χ.Α. Υπηρεσίες Κοινής Ωφέλειας	3.490,71	3.185,42	1.865,80	3.530,60	9,58%
FTSE/Χ.Α. Τηλεπικοινωνίες	3.771,09	3.925,16	2.480,07	3.960,95	-3,93%
FTSE/Χ.Α. Τεχνολογία	778,17	900,44	537,98	1.029,21	-13,58%
FTSE/Χ.Α. Υγεία	418,73	504,83	395,48	508,96	-17,06%
FTSE/Χ.Α. Καταναλωτικά Προϊόντα και Υπηρεσίες	7.681,10	9.810,13	5.596,91	10.280,00	-21,70%
FTSE/Χ.Α. Βιομηχανικά Προϊόντα & Υπηρεσίες	1.989,41	2.561,57	1.302,84	2.712,84	-22,34%
FTSE/Χ.Α. Τρόφιμα & Ποτά	8.368,32	11.264,09	5.768,28	13.004,12	-25,71%
FTSE/Χ.Α. Ασφάλειες	1.447,01	2.025,02	1.076,29	2.088,80	-28,54%
FTSE/Χ.Α. Ακίνητης Περιουσίας	3.862,33	5.465,04	2.945,19	5.826,74	-29,33%
FTSE/Χ.Α. Κατασκευές & Υλικά	2.128,05	3.083,14	1.403,78	3.344,96	-30,98%
FTSE/Χ.Α. Εμπόριο	47,87	69,64	38,18	75,77	-31,26%
FTSE/Χ.Α. Ταξίδια & Αναψυχή	1.215,24	1.939,68	904,20	2.084,49	-37,35%
FTSE/Χ.Α. Χρηματοοικονομικές Υπηρεσίες	623,29	996,89	548,44	1.123,81	-37,48%
FTSE/Χ.Α. Πρώτες Ύλες	3.834,86	6.458,00	2.713,19	7.435,44	-40,62%
FTSE/Χ.Α. Ενέργεια	2.898,62	5.048,57	2.268,39	5.154,35	-42,59%
FTSE/Χ.Α. Τράπεζες	325,35	885,16	263,25	889,92	-63,24%

Πηγή: Ημερήσια δελτία τιμών Χ.Α. (31/8/2020 και 31/12/2019).

και πώση -53,9% σε σχέση με τον Αύγουστο του 2019 που ήταν €1.382,98 εκατ. Σημειώνεται ότι η αξία αυτή είναι η χαμηλότερη από τον Ιούλιο του 2018 που ήταν στα €550,73 εκατ. Παράλληλα, η συμμετοχή των ξένων επενδυτών στην κεφαλαιοποίηση του Χ.Α. (χωρίς τη συμμετοχή του Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας - ΤΧΣ) έφτασε το 65,75% τον Αύγουστο του 2020 από 68,86% τον Δεκέμβριο του 2019. Συνυπο-

λογίζοντας τη συμμετοχή του ΤΧΣ στη συνολική κεφαλαιοποίηση, η συμμετοχή των ξένων επενδυτών έφτασε το 64,57% τον Απρίλιο του 2020 από 66,35% τον Δεκέμβριο του 2019.

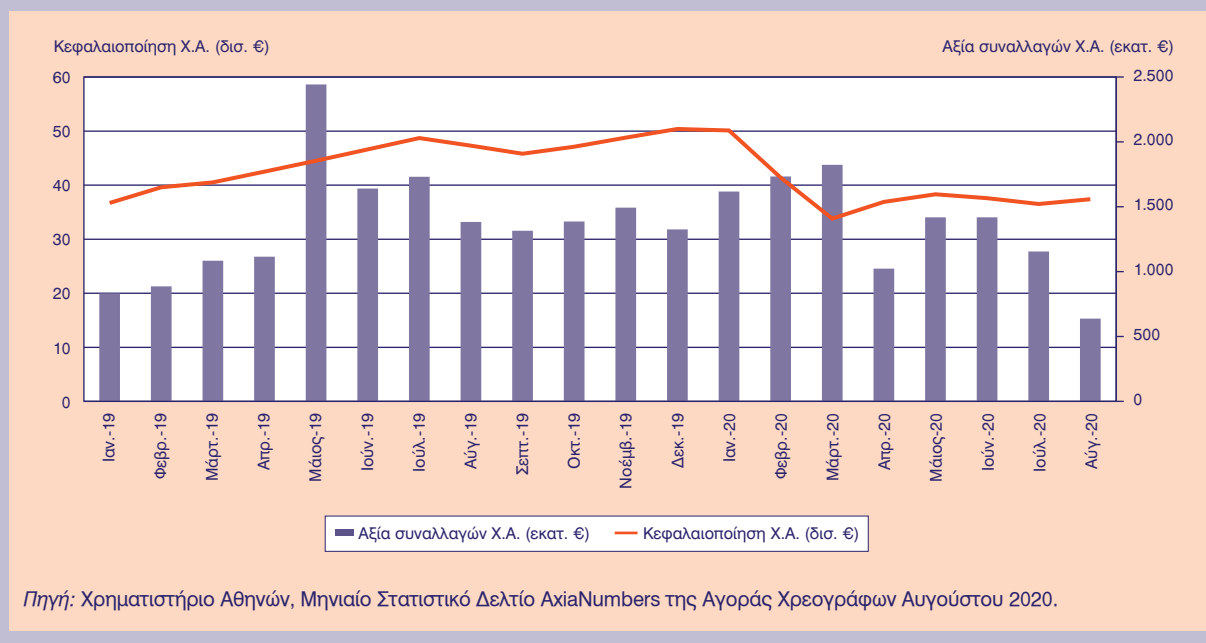
Τέλος, μικρή άνοδο σημείωσαν ο Ελληνικός Δείκτης Τιμών Εταιρικών Ομολόγων¹ (0,23%) και ο Ελληνικός Δείκτης Εταιρικών Ομολόγων² (0,50%), με τις αποδόσεις τους από την αρχή του έτους να παραμένουν

1. Για τον υπολογισμό του χρησιμοποιείται η καθαρή τιμή του κάθε ομολόγου.

2. Για τον υπολογισμό του χρησιμοποιείται η καθαρή τιμή, οι δεδουλευμένοι τόκοι και η αξία των καταβολών κάθε ομολόγου.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.6.1

Κεφαλαιοποίηση και αξία συναλλαγών Χ.Α. 2019-2020 (έως 31/8/2020)



σε αρνητικά επίπεδα (-4,95% και -2,77%, αντίστοιχα). Παράλληλα, περαιτέρω μείωση σημείωσε η χρηματική αξία διακανονισμένων συναλλαγών των εταιρικών ομολόγων τον Αύγουστο του 2020, στα €6,86 εκατ. από €12,93 εκατ. τον Αύγουστο του 2019 (-46,90%).

1.6.3. Χρηματιστηριακή αγορά και αβεβαιότητα

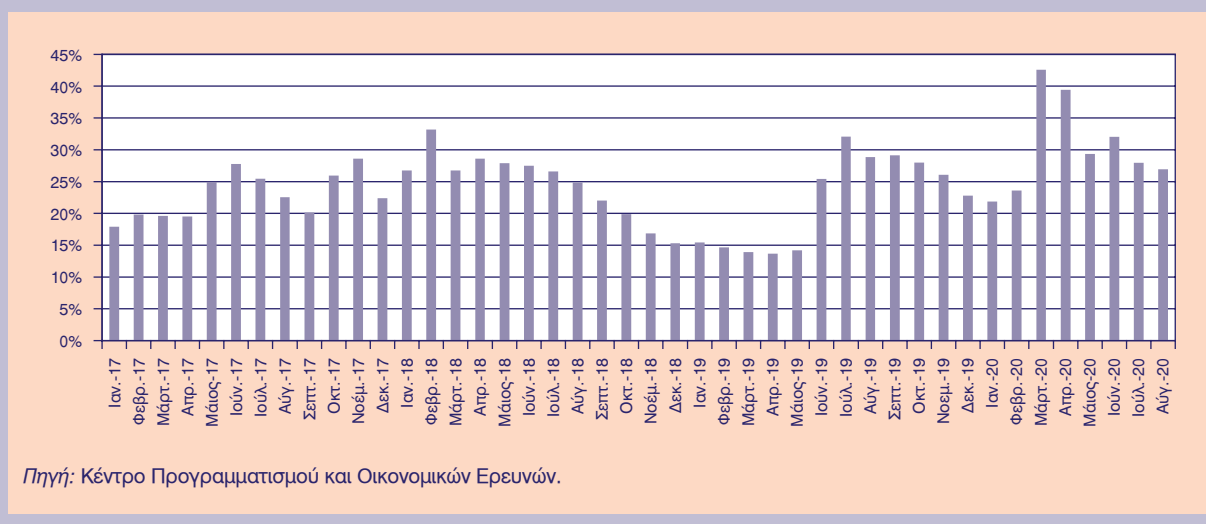
Οι παρατηρούμενες διακυμάνσεις της χρηματιστηριακής αγοράς αποτυπώνονται και στην πορεία του

δείκτη τεκμαρτής μεταβλητότητας KEPE GRIV, ο οποίος εκφράζει την αβεβαιότητα των συμμετεχόντων στην αγορά παραγώγων για την αναμενόμενη βραχυπρόθεσμη πορεία της ελληνικής αγοράς και υπολογίζεται στη βάση των τιμών των δικαιωμάτων προαίρεσης του δείκτη FTSE/Χ.Α. Large Cap.

Τον Αύγουστο του 2020 ο δείκτης μειώθηκε για δεύτερο συνεχόμενο μήνα, φτάνοντας το 25,67% στις 31/8/2020 από 26,46% στις 31/7/2020, και κινείται σε επίπεδα χαμηλότερα του ιστορικού μέσου όρου (από

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.6.2

Δείκτης KEPE GRIV, μέση ημερήσια τιμή ανά μήνα για την περίοδο Ιανουαρίου 2017- Αυγούστου 2020



τον Ιανουάριο του 2004) για την ελληνική αγορά, ο οποίος είναι στο 33,21%. Η εξέλιξη του δείκτη αποτυπώνει μείωση της αβεβαιότητας των επενδυτών για την ελληνική αγορά, δεδομένων των υγειονομικών και πολιτικοοικονομικών εξελίξεων σε εγχώριο και ευρωπαϊκό επίπεδο. Θα πρέπει, όμως να σημειωθεί ότι, αν και ο δείκτης παρουσιάζει σταδιακή αποκλιμάκωση, απέχει από τα προ κορωνοϊού επίπεδα του Ιανουαρίου 2020 (22,77% στις 31/1/2020). Μειωμένη καταγράφεται και η μέση ημερήσια τιμή του δείκτη ανά μήνα κατά τον Αύγουστο του 2020 (26,93%), η οποία βρίσκεται στο χαμηλότερο επίπεδο από τον Φεβρουάριο του 2020 που καταγράφηκαν τα πρώτα επιβεβαιωμένα κρούσματα COVID-19 στην Ελλάδα (Διάγραμμα 1.6.2 πιο πάνω).

1.6.4. Συμπεράσματα

Είναι πλέον εμφανές ότι η εξάπλωση του COVID-19 επηρέασε αρνητικά τις διεθνείς χρηματιστηριακές αγορές, οδηγώντας σε αύξηση του κινδύνου και σημαντικές απώλειες. Αν και η αντίδραση των μεμονωμένων αγορών ποικίλλει ανάλογα με τη σοβαρότητα με την οποία εξελίσσεται η πανδημία σε κάθε χώρα, η συνεπαγόμενη αβεβαιότητα για την έκβαση της πανδημίας και τις οικονομικές της επιπτώσεις καθιστούν τις αγορές ιδιαίτερα ευμετάβλητες και απρόβλεπτες (Zhang et al., 2020).

Η εξέλιξη αυτή, σε συνδυασμό με εγχώριους παράγοντες κινδύνου, διατηρούν την ελληνική χρηματιστηριακή αγορά σε χαμηλά επίπεδα. Αν και η πορεία των βασικών χρηματιστηριακών δεικτών, της κεφαλαιοποίησης και του δείκτη «φόβου» παρείχαν ενθαρρυντικά σημάδια τον Αύγουστο του 2020, προβληματίζει η σημαντική μείωση της αξίας των συναλλαγών και οι έντονα αρνητικές αποδόσεις του τραπεζικού κλάδου. Επιπλέον, η ελληνική χρηματιστηριακή αγορά καλείται να αντιμετωπίσει μια σειρά προκλήσεων που δεν της επέτρεψαν να ακολουθήσει την παρατηρούμενη ανάκαμψη στις διεθνείς χρηματιστηριακές αγορές και την συγκρατούν σε επίπεδα αρκετά χαμηλότερα σε σχέση με την αρχή του έτους.

Σημαντική εξέλιξη της εξεταζόμενης περιόδου ήταν και η ψήφιση του Νόμου 4706/2020 «Εταιρική διακυβέρνηση ανωνύμων εταιρειών, σύγχρονη αγορά

κεφαλαίου, ενσωμάτωση στην ελληνική νομοθεσία της Οδηγίας (ΕΕ) 2017/828 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, μέτρα προς εφαρμογή του Κανονισμού (ΕΕ) 2017/1131 και άλλες διατάξεις» τον Ιούλιο του 2020. Η εξέλιξη αυτή αναμενόταν αρκετούς μήνες και κρίνεται ιδιαίτερα θετική για την περαιτέρω θωράκιση της ελληνικής κεφαλαιαγοράς και την προώθηση της εταιρικής διακυβέρνησης με σκοπό την ενίσχυση της εμπιστοσύνης των επενδυτών. Επιπλέον, η επιτυχημένη επανέκδοση του δεκαετούς ομολόγου (που είχε εκδοθεί τον Ιούνιο του 2020) στις αρχές Σεπτεμβρίου, από την οποία αντλήθηκαν €2,5 δισ. με ιδιαίτερα χαμηλό επιτόκιο περίπου στο 1,2%, αποτελεί ένδειξη εμπιστοσύνης στην ελληνική οικονομία παρά τις αντικειμενικές δυσκολίες και τις προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει. Την εικόνα συμπληρώνει η έκδοση Εντόκων Γραμματίων διάρκειας 52 εβδομάδων του Σεπτεμβρίου 2020 με μηδενική απόδοση έναντι απόδοσης 0,25% στην προηγούμενη έκδοση του Ιουνίου του 2020, ενώ μηδενική ήταν και η απόδοση των εντόκων γραμματίων διάρκειας 26 εβδομάδων της έκδοσης του Αυγούστου έναντι απόδοσης 0,02% στην προηγούμενη έκδοση του Ιουλίου του 2020. Μένει, λοιπόν, να αποτυπωθεί αυτό το κλίμα εμπιστοσύνης και στην πορεία της χρηματιστηριακής αγοράς.

Οι επόμενοι μήνες παραμένουν κρίσιμοι για την πορεία της εγχώριας και της παγκόσμιας οικονομίας, η οποία συνδέεται στενά με την εξέλιξη της πρωτοφανούς υγειονομικής κρίσης που βιώνουμε με προφανείς επιπτώσεις για τις διεθνείς χρηματιστηριακές αγορές. Σε αυτό το πλαίσιο, η χρηματιστηριακή αγορά καλείται να λειτουργήσει ως μοχλός ανάπτυξης προωθώντας τη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων σε μια δύσκολη οικονομική (και όχι μόνο) συγκυρία.

Βιβλιογραφία

Ashraf, B. N. (2020). Stock markets' reaction to COVID-19: cases or fatalities? *Research in International Business and Finance*, 54, 101249.

Zhang, D., Hu, M., and Ji, Q. (2020). Financial markets under the global pandemic of COVID-19. *Finance Research Letters*, 36, 101528.

Χρηματιστήριο Αθηνών, Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο AxiaNumbers της Αγοράς Χρεογράφων Αυγούστου 2020.

1.7. Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας: Σημάδια ανάκαμψης εν μέσω μεγάλης αβεβαιότητας

Αριστοτέλης Κουτρούλης

Έπειτα από την καθίζηση της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας κατά το Α' εξάμηνο του τρέχοντος έτους, η παγκόσμια οικονομία εμφανίζει σημάδια βελτίωσης. Προς αυτή την κατεύθυνση έχει συμβάλει τόσο η δυναμική παρέμβαση των εθνικών οικονομικών πολιτικών όσο και η σχετική χαλάρωση των διοικητικών μέτρων που είχαν ληφθεί από τον περασμένο Μάρτιο για την αντιμετώπιση του Covid-19. Παρ' όλα αυτά, η ανασφάλεια και η μεγάλη αβεβαιότητα που επικρατούν στις τάξεις των νοικοκυριών, των επιχειρήσεων και των επενδυτών εξακολουθούν να απειλούν τις αναπτυξιακές προοπτικές των περισσότερων εθνικών κρατών.

1.7.1. Γενική αξιολόγηση των εξελίξεων και των βραχυπρόθεσμων προοπτικών της παγκόσμιας οικονομίας

Οικονομική δραστηριότητα

Η πανδημία του Covid-19, σε συνδυασμό με τα διοικητικά μέτρα αντιμετώπισής της, έχουν οδηγήσει την παγκόσμια οικονομία στη βαθύτερη ύφεση της μεταπολεμικής περιόδου. Σύμφωνα με τους διεθνείς οργανισμούς το παγκόσμιο ΑΕΠ κατά το τρέχον έτος αναμένεται να συρρικνωθεί κατά 3,2 έως 5,2 ποσοστιαίες μονάδες (βλ. Πίνακα 1.7.1). Φυσικά, τα ποσοστά αυτά θα ήταν αρκετά χαμηλότερα χωρίς τις τονωτικές ενέσεις από την πλευρά της δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής και τα μέτρα στήριξης της απασχόλησης στις περισσότερες χώρες του κόσμου.

Με τη χαλάρωση των μέτρων που αφορούν την κυκλοφορία των φυσικών προσώπων και τη λειτουργία των επιχειρήσεων (π.χ. άνοιγμα των συνόρων, άρση των lockdowns, κλπ.) από τον περασμένο Ιούνιο, η παγκόσμια οικονομική δραστηριότητα εμφανίζει τάσεις βελτίωσης και σταδιακής επιστροφής στην ομαλότητα. Πρόκειται, ωστόσο, για μια επιστροφή με

πολλά εμπόδια. Οι εξάρσεις της νόσου υπό τη μορφή αυξημένων κρουσμάτων σε πυκνοκατοικημένα γεωγραφικά διαμερίσματα αρκετών χωρών συντηρούν την ανασφάλεια και την αβεβαιότητα νοικοκυριών και επιχειρήσεων. Η μεγάλη αβεβαιότητα, με τη σειρά της, λειτουργεί ως τροχοπέδη στην ανάκαμψη των καταναλωτικών δαπανών, με τη ζήτηση υπηρεσιών (π.χ. υπηρεσίες καταλύματος και εστίασης, μεταφορές φυσικών προσώπων, ψυχαγωγία, κλπ.) να δέχεται τις μεγαλύτερες πιέσεις. Ταυτόχρονα παρατηρείται μια αλματώδης αύξηση των αποταμιεύσεων των νοικοκυριών για σκοπούς προφύλαξης. Από την πλευρά των επιχειρήσεων, τα εξαιρετικά χαμηλά επιτόκια και η μεγάλη διαθεσιμότητα αποταμιευτικών κεφαλαίων δεν δείχνουν επαρκή, τουλάχιστον προς το παρόν, ώστε να αντιστρέψουν το αρνητικό κλίμα και να επαναφέρουν τις ιδιωτικές επενδύσεις σε ικανοποιητικά επίπεδα.

Πληθωρισμός και απασχόληση

Η κάθετη πτώση στις τιμές του πετρελαίου και άλλων βασικών εμπορευμάτων, σε συνδυασμό με την ασθενική ζήτηση για καταναλωτικά και κεφαλαιουχικά αγαθά, έχουν οδηγήσει τον πληθωρισμό σε ιστορικά χαμηλά επίπεδα. Ειδικότερα, η μέση ετήσια τιμή του πληθωρισμού στις ανεπτυγμένες και αναπτυσσόμενες οικονομίες το 2020 αναμένεται να υποχωρήσει στο 0,3% και 4,4%, αντίστοιχα (IMF, 2020). Η εκτίμηση ότι ο πληθωρισμός θα συνεχίσει να κινείται σε ιδιαίτερα χαμηλά επίπεδα επιτρέπει στη νομισματική πολιτική να παραμείνει εξαιρετικά χαλαρή στις περισσότερες οικονομίες του κόσμου.

Όσον αφορά την απασχόληση, οι αγορές εργασίας ανά τον κόσμο έχουν δεχθεί πολύ μεγάλες πιέσεις καθ' όλη τη διάρκεια της πανδημίας. Ιδιαίτερα ανησυχητική είναι η απότομη άνοδος της ανεργίας στις ΗΠΑ όπου, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, το ετήσιο ποσοστό ανεργίας κατά το τρέχον έτος θα σκαρφαλώσει από το 3,7% στο 10,4%, με τους χαμηλόμισθους και τους νέους να πλήττονται περισσότερο. Αντίθετα, και παρά τη σημαντική μείωση των συνολικών ωρών εργασίας, η αύξηση των ποσοστών ανεργίας στην Ευρωζώνη και την Ιαπωνία εμφανίζεται περιορισμένη λόγω των κρατικών παρεμβάσεων και λόγω της αύξησης της μερικής απασχόλησης. Αναφορικά με τις περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες, τα περιθώρια ανάλογων παρεμβάσεων για τη στήριξη των ανέργων και των οικονομικά ασθενέστερων νοικοκυριών είναι πολύ μι-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.7.1 Πραγματικό Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν^{1,2}
(ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές)

	2019*				2020**				2021**			
	ΔΝΤ	ΟΟΣΑ	ΗΕ	ΠΤ	ΔΝΤ	ΟΟΣΑ	ΗΕ	ΠΤ	ΔΝΤ	ΟΟΣΑ	ΗΕ	ΠΤ
Παγκόσμια οικονομία	2,9	2,6	2,6	2,4	-4,9	-4,5	-3,2	-5,2	5,4	5	4,2	4,2
Προηγμένες οικονομίες	1,7	:	1,9	1,6	-8	:	-5	-7	4,8	:	3,4	3,9
ΗΠΑ	2,3	2,2	2,3	2,3	-8	-3,8	-4,8	-6,1	4,5	4	3,9	4
Ευρωζώνη	1,3	1,3	1,5	1,2	-10,2	-7,9	-5,8	-9,1	6	5,1	2,9	4,5
Ιαπωνία	0,7	0,7	0,7	0,7	-5,8	-5,8	-4,2	-6,1	2,4	1,5	3,2	2,5
Ηνωμένο Βασίλειο	1,4	1,5	1,4	:	-10,2	-10,1	-5,4	:	6,3	1,4	3	:
Αναπτυσσόμενες οικονομίες	3,7	:	3,7	3,7	-3	:	-0,7	-2,4	5,9	:	5,3	4,7
Βραζιλία	1,1	1,1	1,1	1,1	-9,1	-6,5	-5,2	-8	3,6	3,6	2,9	2,2
Ρωσία	1,3	1,4	1,3	1,3	-6,6	-7,3	-4,3	-6	4,1	5	2,9	2,7
Ινδία	4,2	4,2	4,1	4,2	-4,5	-10,2	1,2	-3,2	6	10,7	5,5	3,1
Κίνα	6,1	6,1	6,1	6,1	1	1,8	1,7	1	8,2	8	7,6	6,9

Πηγές: IMF, *World Economic Outlook, Update*, June 2020· OECD, *OECD Interim Economic Assessment*, September 2020· United Nations, *World Economic Situation and Prospects as of mid-2020*· World Bank, *Global Economic Prospects*, June 2020.

* Εκτιμήσεις, ** Προβλέψεις.

Σημειώσεις: 1. Οι αποκλίσεις που υπάρχουν στις εκτιμήσεις των διεθνών οργανισμών οφείλονται, μεταξύ άλλων, στη χρησιμοποίηση διαφορετικών οικονομικών υποδειγμάτων, την υιοθέτηση εναλλακτικών υποθέσεων, καθώς και στη διαφορετική χρονική στιγμή που πραγματοποιούνται οι προβλέψεις από την κάθε ερευνητική ομάδα.
2. Στην κατηγορία των αναπτυσσόμενων οικονομιών περιλαμβάνονται και οι αναδυόμενες οικονομίες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.7.2 Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές στον όγκο του διεθνούς εμπορίου

Συνολικός όγκος διεθνούς εμπορίου (αγαθά & υπηρεσίες)	2019*	2020**	2021**
Παγκόσμια οικονομία	0,9	-11,9	8
Προηγμένες οικονομίες	1,5	-13,4	7,2
Αναπτυσσόμενες οικονομίες	0,1	-9,4	9,4

Πηγή: IMF, *World Economic Outlook, Update*, June 2020.

* Εκτιμήσεις, ** Προβλέψεις.

κρά. Ως εκ τούτου, η αύξηση της ανεργίας σε αυτές τις χώρες συνεπάγεται αυτόματα και την αύξηση του κινδύνου φτώχειας για τα πληττόμενα νοικοκυριά.

Διεθνές εμπόριο

Εξαιτίας της προκυκλικής συμπεριφοράς του, το διεθνές εμπόριο ήταν ανέκαθεν ένας από τους βασικότερους αποδέκτες και αναμεταδότες των οικονομικών υφέσεων. Υπό αυτή την έννοια, και δεδομένων των ιδιαιτεροτήτων της παρούσας οικονομικής ύφεσης, ο συνολικός όγκος διεθνούς εμπορίου (αγαθά και υπηρεσίες) το 2020 αναμένεται να συρρικνωθεί κατά 11,2 ποσοστιαίες μονάδες (βλ. Πίνακα 1.7.2). Η καθίζηση αυτή αντανακλά την αναιμική ζήτηση καταναλωτικών προϊόντων στις χώρες προορισμού των αγαθών, τους περιορισμούς στις διεθνείς μεταφορές προσώπων και το διασυνοριακό τουρισμό, το αυξημένο κόστος μεταφορών λόγω των αυστηρότερων προδιαγραφών και ελέγχων τήρησης των νέων κανόνων υγιεινής, και τη μείωση των δραστηριοτήτων των διεθνών αλυσίδων παραγωγής.

Οι βραχυχρόνιες προοπτικές της παγκόσμιας οικονομίας και ο ρόλος της οικονομικής πολιτικής

Σε γενικές γραμμές, οι προοπτικές της παγκόσμιας οικονομίας κατά τους επόμενους μήνες είναι συνάρ-

τηση: (α) της έντασης και της διάρκειας ενδεχόμενων εξάρσεων της νόσου, (β) των αυξομειώσεων της εμπιστοσύνης του κοινού στα μέτρα που υιοθετούν οι κυβερνήσεις για τον περιορισμό εξάπλωσής της, (γ) του χρονικού διαστήματος που θα μεσολαβήσει έως την ανακάλυψη μιας αποτελεσματικής θεραπείας ή ενός εμβολίου, και (δ) του βαθμού αποτελεσματικότητας των μέτρων δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής. Κάτω λοιπόν από ένα μετριοπαθές σενάριο που θέλει τη σταδιακή υποχώρηση της πανδημίας και την ευρεία διαθεσιμότητα ενός αποτελεσματικού εμβολίου μέσα στους επόμενους μήνες, εκτιμάται ότι το 2021 το παγκόσμιο ΑΕΠ θα αυξηθεί από 4,2 έως 5,4 ποσοστιαίες μονάδες (βλ Πίνακα 1.7.1) Η επαλήθευση αυτής της πρόβλεψης προϋποθέτει, μεταξύ άλλων, ότι οι εθνικές οικονομικές πολιτικές θα διατηρήσουν τον ενισχυτικό ρόλο που έχουν υιοθετήσει τους τελευταίους μήνες. Συγκεκριμένα, τα δημοσιονομικά και νομισματικά μέτρα στήριξης των εθνικών οικονομιών, καθώς και άλλα μέτρα που έχουν να κάνουν με τη ενίσχυση των εισοδημάτων των νοικοκυριών ή της απασχόλησης, είναι απαραίτητο να παραμείνουν σε ισχύ για όσο οι οικονομίες παραμένουν ευάλωτες έναντι της πανδημίας. Παράλληλα, είναι σημαντικό να ενισχυθεί η συνεργασία των χωρών σε επίπεδο οικονομικής πολιτικής καθώς και η διατήρηση των ανοικτών συνόρων για την ενίσχυση του διεθνούς εμπορίου. Όσον αφορά την οικονομική συνεργασία σε διεθνές επίπεδο, ιδιαίτερη έμφαση απαιτείται να δοθεί στην παραγωγή και διάθεση ιατροφαρμακευτικού υλικού, ώστε να εξασφαλιστεί η επαρκής τροφοδότηση όσων κρατών αδυνατούν να καλύψουν τις αντίστοιχες ανάγκες τους. Τέλος, μείζονος σημασίας θέμα, και άρα πολιτική προτεραιότητα, αποτελεί η περαιτέρω ενίσχυση των εθνικών συστημάτων υγείας.

1.7.2. Ενδεχόμενες οικονομικές επιδράσεις της πανδημίας στη μεσοπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη περίοδο

Από το 1870 μέχρι τις μέρες μας, έχουν καταγραφεί 14 παγκόσμιες οικονομικές υφέσεις: 1876, 1885, 1893, 1908, 1914, 1917-21, 1930-32, 1938, 1945-46, 1975, 1982, 1991, 2009 και 2020 (World Bank, 2020). Η ιστορική αυτή μαρτυρία υποδηλώνει δύο στοιχεία: Πρώτον, η εκδήλωση οικονομικών κρίσεων παγκόσμιας κλίμακας χαρακτηρίζεται από μια περιοδικότητα –μια κρίση ανά δεκαετία¹. Δεύτερον, κάθε οικονομική κρίση έχει μια αρχή και ένα τέλος. Αν τώρα συνδυάσει κανείς την εντυπωσιακή πορεία του παγκόσμιου

1. Εξάιρεση αποτελούν οι δεκαετίες της περιόδου 1950-1970.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.7.3 Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές του ΑΕΠ κατά τη διάρκεια παγκόσμιων οικονομικών υφέσεων (1975-2020)

	1975	1982	1991	2009	2020
Παγκόσμια οικονομία	1,1	0,4	1,3	-1,8	-5,2
Προηγμένες οικονομίες	0,2	0,3	1,3	-3,4	-7
Αναπτυσσόμενες οικονομίες	4,2	0,9	1,5	1,8	-2,5

Πηγή: World Bank, *Global Economic Prospects*, June 2020.

κατά κεφαλήν ΑΕΠ κατά τα τελευταία 150 έτη με την εκδήλωση οικονομικών κρίσεων, θα καταλήξει σε ένα τρίτο ενδιαφέρον στοιχείο: Η εκδήλωση οικονομικών κρίσεων παγκόσμιας κλίμακας φρενάρει, περιορίζει αλλά δεν ανατρέπει τη μακροχρόνια ανοδική πορεία του παγκόσμιου κατά κεφαλήν ΑΕΠ.

Η ένταξη της παρούσας ύφεσης στο παραπάνω ιστορικό πλαίσιο λειτουργεί ανακουφιστικά. Το ίδιο ανακουφιστικά λειτουργούν και οι εκτιμήσεις των διεθνών οργανισμών που κάνουν λόγο για δυναμική επάνοδο της παγκόσμιας οικονομίας σε θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης από το 2021 (βλ. Πίνακα 1.7.1). Παρ' όλα αυτά, δεν είναι λίγοι αυτοί που συνεχίζουν να εκφράζουν ανησυχίες όσον αφορά τις ενδεχόμενες επιπτώσεις της σημερινής ύφεσης στις μεσοπρόθεσμες ή ακόμα και στις μακροπρόθεσμες αναπτυξιακές προοπτικές της παγκόσμιας οικονομίας. Σύμφωνα με τους αναλυτές της Παγκόσμιας Τράπεζας, τις ανησυχίες αυτές εγείρουν τα ειδοποιά χαρακτηριστικά της παρούσας κρίσης. Το πρώτο από αυτά τα χαρακτηριστικά έχει να κάνει με το απόλυτο μέγεθος της συρρίκνωσης του Παγκόσμιου ΑΕΠ. Πράγματι, σε σύγκριση με τις παγκόσμιες κρίσεις από το 1975 και έπειτα, η σημερινή κρίση έχει προκαλέσει τις μεγαλύτερες απώλειες (βλ. Πίνακα 1.7.3). Δεύτερον, η παρούσα κρίση εμφανίζει τον μεγαλύτερο συγχρονισμό που έχει παρατηρηθεί ποτέ, καθώς πάνω από το 90% των εθνικών οικονομιών θα καταγράψει αρνητικές μεταβολές του ΑΕΠ μέσα στο ίδιο έτος. Τρίτον, είναι η μοναδική οικονομική ύφεση που προκλήθηκε από μια κρίση της δημόσιας υγείας. Τέταρτον, η δεκαετία που προηγείται της εκδήλωσης της πανδημίας χαρακτηρίζεται από μια γενικευμένη επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης της παραγωγικότητας (World Bank, 2020).

Αυτό λοιπόν που εντείνει περισσότερο τις ανησυχίες πολλών αναλυτών σχετίζεται με το ενδεχόμενο μιας περαιτέρω επιβράδυνσης του ρυθμού αύξησης της παραγωγικότητας. Ειδικότερα, εκφράζονται φόβοι ότι

η μείωση των επενδύσεων λόγω αβεβαιότητας, ο χαμηλότερος ρυθμός συσσώρευσης ανθρώπινου κεφαλαίου λόγω της αυξημένης ανεργίας και της απώλειας ωρών διδασκαλίας σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης και η περιορισμένη διάχυση της τεχνολογίας από χώρα σε χώρα εξαιτίας της μη εύρυθμης λειτουργίας των διεθνών αλυσίδων παραγωγής θα έχουν επιπτώσεις με μεγάλο χρονικό ορίζοντα. Ανάλογες επιπτώσεις μπορεί να επιφέρει και η περιορισμένη κινητικότητα της εργασίας από κλάδους χαμηλής σε κλάδους υψηλής παραγωγικότητας. Εν κατακλείδι, ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της παρούσας κρίσης δείχνει να εγκυμονεί κινδύνους για όλους εκείνους τους παράγοντες που θεωρούνται κλειδιά στην αύξηση της παραγωγικότητας, απειλώντας εντέλει τις αναπτυξιακές προοπτικές της παγκόσμιας οικονομίας σε ένα ευρύ χρονικό ορίζοντα (Alistair, 2020).

Όμως οι αναπτυξιακές προοπτικές των οικονομιών δεν εξαρτώνται αποκλειστικά από την πορεία των οικονομικών μεταβλητών. Το οικονομικό γίνεσθαι δεν εξελίσσεται αυτόνομα από το κοινωνικό. Αντίθετα, οικονομικό και κοινωνικό γίνεσθαι συμπλέκονται και συμπορεύονται εναλλάσσοντας ρόλους μεταξύ αιτίας και αιτιατού. Υπό αυτή την έννοια είναι δύσκολο να πιστέψει κανείς ότι η πορεία της παγκόσμιας οικονομίας θα μείνει ανεπηρέαστη από τις κοινωνικές εξελίξεις που έχει προκαλέσει η πανδημία.

Μέχρι αυτή τη στιγμή, οι κοινωνικές αποστάσεις που τηρούνται, όσο επιβεβλημένες και αν είναι, φαίνεται να έχουν επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό τον χαρακτήρα των ανθρώπινων σχέσεων. Η αποφυγή της φυσικής επαφής, από τον εναγκαλισμό και τους ασπασμούς μέχρι την τυπική χειραψία, ενσυνείδητα ή υποσυνείδητα, 'παγώνει' τις ανθρώπινες σχέσεις, δημιουργεί ένα έλλειμμα εμπιστοσύνης και απομακρύνει ψυχικά και (δια)νοητικά τους ανθρώπους. Επιπλέον, σαν να μην έφταναν τα όσα χωρίζουν τα μέλη κάθε ανθρώπινης κοινωνίας (πολιτικές, ιδεολογικές, κοινωνικές

και οικονομικές διαφορές), προστέθηκε μια ακόμη αφορμή λογοτριβής και αντιπαράθεσης. Μια λογοτριβή που ξεκινά από την οντολογία και τη μεταφυσική (Υπάρχει όντως ο συγκεκριμένος ιός ή όχι; Αν ναι, πώς προέκυψε;), προχωρά στην ηθική (Παραβιάζουν ή όχι τις ατομικές ελευθερίες τα μέτρα περιορισμού εξάπλωσης του ιού;) και καταλήγει στην πρακτική της καθημερινότητας (Μήπως να περιορίσω την κατανάλωση κάποιων αγαθών και υπηρεσιών γιατί δεν ξέρω αν κατά την παραγωγή τους έχουν τηρηθεί οι νέοι κανόνες υγιεινής;).

Το κλείσιμο του πολυδιάστατου ελλείμματος εμπιστοσύνης που προκάλεσε η πανδημία συνιστά, ενδεχομένως, μια από τις μεγαλύτερες και δυσκολότερες

προκλήσεις που αντιμετωπίζει σήμερα η παγκόσμια κοινότητα.

Βιβλιογραφία

Alistair Dieppe (2020), *Global Productivity: Trends, Drivers and Policies*, Advance Edition, Washington, DC: World Bank.

International Monetary Fund (2020), *World Economic Outlook Update*, IMF, Washington, DC.

OECD (2020), *OECD Economic Outlook, Interim Report*, September 2020, OECD Publishing, Paris.

United Nations (2020), *World Economic Situation and Prospects as of mid-2020*, United Nations, New York.

World Bank (2020), *Global Economic Prospects*, June 2020, Washington, DC: World Bank.

2. Δημοσιονομικές εξελίξεις

ΚΕΠΕ, Οικονομικές Εξελίξεις, τεύχος 43, 2020, σσ. 43-49

Κρατικός Προϋπολογισμός, δημόσιο χρέος και προοπτικές των δημοσιονομικών μεγεθών

Ελισάβετ Ι. Νίτση

2.1. Εκτέλεση Κρατικού Προϋπολογισμού, οκτάμηνο 2020

Σύμφωνα με τα δημοσιευμένα στοιχεία του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους¹, σε τροποποιημένη βάση, η εκτέλεση του Κρατικού Προϋπολογισμού στο οκτάμηνο του 2020 παρουσιάζεται περισσότερο ελλειμματική συγκρινόμενη τόσο με το αντίστοιχο διάστημα του 2019, όσο και με τις μηνιαίες εκτιμήσεις, όπως αυτές είχαν αποτυπωθεί στην Εισηγητική Έκθεση του Προϋπολογισμού οικονομικού έτους 2020. Το έλλειμμα αυτό ήταν αναμενόμενο, δεδομένης της μεγάλης υγειονομικής κρίσης λόγω της πανδημίας του COVID-19 από τον Μάρτιο του 2020 και της επακόλουθης οικονομικής κρίσης. Ιδιαίτερα, η μεγάλη εξάρτηση της χώρας από τον τουρισμό, που επλήγη από το lockdown και συνεχίζει να πλήττεται από τους ταξιδιωτικούς περιορισμούς και τα τοπικά lockdown, αλλά και από το υψηλό ποσοστό του εργατικού δυναμικού της που αποτελείται από αυτοαπασχολούμενους, οδήγησε σε σημαντική πτώση της οικονομικής δραστηριότητας. Η μειωμένη οικονομική δραστηριότητα αλλά και τα μέτρα για την αντιμετώπιση της πανδημίας επιβάρυναν τόσο την πλευρά των εσόδων όσο και των δαπανών.

Με βάση τα στοιχεία που παρουσιάζονται στον Πίνακα 2.1.1, ο Κρατικός Προϋπολογισμός παρουσίασε σημαντικό έλλειμμα στο ισοζύγιο του ύψους 9,68 δισ. ευρώ στο χρονικό διάστημα Ιανουαρίου-Αυγούστου 2020, έναντι ελλείμματος 1,59 δισ. ευρώ το αντίστοιχο διάστημα του 2019, και στόχου για έλλειμμα 2,89 δισ. ευρώ. Το πρωτογενές αποτέλεσμα εμφάνισε ένα

εξίσου σημαντικό έλλειμμα ύψους 5,48 δισ. ευρώ, έναντι πρωτογενούς πλεονάσματος 2,91 δισ. ευρώ για την ίδια περίοδο το 2019 και στόχου για πρωτογενές πλεόνασμα 1,15 δισ. ευρώ.

Τα καθαρά έσοδα του Κρατικού Προϋπολογισμού παρουσιάζονται μειωμένα σε σχέση με το αντίστοιχο διάστημα του προηγούμενου έτους, καθώς ανήλθαν σε 30,1 δισ. ευρώ, παρουσιάζοντας μείωση κατά 3,1 δισ. ευρώ ή 9,3% έναντι των εσόδων του οκταμήνου του 2019 και κατά 2,4 δισ. ευρώ ή 7,4% έναντι του στόχου που είχε τεθεί από τον Προϋπολογισμό του 2020. Τα έσοδα του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ) ανήλθαν σε 3,8 δισ. ευρώ, αυξημένα σε σύγκριση με το αντίστοιχο διάστημα του 2019 (2,28 δισ. ευρώ ή 150%), και του στόχου του Προϋπολογισμού (1,29 δισ. ευρώ ή 51,1%). Η μείωση αυτή των εσόδων οφείλεται κυρίως στη μείωση της οικονομικής δραστηριότητας λόγω της υγειονομικής κρίσης, καθώς και στην επίπτωση από τη λήψη μέτρων για την αντιμετώπισή της. Πιο αναλυτικά, οι εισπράξεις φόρων μειώθηκαν κατά 3,5 δισ. ευρώ ή 11,6% σε σχέση με το αντίστοιχο διάστημα του προηγούμενου έτους και κατά 2,4 δισ. ευρώ ή 7,4% έναντι του στόχου του Προϋπολογισμού του 2020, και οι πωλήσεις αγαθών και υπηρεσιών, που ανήλθαν μόλις στα 317 εκατ. ευρώ, μειώθηκαν κατά 1,2 δισ. ευρώ ή 79,3% έναντι της περυσινής αντίστοιχης περιόδου, αν και η πτώση αυτή είχε προβλεφθεί στον Προϋπολογισμό, καθώς υπολείπεται του στόχου του κατά μόλις 135 εκατ. ευρώ ή 29,87%. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι τη μεγαλύτερη μείωση παρουσιάζει η εισπράξη του ΦΠΑ που ανήλθε στα 10 δισ. ευρώ, τόσο έναντι του οκταμήνου του 2019 όσο και του στόχου του Προϋπολογισμού, κατά περίπου 3,5 δισ. ευρώ ή 16,5%, ακολουθούμενη από τον φόρο εισοδήματος κατά περίπου 650 εκατ. ευρώ ή 7,1%. Αντίθετα, σημαντική άνοδο παρουσιάζουν οι μεταβιβάσεις, ύψους 4,15 δισ. ευρώ, τόσο σε σύγκριση με το αντίστοιχο διάστημα του 2019 (1,48 δισ. ευρώ ή 56,2%), όσο και με τον στόχο του Προϋπολογισμού (1,41 δισ. ευρώ ή 52,1%), το οποίο οφείλεται αφενός στα αυξημένα έσοδα ΠΔΕ, αφετέρου στην εισπράξη

1. Τα στοιχεία του Προϋπολογισμού όπως αυτά δημοσιεύθηκαν στο Μηνιαίο Δελτίο Εκτέλεσης Κρατικού Προϋπολογισμού, Αύγουστος 2020.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1.1 Εκτέλεση Κρατικού Προϋπολογισμού, οκτάμηνο 2020 (εκατ. €)

	Ιαν.-Αύγ. 2019	Ιαν.-Αύγ. 2020		2020	2020
	Πραγμ.	Πραγμ.	Εκτιμήσεις Προϋπολογισμού 2020 ¹	Προβλέψεις Προϋπολογισμού 2020 ²	Εκτιμήσεις Προϋπολογισμού 2021 ³
Κρατικός Προϋπολογισμός					
Καθαρά έσοδα	33.130	30.050	32.455	54.710	50.147
Φόροι					
εκ των οποίων:					
ΦΠΑ	12.007	10.022	12.018	18.276	14.864
ΕΦΚ	4.705	4.248	4.763	7.214	6.519
Τακτικοί φόροι ακίνητης περιουσίας	726	572	645	2.829	2.690
Φόρος εισοδήματος	9.289	8.621	9.276	16.663	13.943
Κοινωνικές εισφορές	37	36	37	55	54
Μεταβιβάσεις	2.635	4.116	2.707	4.592	6.803
Πωλήσεις αγαθών και υπηρεσιών	1.532	317	452	687	556
Λοιπά τρέχοντα έσοδα	1.368	1.911	1.126	1.806	2.741
Πωλήσεις παγίων περιουσιακών στοιχείων	5	6	0	332	326
Επιστροφές φόρων	2.980	3.332	2.826	4.926	4.926
Δαπάνες	34.718	39.731	35.346	57.163	68.528
Παροχές σε εργαζόμενους	8.905	8.880	8.902	13.390	13.410
Κοινωνικές παροχές	320	82	53	134	232
Μεταβιβάσεις	17.930	20.390	17.275	27.844	36.596
Αγορές αγαθών και υπηρεσιών	745	696	570	968	1.564
Επιδότησεις	119	66	43	89	102
Τόκοι (σε ακαθάριστη βάση)	4.499	4.203	4.044	6.000	5.850
Λοιπές δαπάνες	36	19	50	71	72
Πιστώσεις υπό κατανομή (πλην ΠΔΕ)	0	0	773	8.245	10.068
Αποκτήσεις παγίων περιουσιακών στοιχείων	165	208	337	421	636
ΠΔΕ					
Έσοδα ⁴	1.526	3.807	2.513	4.100	6.230
Δαπάνες	2.000	5.187	3.300	6.750	9.521
Πρωτογενές Ισοζύγιο Κρατικού Προϋπολογισμού	2.906	-5.484	1.152	3.547	-12.538
Ισοζύγιο Κρατικού Προϋπολογισμού^{5,6,7}	-1.588	-9.681	-2.892	-2.453	-18.381

Πηγή: Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Υπουργείο Οικονομικών.

Σημειώσεις:

1. Στόχοι όπως αποτυπώνονται στην Εισηγητική Έκθεση του Προϋπολογισμού οικονομικού έτους 2020, σε σωρευτική ταμειακή βάση.
2. Ετήσιες εκτιμήσεις όπως αποτυπώνονται στην Εισηγητική Έκθεση του Προϋπολογισμού οικονομικού έτους 2020, σύμφωνα με τη μεθοδολογία European System of Accounts (ESA).
3. Εκτιμήσεις όπως αποτυπώνονται στο Προσχέδιο του Προϋπολογισμού οικονομικού έτους 2021, σύμφωνα με τη μεθοδολογία European System of Accounts (ESA)
4. Τα έσοδα από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ) περιλαμβάνονται στις κατηγορίες «Μεταβιβάσεις» και «Λοιπά τρέχοντα έσοδα».
5. + πλεόνασμα, - έλλειμμα.
6. Τα στοιχεία πραγματοποιήσεων περιλαμβάνουν την επίπτωση του προγράμματος εξόφλησης υποχρεώσεων παρελθόντων ετών και εκκρεμών αιτήσεων συνταξιοδότησης.
7. Η αποτύπωση των στοιχείων είναι σύμφωνη με την νέα οικονομική ταξινόμηση (Προεδρικό διάταγμα 54/2018).

των ANFAs (2020 644 εκατ. ευρώ), το οποίο δεν είχε προβλεφθεί στον Προϋπολογισμό έτους 2020.

Στην πλευρά των δαπανών, οι οποίες ανήλθαν στα 39,73 δισ. ευρώ, ο Κρατικός Προϋπολογισμός κατά το οκτάμηνο του 2020 παρουσιάζεται αυξημένος κατά 5,01 δισ. ευρώ ή 14,44% σε σχέση με την αντίστοιχη περίοδο του 2019 και 4,39 δισ. ευρώ ή 12,41% συγκριτικά με τον στόχο του Προϋπολογισμού. Οι κυριότερες αιτίες της αύξησης των δαπανών, σε σύγκριση με τον στόχο που είχε τεθεί από τον Προϋπολογισμό, οφείλονται στα μέτρα ενίσχυσης του συστήματος υγείας και της οικονομίας λόγω της πανδημίας του COVID-19 με την καταβολή αποζημίωσης ειδικού σκοπού σε μισθωτούς και επιστήμονες, την ενίσχυση των επιχειρήσεων με τη μορφή επιστρεπτέας προκαταβολής, την έκτακτη επιχορήγηση προς τον ΕΦΚΑ και τον ΕΟΠΥΥ για την κάλυψη της υστέρησης εσόδων από τις μειωμένες ασφαλιστικές εισφορές και τις αυξημένες εκροές του ΠΔΕ για τη χρηματοδότηση κυρίως της αποζημίωσης ειδικού σκοπού επιχειρήσεων και αυτοαπασχολούμενων, την επιδότηση τόκων δανείων μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων, την ενίσχυση των επιχειρήσεων με τη μορφή επιστρεπτέας προκαταβολής, για τη δράση ΤΕΠΙΧ II και για τη σύσταση ταμείου εγγυοδοσίας επιχειρήσεων λόγω της πανδημίας του COVID-19. Πιο συγκεκριμένα, ιδιαίτερα αυξημένες παρουσιάζονται οι μεταβιβάσεις κατά 1,48 δισ. ευρώ ή 13,72% συγκριτικά με το αντίστοιχο διάστημα του 2019 και 1,41 δισ. ευρώ ή 18,03% αναφορικά με τον στόχο του Προϋπολογισμού, κωδικός από τον οποίο πληρώθηκαν η αποζημίωση ειδικού σκοπού σε μισθωτούς και επιστήμονες (1,19 δισ. ευρώ) και η ενίσχυση των επιχειρήσεων με την μορφή της επιστρεπτέας προκαταβολής (864 εκατ. ευρώ). Επιπλέον, να σημειωθεί ότι αυξημένοι συγκριτικά με τον στόχο του Προϋπολογισμού εμφανίζονται και οι τόκοι κατά 159 εκατ. ευρώ ή 3,93%. Τέλος, οι δαπάνες του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ) ανέρχονται στα 5,19 δισ. ευρώ και εμφανίζονται αυξημένες κατά 3,19 δισ. ευρώ ή 49,26% σε σχέση με την αντίστοιχη περυσινή περίοδο και κατά 1,29 δισ. ευρώ ή 57,18% συγκριτικά με τον στόχο που είχε τεθεί από τον Προϋπολογισμό του 2020.

Συνολικά η εκτέλεση του Προϋπολογισμού είναι σημαντικά ελλειμματική. Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι το 2020 δεν μπορεί να είναι συγκρίσιμο ούτε με την προηγούμενη ούτε και με τις προβλέψεις του Προϋπολογισμού που ψηφίστηκε τον Νοέμβριο του 2019, πολύ πριν την πανδημία του COVID-19. Πέρα, όμως, από την υγειονομική και τη συνεπακόλουθη οικονομική κρίση, η χώρα μας αντιμετώπισε και άλλες κρίσεις, την έξαρση του μεταναστευτικού, τη γεωπολιτική κρίση με την Τουρκία, τις αλληπάλληλες φυσικές καταστροφές που απαιτούσαν και συνεχίζουν να απαιτούν σημαντι-

κά έκτακτα κονδύλια για να αντιμετωπιστούν. Μια αναπροσαρμογή των μεγεθών, με τις επικαιροποιημένες εκτιμήσεις για την αντιμετώπιση της πανδημίας και των λοιπών κρίσεων, σε ετήσια βάση, περιλαμβάνεται στο Προσχέδιο του Κρατικού Προϋπολογισμού του 2021. Οι εκτιμήσεις αυτές όμως δεν παρουσιάζονται σε σωρευτική ταμειακή βάση όπως τα στοιχεία της μηνιαίας εκτέλεσης του Κρατικού Προϋπολογισμού, αλλά με βάση τη μεθοδολογία ESA, και ως εκ τούτου οι τελευταίες δύο στήλες του Πίνακα 2.1.1. παρουσιάζουν τα στοιχεία με αυτή τη μεθοδολογία.

Από τη σύγκριση των προβλέψεων και των τελευταίων εκτιμήσεων για το 2020 φαίνεται ότι τα μέτρα που ελήφθησαν ή πρόκειται να ληφθούν από την κυβέρνηση για την αντιμετώπιση τόσο της υγειονομικής, όσο και της οικονομικής κρίσης επηρεάζουν τόσο την πλευρά των εσόδων όσο και των δαπανών. Τα μειωμένα έσοδα συγκριτικά με τους στόχους του Προϋπολογισμού (4,56 δισ. ευρώ ή 8,34%) οφείλονται κυρίως στα μειωμένα έσοδα από φόρους (7,5 δισ. ευρώ ή 14,51%) εκ των οποίων η κυριότερη απώλεια είναι από ΦΠΑ (3,41 δισ. ή 18,67%), ακολουθούμενη από τον φόρο εισοδήματος (2,72 δισ. ευρώ ή 16,32%), φόροι που δεν εισπράχθηκαν λόγω της μειωμένης οικονομικής δραστηριότητας. Θετική εξέλιξη είναι η αύξηση των μεταβιβάσεων που εν μέρει βελτιώνει την εικόνα των εσόδων.

Από την πλευρά των δαπανών, όπου εντάσσονται όλες οι δράσεις για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της πανδημίας Covid-19, αλλά και των άλλων κρίσεων που αντιμετωπίζει η χώρα (μεταναστευτικό, φυσικές καταστροφές) η απόκλιση από τον στόχο του Προϋπολογισμού του 2020 είναι ακόμη μεγαλύτερη και φθάνει τα 12,37 δισ. ευρώ ή 19,88%. Σημαντικότερη απόκλιση εμφανίζουν οι μεταβιβάσεις (8,75 δισ. ευρώ ή 31,43%), καθώς σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται μέτρα για την αντιμετώπιση της πανδημίας COVID-19 ύψους 6,53 δισ. ευρώ, όπως η αποζημίωση ειδικού σκοπού των εργαζομένων των οποίων οι συμβάσεις εργασίας τέθηκαν σε προσωρινή αναστολή και η κάλυψη των ασφαλιστικών εισφορών τους, η αποζημίωση ειδικού σκοπού των επιστημόνων, η επιστρεπτέα προκαταβολή, οι πρόσθετες υγειονομικές δαπάνες κλπ., καθώς και άλλες δαπάνες όπως η επιχορήγηση στον e-ΕΦΚΑ για την καταβολή αναδρομικών στους συνταξιούχους κατόπιν των σχετικών δικαστικών αποφάσεων. Η κατηγορία των πιστώσεων υπό κατανομή, στην οποία περιλαμβάνονται κυρίως οι δαπάνες του ΠΔΕ και το τακτικό και ειδικό αποθεματικό, είναι η δεύτερη που οδήγησε σε αυτή την απόκλιση (11,82 δισ. ευρώ ή 22,11%), καθώς από εκεί προκύπτουν οι αυξημένες πληρωμές του ΠΔΕ λόγω της αντιμετώπισης της πανδημίας με μέτρα ύψους 4,34 δισ. ευρώ,

όπως η αποζημίωση ειδικού σκοπού για αυτοαπασχολούμενους, ελεύθερους επαγγελματίες και εργοδότες που επλήγησαν από την πανδημία, μέρος της επιστρεπτέας προκαταβολής κλπ. Συνολικά, το σύνολο των παρεμβάσεων για την ενίσχυση της ελληνικής οικονομίας και την αντιμετώπιση των πολλαπλών κρίσεων που έχουν προκύψει το 2020 (υγειονομική, οικονομική, μεταναστευτική, φυσικών καταστροφών) προσεγγίζει τα 24 δισ. ευρώ.

2.2. Η εξέλιξη του δημοσίου χρέους το β' τρίμηνο του 2020

Σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους², το δεύτερο τρίμηνο του 2020 το χρέος της Κεντρικής Κυβέρνησης ανήλθε σε 362.871,42 εκατ. ευρώ, σημειώνοντας αύξηση κατά 1 δισ. (0,3%) σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο, 6,9 δισ. (1,9%) από το τέλος του 2019, και 6,3 δισ. (1,8%) συγκριτικά με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019. Επιπρόσθετα, τα ταμειακά διαθέσιμα του Ελληνικού Δημοσίου μειώθηκαν κατά 6,4 δισ. (25%) σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο και 3,6 δισ. (15,6%) σε σχέση με το τέλος του 2019.

Η παρατηρούμενη αύξηση του χρέους το τελευταίο εξάμηνο οφείλεται στις εκδόσεις των ομολόγων και εντόκων γραμματίων που πραγματοποιήθηκαν μέσα στην ίδια περίοδο. Ο αυξημένος δανεισμός και η ταυτόχρονη μείωση των ταμειακών διαθεσίμων του Ελληνικού Δημοσίου χρησιμοποιήθηκαν για τη χρηματοδότηση των αυξημένων δαπανών του Προϋπολογισμού, στο πλαίσιο των μέτρων στήριξης του συστήματος υγείας λόγω της πανδημίας, αλλά και της οικονομίας λόγω της ύφεσης που αποτελεί συνεπακόλουθο της πανδημίας.

Η σύνθεση του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης κατά το δεύτερο τρίμηνο του 2020 παρουσιάζεται στον Πίνακα 2.2.1. Με βάση το είδος του επιτοκίου, σταθερό έναντι κυμαινόμενου, το χρέος της Κεντρικής Διοίκησης σε ποσοστιαία βάση διαμορφώθηκε σε 96,5% και 3,5%, αντίστοιχα. Παρατηρείται μια μεταβολή της σύνθεσης του χρέους υπέρ του κυμαινόμενου επιτοκίου, τόσο έναντι του προηγούμενου τριμήνου (95,8% και 4,2%), αλλά κυρίως έναντι του αντίστοιχου τριμήνου του 2019 (93,2% και 6,8%, αντίστοιχα). Αντίστοιχη είναι και η μεταβολή υπέρ του μη διαπραγματεύσιμου χρέους έναντι του διαπραγματεύσιμου, το οποίο διαμορφώθηκε σε 20,5% και 79,5%, αντίστοιχα, κατά την υπό εξέταση περίοδο. Τέλος, η ποσοστιαία αναλογία του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης με βάση το νόμι-

σμα παρέμεινε αμετάβλητη συγκρινόμενη με το προηγούμενο τρίμηνο, 98,9% σε ευρώ, ενώ παρουσιάζει μικρή διαφοροποίηση σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019 (98% σε ευρώ). Επιπλέον, όσον αφορά τις εγγυήσεις που χορήγησε το Ελληνικό Δημόσιο, αυτές βαίνουν σταθερά μειούμενες.

Η κατανομή του χρέους, με βάση την υπολειπόμενη διάρκεια αυτού το πρώτο εξάμηνο του 2020, αποτυπώνεται στον Πίνακα 2.2.2. Οι βραχυχρόνιοι τίτλοι (με λήξη μικρότερη του έτους) του Ελληνικού Δημοσίου αντιπροσωπεύουν το 12,6% του συνόλου, έναντι 11% που καταλαμβάνουν οι μεσοπρόθεσμοι τίτλοι (με λήξη από 1 έως 5 έτη), και 76,4% που καταλαμβάνουν οι τίτλοι μακράς διάρκειας (λήξη μετά την πενταετία) από 13,4%, 11,3% και 75,4%, αντίστοιχα, που ήταν το προηγούμενο τρίμηνο του 2020. Συγκριτικά με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019, παρατηρείται μια μείωση του μεριδίου των βραχυπρόθεσμων τίτλων και η αντίστοιχη αύξηση των μεσοπρόθεσμων.

Η μέση υπολειπόμενη φυσική διάρκεια του συνολικού χρέους της Κεντρικής Διοίκησης ανήλθε σε 20,85 έτη, ελαφρώς αυξημένη από αυτή των 20,17 ετών που ήταν το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι η μέση υπολειπόμενη φυσική διάρκεια του συνολικού χρέους της Κεντρικής Διοίκησης έχει τριπλασιαστεί από την είσοδο της χώρας στον Μηχανισμό Στήριξης που ανερχόταν στα 7,65 έτη το δεύτερο τρίμηνο του 2010. Επιπλέον, και όσον αφορά τον νέο δανεισμό του Ελληνικού Δημοσίου κατά την υπό εξέταση περίοδο, η μέση σταθμική διάρκεια ανήλθε στα 8,06 έτη, παρουσιάζοντας σημαντική αύξηση από το επίπεδο των 4,05 ετών στο οποίο είχε διαμορφωθεί το 2019.

Ο νέος δανεισμός για το πρώτο εξάμηνο του 2020 κατανέμεται σε 53,8% από την έκδοση εντόκων γραμματίων, 45,4% από ομόλογα σταθερού επιτοκίου και μόλις 0,8% των δανείων προέρχεται από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων. (Διάγραμμα 2.2.1).

Στο Διάγραμμα 2.2.2, παρουσιάζεται το χρονοδιάγραμμα λήξης του χρέους της Κεντρικής Κυβέρνησης με βάση τα τελευταία δημοσιευμένα στοιχεία. Από την απεικόνιση των νεότερων δεδομένων φαίνεται πως, αν εξαιρέσουμε το επόμενο έτος (2021), η διασπορά του βάρους της εξόφλησης του δημοσίου χρέους έχει πλέον εξομαλυνθεί, με ελάχιστες εξαιρέσεις, σε επίπεδα χαμηλότερα των 10 δισ. ευρώ ανά έτος έως το 2070.

Συμπερασματικά, αν και το χρέος παρουσίασε μια μικρή αύξηση το τελευταίο τρίμηνο, αυτό δεν αποτελεί στοιχείο ανησυχίας, καθώς οι χρηματοδοτικές ανάγκες της ελληνικής οικονομίας ήταν ιδιαίτερα αυ-

2. Δελτίο Δημοσίου Χρέους, Ιούνιος 2020, Γενικό Λογιστήριο του Κράτους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2.1 Στοιχεία χρέους Κεντρικής Κυβέρνησης¹ (ποσά σε εκατ. €)*

Περίοδος	2019 (β' τρίμ.)	2019 (δ' τρίμ.)	2020 (α' τρίμ.)	2020 (β' τρίμ.)
Ύψος χρέους Κεντρικής Κυβέρνησης	356.549,40	356.014,92	361.828,74	362.871,42
Κατανομή χρέους κατά είδος επιτοκίου				
Σταθερό ²	332.304,04	336.790,11	346.631,93	350.170,92
Κυμαινόμενο ^{2,3}	24.245,36	19.224,81	15.196,81	12.700,50
Κατανομή χρέους κατά τρόπο διαπραγμάτευσης				
Διαπραγματεύσιμο	72.736,08	64.663,70	69.109,29	74.388,64
Μη διαπραγματεύσιμο	283.813,32	287.660,06	292.719,45	288.482,78
Κατανομή χρέους κατά νόμισμα				
Σε ευρώ, €	349.774,96	352.098,76	357.848,62	358.879,83
Σε νόμισμα εκτός ζώνης ευρώ	6.774,44	3.916,16	3.980,12	3.991,59
Ταμειακά Διαθέσιμα ΕΔ⁴	20.823,90	22.818,80	25.675,20	19.267,30
Εγγυήσεις Ελληνικού Δημοσίου	10.476,68	9.972,02	9.987,61	9.862,58

Πηγή: Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Υπουργείο Οικονομικών.

Σημειώσεις:

1. Το χρέος της Κεντρικής Κυβέρνησης διαφέρει από το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης (Χρέος κατά Μάαστριχτ) κατά το ποσό του ενδοκυβερνητικού χρέους και λοιπών στοιχείων που προβλέπονται από τον ESA '95.
2. Η αναλογία σταθερού/κυμαινόμενου επιτοκίου υπολογίζεται λαμβάνοντας υπόψη: α) τις συναλλαγές ανταλλαγής επιτοκίου, β) τη χρήση χρηματοδοτικών μέσων από τον ΕΜΣ σχετικά με τα δάνεια που έχουν χορηγηθεί στο Ελληνικό Δημόσιο και γ) την ενσωμάτωση των παραμέτρων κινδύνου του χαρτοφυλακίου υποχρεώσεων του EFSF στο χαρτοφυλάκιο του ελληνικού δημοσίου χρέους.
3. Τα τιμαριθμοποιημένα ομόλογα περιλαμβάνονται στα κυμαινόμενα ομόλογα.
4. Περιλαμβάνεται ο λογαριασμός αποθεματικού προσόδων από τις αγορές κεφαλαίου με υπόλοιπο 15.697,3 εκατ. ευρώ, 31/3 και 30/6/2019.

* Προσωρινά στοιχεία.

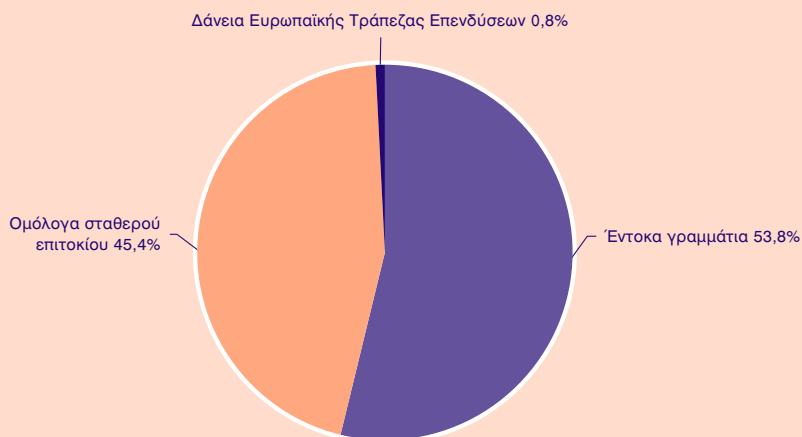
ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2.2 Χρέος Κεντρικής Κυβέρνησης ως προς την υπολειπόμενη φυσική διάρκεια* (ποσά σε εκατ. €)

Περίοδος	2019 (β' τρίμ.)	2019 (δ' τρίμ.)	2020 (α' τρίμ.)	2020 (β' τρίμ.)
Συνολικό ποσό	356.549,40	356.014,92	361.828,74	362.871,42
Βραχυπρόθεσμα (μέχρι 1 έτος)	47.808,00	44.329,63	48.445,79	45.868,77
Μεσοπρόθεσμα (1 έως 5 έτη)	35.601,10	36.244,63	40.713,15	39.938,88
Μακροπρόθεσμα (άνω των 5 ετών)	273.140,30	275.441,25	272.669,80	277.063,77

Πηγή: Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Υπουργείο Οικονομικών.

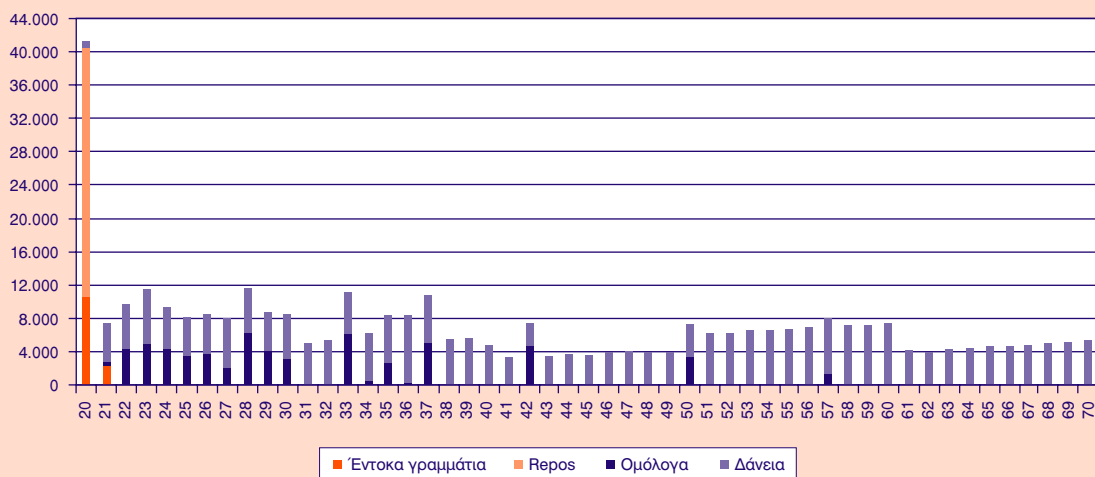
* Αφορά τον όγκο των ομολόγων, εντόκων γραμματίων και βραχυπρόθεσμων τίτλων και όχι το σύνολο του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.2.1
Κατανομή νέου δανεισμού, α' εξάμηνο του 2020



Πηγή: Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Υπουργείο Οικονομικών.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.2.2
Χρονοδιάγραμμα λήξης χρέους Κεντρικής Κυβέρνησης την 30/6/2020 (ποσά σε εκατ. ευρώ)



Πηγή: Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Υπουργείο Οικονομικών.

Σημειώσεις: Οι λήξεις τίτλων εξομαλύνονται με προαγορές χρέους και πράξεις διαχείρισης.

Περιλαμβάνεται η επιμήκυνση των δανείων του EFSF που συμφωνήθηκε στο Eurogroup της 22-6-2018.

ξημένες λόγω της πανδημίας και της ανάγκης χρηματοδότησης των μέτρων για την αντιμετώπισή της. Σε αυτό το πλαίσιο το Ελληνικό Δημόσιο διατήρησε, αξιολοποίησε και βελτίωσε τη διαχείριση του συνόλου των κρατικών ταμειακών διαθεσίμων, αλλά και είχε μία συνεχή εκδοτική παρουσία στις διεθνείς αγορές κεφαλαίων, διατηρώντας στα ίδια επίπεδα τη μέση σταθμική ωρίμανση του βραχυχρόνιου δανεισμού και τους δείκτες κινδύνου αναχρηματοδότησης, ενώ οι μικτές

χρηματοδοτικές ανάγκες που προέκυψαν λόγω της πανδημίας καλύφθηκαν κυρίως από κοινοπρακτικές εκδόσεις ομολόγων σταθερού επιτοκίου, δεκαπενταετούς, επταετούς και δεκαετούς διάρκειας.

2.3. Προοπτικές των δημοσιονομικών μεγεθών

Η πορεία των δημοσιονομικών της χώρας στο υπόλοιπο του 2020 αλλά και το 2021 εξαρτάται από την

πορεία της υγειονομικής κρίσης, καθώς είναι πιθανόν να αναληφθούν πρόσθετες δημοσιονομικές παρεμβάσεις. Επιπλέον, τόσο για το 2020 όσο και για το 2021 έχει δοθεί από την κυβέρνηση προτεραιότητα και σε παρεμβάσεις που αφορούν την αντιμετώπιση θεμάτων Εθνικής Άμυνας και Ασφάλειας, καθώς και μεταναστευτικών ροών, που επίσης δεν μπορεί να προβλεφθεί η εξέλιξή τους. Σημαντικό στοιχείο θα αποτελέσει και το επίπεδο της ύφεσης το 2020, αλλά και της ανάκαμψης της ελληνικής οικονομίας το 2021. Αν τελικά η ύφεση το 2020 είναι λίγο πάνω από το 8% του ΑΕΠ, όπως προβλέπει το Υπουργείο Οικονομικών, αλλά και όλοι οι μεγάλοι οργανισμοί που συγκλίνουν στις προβλέψεις τους, τότε η χώρα μας θα έχει αποφύγει τα χειρότερα.

Σημαντική βοήθεια για την πορεία των δημοσιονομικών θα αποτελέσουν τα χρηματοδοτικά εργαλεία του Μηχανισμού Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, καθώς η ελληνική οικονομία αναμένεται να ωφεληθεί με 32 δισ. ευρώ έως το 2026, εκ των οποίων 19,3 δισ. ευρώ αφορούν επιχορηγήσεις και 12,7 δισ. ευρώ δάνεια με ευνοϊκό επιτόκιο και όρους. Από αυτά τα 16,2 δισ. ευρώ αφορούν το Recovery and Resilience Facility, τα 2,3 δισ. ευρώ το React-EU, τα 0,4 δισ. ευρώ το Just Transition Fund και τα 0,4 δισ. ευρώ το European Agricultural Fund for Rural Development.

Η Ελλάδα, όπως και τα υπόλοιπα κράτη-μέλη, θα πρέπει να καταρτίσουν εθνικά σχέδια ανάκαμψης και ανθεκτικότητας για να χρησιμοποιήσουν τον Μηχανισμό Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, στα οποία θα παρουσιαστεί το πρόγραμμα ανάπτυξης της χώρας. Βασικούς πυλώνες αποτελούν η πράσινη ανάπτυξη και ο ψηφιακός μετασχηματισμός και η τεχνολογική αναβάθμιση του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα, που αναμένεται ότι τελικά θα πρέπει να απορροφήσουν περισσότερο από το 50% των πόρων του Ταμείου. Το Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας της Ελλάδας με βάση το Προσχέδιο του Προϋπολογισμού του 2021 αναμένεται να υποβληθεί και να εγκριθεί στο πρώτο εξάμηνο του 2021, κατά τη διάρκεια του οποίου είναι πιθανό να υπάρξει η πρώτη εκταμίευση (προκαταβολή) για τον Μηχανισμό Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, καθώς σε αυτό θα ενταχθούν και με-

ταρρυθμίσεις που υλοποιήθηκαν από τον Φεβρουάριο του 2020 και μετά, και ως εκ τούτου η απορρόφηση των σχετικών πόρων μπορεί να ξεκινήσει πριν την επίσημη έγκρισή του.

Πέραν του Μηχανισμού Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, κατά το 2021 σημαντική θα είναι και η συμβολή του React-EU, το οποίο είναι ένα πρόγραμμα γέφυρα και περιλαμβάνει δράσεις και δαπάνες για την αντιμετώπιση της κρίσης του COVID-19. Αθροιστικά οι πόροι που προβλέπονται από όλα τα εργαλεία του μηχανισμού του Next Generation EU, περιλαμβανομένων και των δανείων, αναμένεται να ξεπεράσουν τα 5,5 δισ. ευρώ.

Είναι σαφές ότι η συνεισφορά των ευρωπαϊκών κονδυλίων θα αποτελέσει μία σημαντική ελάφρυνση για τα δημοσιονομικά μεγέθη της χώρας, ωστόσο σημαντικό ρόλο θα παίξει και η καλύτερη και αποτελεσματικότερη αξιοποίηση των κονδυλίων αυτών. Η κατάρτιση τόσο του Εθνικού Σχεδίου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας όσο των δράσεων που θα περιληφθούν στο React-EU αποτελούν σημαντικό εργαλείο για την κυβέρνηση. Αν αυτά χρησιμοποιηθούν σε έργα και μεταρρυθμίσεις αναπτυξιακού χαρακτήρα, θα μπορούσαν να οδηγήσουν στη βελτίωση της παραγωγικότητας και αποδοτικότητας της ελληνικής οικονομίας, στη στροφή της σε πιο σύγχρονα μοντέλα ανάπτυξης με προσανατολισμό στην πράσινη και ψηφιακή μετάβαση, και άξονες την ενίσχυση των επενδύσεων, της εξωστρέφειας και την αναβάθμιση των υποδομών στους τομείς υγείας, παιδείας και παραγωγής. Έτσι θα αυξήσει την οικονομική δραστηριότητα, με αποτέλεσμα την ταχύτερη έξοδο από την οικονομική κρίση, ενώ η πολλαπλασιαστική επίπτωση στο ΑΕΠ της χώρας θα οδηγήσει σε μεγαλύτερη οικονομική μεγέθυνση και στη βελτίωση της δημοσιονομικής θέσης της Ελλάδας. Επιπρόσθετα, ακόμη και αν οι ρυθμοί ανάπτυξης ανακάμψουν σχετικά γρήγορα, όπως αναμένεται, το επίπεδο της απασχόλησης θα εξακολουθήσει να υστερεί από την προοπτική που θα είχε χωρίς την πανδημία, και ως εκ τούτου θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα στην αντιμετώπιση της ανεργίας με μεταρρυθμίσεις που θα ελαφρύνουν το φορολογικό βάρος και το μη μισθολογικό κόστος της εργασίας.

3. Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές

ΚΕΠΕ, *Οικονομικές Εξελίξεις*, τεύχος 43, 2020, σσ. 50-55

3.1. Επιδείνωση της πληθυσμιακής γήρανσης: συγκριτικά δεδομένα Ελλάδας και χωρών της ΕΕ

Βλάσης Μισός

3.1.1. Εισαγωγή

Η έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής¹ για τις πολυεπίπεδες επιπτώσεις των δημογραφικών μεταβολών στην Ευρώπη θέτει ένα ευρύ πλαίσιο προβληματισμού αναφορικά με το περιεχόμενο των μέτρων πολιτικής που πρέπει να αναληφθούν. Οι μακροχρόνιες δημογραφικές εξελίξεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), συνδυαζόμενες με τις ραγδαίες αλλαγές που επιφέρει η πανδημία του κορονοϊού, αποτελούν καίρια και ουσιαστική πρόκληση των συστημάτων κοινωνικής προστασίας. Λαμβάνοντας υπόψη τη σταδιακή γήρανση του γενικού πληθυσμού που συντελείται εδώ και πέντε τουλάχιστον δεκαετίες, η έρευνα επικεντρώνεται στη διαφοροποίηση της ηλικιακής σύνθεσης των χωρών-μελών της ΕΕ.

Στην ενδιάμεση έκθεση του Σχεδίου Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία υπογραμμίζεται ότι: «Οι προοπτικές της οικονομίας επιδεινώνονται μεσοπρόθεσμα από τα δυσμενή δημογραφικά χαρακτηριστικά της χώρας. Ο αριθμός γεννήσεων υποχωρεί, η ηλικιακή κατανομή επιδεινώνεται σε βάρος των οικονομικά ενεργών, ενώ υπάρχει ισχυρό αρνητικό ισοζύγιο μετανάστευσης ιδίως στις παραγωγικές ηλικίες»². Προς επίρρωση των παρατηρήσεων της ενδιάμεσης έκθεσης, το παρόν άρθρο επιχειρεί να εξειδικεύσει

τα δεδομένα της μακροχρόνιας εξέλιξης των βασικών παραμέτρων της γήρανσης του πληθυσμού στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Περαιτέρω, η συζήτηση στρέφεται στην Ελλάδα και δίδεται έμφαση στο επίπεδο καθαρών μεταναστευτικών ροών. Τη βαθιά ύφεση της περιόδου 2009-2016 διαδέχθηκε μια διετής φάση χαμηλών ρυθμών μεγέθυνσης που, όπως παρουσιάζεται, σχετίζονται με τη μεταστροφή της μεταναστευτικής ροής. Λόγω έλλειψης επαρκών δεδομένων, η κρίσιμη περίοδος της πανδημίας μένει έξω από την παρούσα ανάλυση.

3.1.2. Πληθυσμιακή γήρανση

Η επίδραση της πληθυσμιακής γήρανσης στο σύστημα προστασίας είναι πολύπλευρη³. Από τη μία, επηρεάζει άμεσα το σχετικό επίπεδο εισροών των απαιτούμενων πόρων για την διατηρησιμότητα και αναπαραγωγή του συστήματος. Από την άλλη, ο γηρασμένος πληθυσμός αυξάνει τις απαιτήσεις των δαπανών υγείας και των μεταβιβάσεων σε χρήμα (συντάξεις και επιδόματα). Η διαχείριση των αναγκών ροών και η πολυπλοκότητα των παρεμβάσεων που απαιτούνται με στόχο τη διατήρηση της λειτουργίας του αποτελούν ανοιχτό ζήτημα στο δημόσιο διάλογο.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, ο συνολικός πληθυσμός των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης εκτιμάται ότι αυξήθηκε περίπου κατά 26%⁴. Στο Διάγραμμα 3.1.1 το επίπεδο του πληθυσμού έχει κανονικοποιηθεί με βάση το έτος 1960 (100), συγκρίνοντας τις πληθυσμιακές μεταβολές μεταξύ των χωρών του ευρωπαϊκού Νότου (ή του νοτιοευρωπαϊκού συστήματος κοινωνικής προστασίας) και της ΕΕ συνολικά. Όπως είναι προφανές, η Ισπανία είναι η χώρα με την σημαντικότερη καταγεγραμμένη αύξηση. Από το 1960 έως και το 2000,

1. European Commission (2020), 'European Commission report on the impact of demographic change', Secretariat-General.

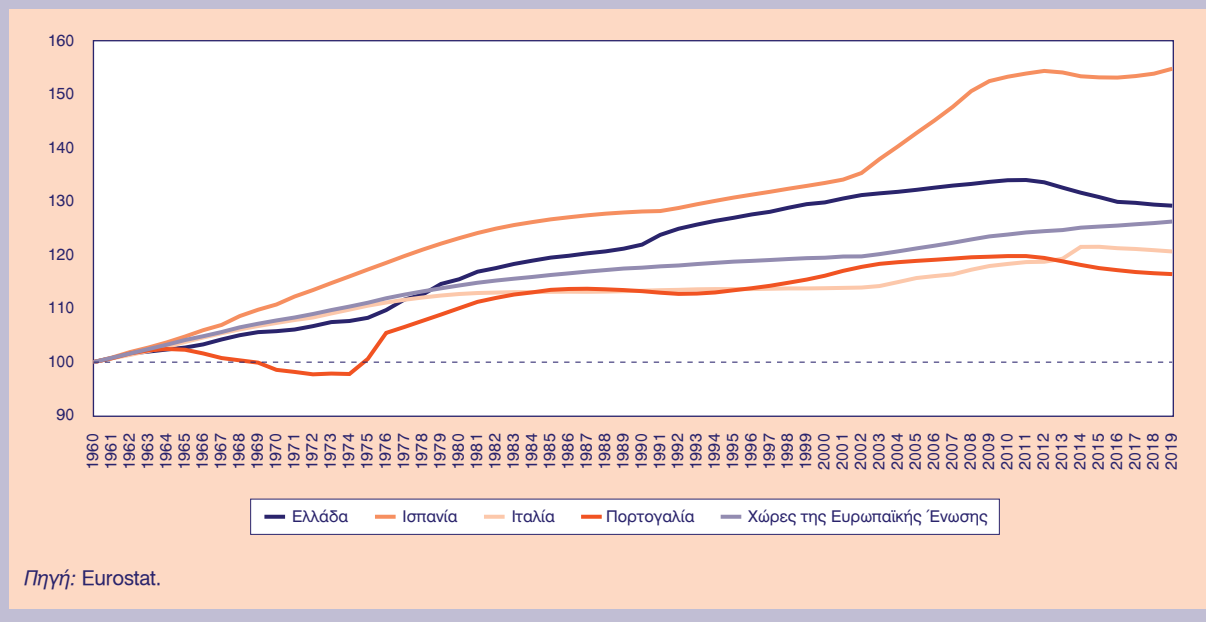
2. Πισσαρίδης Χ. κ.ά. (2020), 'Σχέδιο ανάπτυξης για την ελληνική οικονομία', Ενδιάμεση Έκθεση, Ιούλιος 2020.

3. Galasso V. and Profeta P. (2004), Lessons for an ageing society: the political sustainability of social security systems, *Economic Policy* 19, 63-115.

4. Για λόγους συγκρισιμότητας και λόγω των γεωπολιτικών μεταβολών που συντελέστηκαν κατά τις αρχές του 1990, το δείγμα πληθυσμιακών μεταβολών δεν λαμβάνει υπόψη τη Γερμανία. Επιπλέον, η Γαλλία και η Μάλτα δεν περιλαμβάνονται λόγω έλλειψης δεδομένων.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.1

Σχετική εξέλιξη πληθυσμού στις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με έτος βάσης το 1960 (100), 1960-2019



ο ισπανικός πληθυσμός αυξήθηκε κατά 32% περίπου ενώ, κατά τη διάρκεια της επόμενης δεκαετίας, η αύξηση συνεχίστηκε με επιταχυνόμενο ρυθμό, προσθέτοντας ακόμα είκοσι ποσοστιαίες μονάδες. Η μείωση του ρυθμού μεταβολής κατά τη διάρκεια της ευρωπαϊκής κρίσης που έπληξε σοβαρά και την ισπανική οικονομία μοιάζει να ήταν παροδική, καθώς ο ρυθμός επανήλθε αμέσως σε χαμηλότερα, αλλά θετικά επίπεδα.

Από την άλλη πλευρά, κατά την ίδια περίοδο, η Ελλάδα εμφανίζει μια ηπιότερη εικόνα αύξησης της συνολικού πληθυσμού της. Συγκεκριμένα, από το 1960 έως και το 2011, ο πληθυσμός αυξήθηκε κατά 34%. Έκτοτε, στη διάρκεια της βαθιάς ύφεσης της ελληνικής οικονομίας, το εν λόγω μέγεθος υποχώρησε κατά πέντε ποσοστιαίες μονάδες, πλησιάζοντας τη μακροχρόνια τάση του πληθυσμού των χωρών της ΕΕ. Ενώ οι πληθυσμιακές επιδόσεις της Ισπανίας και της Ελλάδας είναι υψηλότερες του ευρωπαϊκού μέσου, η Ιταλία και η Πορτογαλία εμφανίζουν αρκετά χαμηλότερες τάσεις ανόδου, βρισκόμενες κάτω από το μέσο επίπεδο. Στη διάρκεια πέντε δεκαετιών η αύξηση του πληθυσμού της Ιταλίας μόλις που άγγιξε το 20%, ενώ της Πορτογαλίας το 16%.

Στη μακρά περίοδο έξι δεκαετιών, η αύξηση του πληθυσμού της χώρας μας κατατάσσεται μεταξύ αυτών

που χαρακτηρίζονται από σχετικά υψηλό ποσοστό επιδόσεων. Η κάμψη της μακροχρόνιας τάσης, που εμφανίστηκε κατά την περίοδο της παρατεταμένης ύφεσης, αξίζει της προσοχής μας, κυρίως ως προς τα ποιοτικά της χαρακτηριστικά, τα οποία όμως αντανακλούν τις αντίστοιχες εξελίξεις των χωρών της ΕΕ. Η αύξηση του πληθυσμού έχει διαφοροποιήσει την ηλικιακή σύνθεσή του με εμφανή τα σημάδια γήρανσης.

Οι Πίνακες 3.1.1 και 3.1.2, αφορούν την ποσοστιαία συμμετοχή συγκεκριμένων ηλικιακών ομάδων επί του συνολικού πληθυσμού κάθε χώρας, σε επιλεγμένα έτη από το 1971 έως και το 2019. Συγκεκριμένα, ο Πίνακας 3.1.1 περιλαμβάνει το ποσοστό της ηλικιακής ομάδας των νέων από 0 έως 14 ετών. Ενώ στις αρχές του 1970 οι νέοι αποτελούν πάνω από το 23% του πληθυσμού των χωρών, το 2019, βρίσκονται κοντά στο 15%. Σημαντική πτώση των νέων καταγράφεται στην Ιταλία (13,2% το 2019) και στην Πορτογαλία (13,7% το 2019)⁵.

Από την άλλη πλευρά, ο Πίνακας 3.1.2 αποτυπώνει το ποσοστό του γηραιότερου πληθυσμού, περιλαμβάνοντας το αντίστοιχο ποσοστιαίο μέγεθος για την ηλικιακή ομάδα των 65 ετών και άνω. Η μείωση των ποσοστών του προηγούμενου πίνακα προσεγγίζει την ιδέα

5. Αντίστοιχα χαμηλό ποσοστό εμφανίζεται και στη Γερμανία, της οποίας όμως, λόγω της ενοποίησης το 1991, τα στοιχεία δεν είναι συγκρίσιμα και ως εκ τούτου παρέμεινε εκτός ανάλυσης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1.1 Ηλικιακή ομάδα 0-14 ετών ως ποσοστό (%) του συνολικού πληθυσμού, χώρες της ΕΕ, επιλεγμένα έτη

	1971	1981	1991	2001	2011	2019
Αυστρία	24,4%	20,2%	17,5%	16,9%	14,7%	14,4%
Βέλγιο	23,5%	19,9%	18,1%	17,6%	17,0%	16,9%
Βουλγαρία	22,7%	22,1%	20,1%	15,5%	13,2%	14,4%
Γαλλία	-	-	20,3%	19,1%	18,6%	18,0%
Γερμανία	-	-	16,2%	15,5%	13,6%	13,6%
Δανία	23,2%	20,6%	17,0%	18,6%	17,9%	16,5%
Ελλάδα	25,0%	22,5%	19,2%	14,5%	14,6%	14,3%
Εσθονία	22,0%	21,7%	22,2%	17,4%	15,3%	16,4%
Ην. Βασίλειο	24,1%	20,8%	19,1%	18,9%	17,6%	17,9%
Ιρλανδία	31,3%	30,3%	26,8%	21,6%	21,3%	20,5%
Ισπανία	27,8%	25,7%	19,5%	14,6%	15,0%	14,8%
Ιταλία	24,5%	22,0%	16,3%	14,3%	14,1%	13,2%
Κύπρος	-	-	25,8%	22,3%	16,8%	16,1%
Λετονία	21,6%	20,6%	21,5%	17,4%	14,2%	15,9%
Λιθουανία	26,8%	23,5%	22,5%	19,7%	14,9%	15,1%
Λουξεμβούργο	22,1%	18,6%	17,5%	18,9%	17,6%	16,1%
Μάλτα	-	24,3%	22,9%	19,8%	15,0%	13,7%
Ολλανδία	27,2%	22,1%	18,2%	18,6%	17,5%	15,9%
Ουγγαρία	20,5%	22,0%	19,9%	16,6%	14,6%	14,5%
Πολωνία	-	-	24,9%	19,1%	15,3%	15,4%
Πορτογαλία	28,5%	25,5%	20,0%	16,3%	15,1%	13,7%
Ρουμανία	25,8%	26,8%	23,3%	18,0%	15,8%	15,7%
Σλοβακία	27,3%	26,1%	25,1%	19,2%	15,4%	15,7%
Σλοβενία	-	-	20,6%	15,7%	14,2%	15,1%
Σουηδία	20,8%	19,4%	18,0%	18,4%	16,6%	17,8%
Τσεχία	21,2%	23,5%	21,1%	16,2%	14,5%	15,9%
Φινλανδία	24,3%	20,2%	19,3%	18,1%	16,5%	16,0%

Πηγή: Eurostat.

της υπογεννητικότητας, ενώ ο Πίνακας 3.1.2 αποτυπώνει ένα μέτρο σχετικής γήρανσης. Συνδυαστικά, το τελικό αποτέλεσμα προκύπτει τόσο από τη γέννηση λιγότερων παιδιών, όσο και από τη γενική επιμήκυνση

του προσδόκιμου ζωής που συντελείται κατά την ίδια περίοδο. Κατά συνέπεια, η πορεία των ποσοστών είναι ανοδική. Στην Ελλάδα, την Πορτογαλία, την Ιταλία και την Ισπανία, η μεταβολή των ποσοστών είναι πολύ

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1.2 Ηλικιακή ομάδα 65 ετών και άνω ως ποσοστό (%) του συνολικού πληθυσμού, χώρες της ΕΕ, επιλεγμένα έτη

	1971	1981	1991	2001	2011	2019
Αυστρία	14,1%	15,3%	15,0%	15,4%	17,6%	18,8%
Βέλγιο	13,4%	14,2%	15,0%	16,9%	17,1%	18,9%
Βουλγαρία	9,7%	12,0%	13,4%	16,3%	18,5%	21,3%
Γαλλία	-	-	14,0%	15,9%	16,7%	20,1%
Γερμανία	13,3%	15,5%	14,9%	16,6%	20,7%	21,5%
Δανία	12,4%	14,5%	15,6%	14,8%	16,8%	19,6%
Ελλάδα	11,0%	13,2%	13,8%	17,7%	19,3%	22,0%
Εσθονία	11,7%	12,4%	11,7%	15,1%	17,4%	19,8%
Ην. Βασίλειο	13,1%	15,0%	15,8%	15,8%	16,4%	18,4%
Ιρλανδία	11,1%	10,7%	11,4%	11,2%	11,5%	14,1%
Ισπανία	9,7%	11,2%	13,8%	16,8%	17,1%	19,4%
Ιταλία	-	-	15,1%	18,4%	20,5%	22,8%
Κύπρος	-	-	-	11,3%	12,7%	16,1%
Λετονία	12,1%	12,8%	11,8%	15,1%	18,4%	20,3%
Λιθουανία	10,1%	11,1%	11,0%	13,9%	17,9%	19,8%
Λουξεμβούργο	12,6%	13,6%	13,4%	13,9%	13,9%	14,4%
Μάλτα	-	8,3%	10,3%	12,3%	15,7%	18,7%
Ολλανδία	10,2%	11,6%	12,9%	13,6%	15,6%	19,2%
Ουγγαρία	11,6%	13,3%	13,5%	15,1%	16,7%	19,3%
Πολωνία	-	-	10,2%	12,4%	13,6%	17,7%
Πορτογαλία	9,7%	11,4%	13,6%	16,3%	18,7%	21,8%
Ρουμανία	8,7%	10,2%	10,6%	13,5%	16,1%	18,5%
Σλοβακία	9,2%	10,4%	10,4%	11,4%	12,6%	16,0%
Σλοβενία	-	-	10,8%	14,1%	16,5%	19,8%
Σουηδία	13,8%	16,4%	17,8%	17,2%	18,5%	19,9%
Τσεχία	12,2%	13,3%	12,6%	13,8%	15,6%	19,6%
Φινλανδία	9,3%	12,1%	13,5%	15,0%	17,5%	21,8%

Πηγή: Eurostat.

σημαντική. Σε χώρες της κεντρικής Ευρώπης, όπως η Αυστρία και το Βέλγιο, οι αυξήσεις είναι αρκετά ηπιότερες. Τα αποτελέσματα των Πινάκων 3.1.1 και 3.1.2

θέτουν ένα ασφυκτικό πλαίσιο ραγδαίας γήρανσης που πρέπει να τεθεί στην προτεραιότητα στην ατζέντα άσκησης πολιτικής.

3.1.3. Καθαρή μετανάστευση

Εκτός από τη φυσική κίνηση του πληθυσμού που αποτυπώνεται στο ισοζύγιο γεννήσεων-θανάτων, το επίπεδο και η ηλικιακή κατανομή του πληθυσμού των χωρών επηρεάζεται και από τις ροές μετανάστευσης προς και από αυτές. Κατά συνέπεια, το τελικό πληθυσμιακό ισοζύγιο είναι το αποτέλεσμα όλων αυτών των παραμέτρων. Αναφορικά με την Ελλάδα, η καθαρή μεταναστευτική ροή αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 3.1.2, όπου εμφανίζονται τα αποτελέσματα από το 1957 έως και το 2018⁶. Η έννοια της καθαρής μεταναστευτικής ροής προκύπτει από τον συνδυασμό του ισοζυγίου γεννήσεων-θανάτων (φυσικής κίνησης του πληθυσμού) και του εκτιμώμενου πληθυσμού. Η διαφορά τους, οφείλεται είτε σε εισροή, είτε σε εκροή μεταναστών. Κατά συνέπεια, το Διάγραμμα 3.1.2 δεν αποτυπώνει το πόσοι εισήλθαν ή εξήλθαν από τη χώρα, αλλά τη διαφορά του ισοζυγίου.

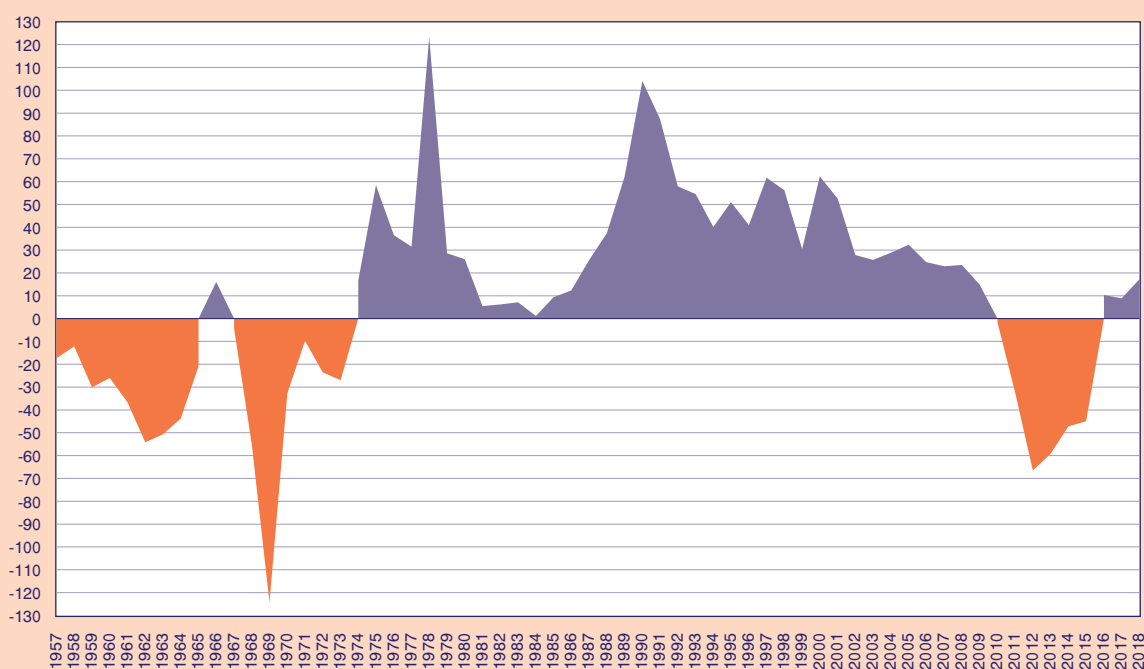
Την περίοδο 1957 έως 1974 (με εξαίρεση το 1965), ο πληθυσμός στην Ελλάδα κατέγραφε *καθαρή* μετα-

ναστευτική εκροή, κατάσταση η οποία αντιστρέφεται πλήρως κατά τη μακρά περίοδο 1975 έως 2009. Η επαναφορά της μεταναστευτικής εκροής του πληθυσμού κατά την περίοδο 2010 έως 2015 είναι σημαντική για τους εξής λόγους. Πρώτον, αποτελεί την πρώτη φορά συνεχούς εκροής πληθυσμού κατά τη μεταπολιτευτική περίοδο. Δεύτερον, η μεταναστευτική εκροή συντελείται σε ένα εντελώς διαφορετικό κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον, στο οποίο όμως, το επίπεδο γήρανσης του γενικού πληθυσμού στην Ελλάδα είναι εντονότερο σε σχέση με εκείνο που επικρατούσε την περίοδο 1957 έως 1973. Τρίτον, η χρονική έκταση είναι μικρότερη αλλά, σε ετήσια βάση, η μεταναστευτική εκροή είναι εντονότερη. Η ετήσια καθαρή εκροή προ του 1974 ήταν 35,5 χιλιάδες άτομα (όλων των ηλικιών) ετησίως, ενώ στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, άγγιξε τα 41,9 χιλιάδες άτομα ετησίως.

Από το 2016 και ύστερα, τα πληθυσμιακά δεδομένα της καθαρής μετανάστευσης επανέρχονται σε θετικά επίπεδα. Εκείνο όμως που παραμένει ανησυχητικό και που διαμορφώνει τις συνθήκες για περαιτέρω επιδεί-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.2

Καθαρή μετανάστευση, χιλιάδες άτομα, 1957-2018, Ελλάδα

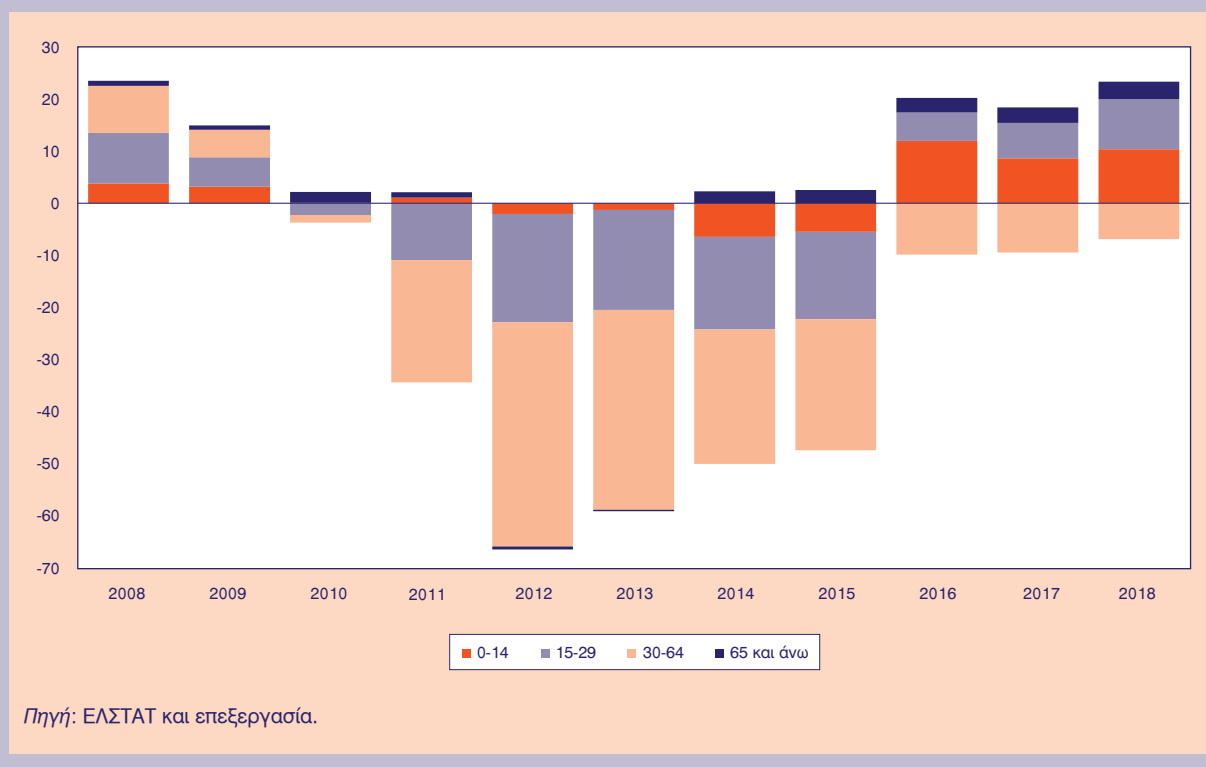


Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ και επεξεργασία του συγγραφέα.

6. Βλ. Βαϊτσός Κ. και Μισός Β. (2018), *Πραγματική οικονομία: εμπειρίες ανάπτυξης, κρίσης και φτωχοποίησης στην Ελλάδα*, Αθήνα: Κριτική, σ. 232.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.3

Καθαρή μετανάστευση κατά ηλικιακή ομάδα, χιλιάδες άτομα, 2008-2018, Ελλάδα



νωση του επιπέδου γήρανσης του πληθυσμού αφορά τα ηλικιακά ισοζύγια. Εξειδικεύοντας τις εξελίξεις της καθαρής μετανάστευσης που έλαβε χώρα την περίοδο μετά το 2008, δίνεται η δυνατότητα διερεύνησης της ηλικιακής σύνθεσης των ροών. Η γενική εικόνα του Διαγράμματος 3.1.2, αποτυπώνει γλαφυρά την τάση φυγής του πληθυσμού. Επιπλέον, η εξέταση των ηλικιακών ομάδων που εκρέουν και εισρέουν είναι ικανή να διαφοροποιήσει τη σημασία της θετικής ροής που εμφανίζεται από το 2016 και μετά.

Συγκεκριμένα, το Διάγραμμα 3.1.3 απεικονίζει την καθαρή μετανάστευση των βασικών ηλικιακών ομάδων της περιόδου 2008 έως 2018. Κατά την περίοδο 2010 έως 2015, ενώ το γενικό αποτέλεσμα καθαρής μεταναστευτικής ροής είναι αρνητικό, η ηλικιακή ομάδα των 65 ετών και άνω εισέρχεται. Η τάση αυτή δεν σταματάει ούτε κατά την περίοδο 2016 με 2018. Αντιθέτως, στα χρόνια της ύφεσης, η εκροή νέων ηλικιακών ομάδων, και κυρίως της παραγωγικής ηλικίας των 30

έως 64, συνεχίζεται. Η τάση αντιστρέφεται μόνο μερικώς από το 2016 και ύστερα όπου, όμως, οι ηλικίες 30 έως 64 ετών συνεχίζουν να εκρέουν.

3.1.4. Συμπεράσματα

Η μακροχρόνια δυσμενής δημογραφική τάση του ελληνικού πληθυσμού αντανακλά τις βασικές κατευθύνσεις των υπόλοιπων χωρών της ΕΕ. Όμως, η χώρα μας εμφανίζει ισχυρές ενδείξεις ότι η τάση πληθυσμιακής γήρανσης θα συνεχίσει να υφίσταται και μάλιστα εντεινόμενη. Ο συνδυασμός του μειωμένου επιπέδου γεννήσεων και της μεταναστευτικής εκροής παραγωγικών ηλικιών διαμορφώνει την πολυπλοκότητα του πλαισίου δημογραφικής εξέλιξης και καλεί προς ένα μείγμα πολιτικής παρέμβασης προς αντιμετώπιση των ζητημάτων που άπτονται τόσο του τομέα της κοινωνικής ασφάλισης όσο και εκείνου της μεταναστευτικής πολιτικής.

4. Μεταρρυθμίσεις-Ανάπτυξη

ΚΕΠΕ, *Οικονομικές Εξελίξεις*, τεύχος 43, 2020, σσ. 56-60

4.1. Αναγκαίες οι μεταρρυθμίσεις στην Ελληνική Δικαιοσύνη

Αθανάσιος Χύμης

“To delay Justice is Injustice”
William Penn

Μελετώντας την ιστορία της ανθρωπότητας, η πρώτη έννοια που έρχεται στο προσκήνιο και είναι η βασική προϋπόθεση για τη δημιουργία ανθρώπινων κοινωνιών είναι η έννοια της Δικαιοσύνης. Ήδη, από τον 6ο αιώνα π.Χ. ο Χίλων ο Λακεδαιμόνιος (αλλά και ο Αριστοτέλης και άλλοι φιλόσοφοι μετέπειτα) υποστήριξε ότι «η άριστη πολιτεία είναι αυτή που υπακούει στους νόμους και όχι στους πολιτικούς»¹. Πολλούς αιώνες αργότερα, η πρόταση αυτή αποτέλεσε βασική ιδέα του Διαφωτισμού, ενώ σήμερα δύσκολα κάποιος θα διαφωνήσει με την άποψη του Φρόυντ ότι «το πρώτο προαπαιτούμενο του πολιτισμού είναι η Δικαιοσύνη»².

Είναι γενικώς παραδεκτό ότι, για να επιτύχει οποιοδήποτε κράτος ένα καλό επίπεδο οικονομικής και κοινωνικής ευημερίας, θα πρέπει να έχει πρώτα δημιουργήσει ένα υψηλό επίπεδο δικαιοσύνης (World Justice Project, 2020). Έτσι οι περισσότεροι, αν όχι όλοι, οι διεθνείς οργανισμοί που μελετούν και κατατάσσουν τις οικονομίες με βάση σειρά δεικτών οικονομικής και κοινωνικής ευημερίας, συμπεριλαμβάνουν δείκτες που αφορούν το σύστημα απονομής δικαιοσύνης κάθε οικονομίας. Ακόμα περισσότερο, η δικαιοσύνη είναι βασικός παράγων για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας μιας οικονομίας, την ενίσχυση του επενδυτικού κλίματος και την αύξηση της εμπιστοσύνης εκ μέρους των πολιτών στους θεσμούς και στο κράτος (ΟΟΣΑ, 2019).

Την πιο εμπειριστατωμένη έκθεση σε παγκόσμιο επίπεδο για τη λειτουργία της δικαιοσύνης αποτελεί το

World Justice Project (WJP), ένας ανεξάρτητος πολυτομεακός οργανισμός που εργάζεται για την προώθηση του κράτους δικαίου παγκοσμίως και που ιδρύθηκε το 2006³. Κάθε χρόνο ο οργανισμός καταστρώνει τον δείκτη Κράτους Δικαίου (Rule of Law Index). Η βασική αρχή πίσω από ένα καλό σύστημα δικαιοσύνης μιας δημοκρατικής κοινωνίας είναι ότι όλοι οι πολίτες είναι ίσοι απέναντι στον νόμο συμπεριλαμβανομένου του κράτους. Ένα υγιές σύστημα δικαιοσύνης πρέπει να έχει τα εξής βασικά χαρακτηριστικά: α) προστατεύει τον πολίτη και την περιουσία του από άδικη μεταχείριση από άλλους πολίτες και από το κράτος, το οποίο είναι πάντα υπόλογο στους ισχύοντες νόμους και οι εξουσίες του περιορίζονται από αυτούς, β) οι νόμοι είναι ευκρινείς, δημοσιευμένοι, σταθεροί και δίκαιοι, γ) τα δικαστήρια είναι αμερόληπτα και ανεξάρτητα, και δ) η δικαιοσύνη απονέμεται και εφαρμόζεται εντός ευλόγου χρονικού διαστήματος από ανεξάρτητους, ηθικούς και ακέραιους δικαστές που διαθέτουν τους αναγκαίους πόρους για να ανταποκριθούν στο έργο τους.

Ο δείκτης Κράτους Δικαίου περιλαμβάνει οκτώ παράγοντες: περιορισμοί στην κρατική εξουσία, απουσία διαφθοράς, ανοικτή διακυβέρνηση, θεμελιώδη δικαιώματα, τάξη και ασφάλεια, εφαρμογή-επιβολή κανονισμών, αστική δικαιοσύνη, ποινική δικαιοσύνη. Η βαθμολογία και η κατάταξη των κρατών στην έκδοση του 2020 στηρίζεται στη συλλογή δεδομένων για πάνω από 500 μεταβλητές μέσω ερωτηματολογίων σε περισσότερα από 130.000 νοικοκυριά και 4.000 νομικούς σε 128 κράτη. Τα ερωτηματολόγια δεν αφορούν μόνο την προσωπική γνώμη των ερωτώμενων αλλά και αντικειμενικά δεδομένα λειτουργίας του δικαστικού συστήματος κάθε κράτους. Η Ελλάδα με βαθμολογία 0,61 (στην κλίμακα 0-1) κατατάσσεται 40ή. Ενδεικτικά, η πρώτη χώρα, η Δανία, βαθμολογείται με 0,90 και η 128η, η Βενεζουέλα, με 0,27.

Σύμφωνα με το WJP, η έννοια της δικαιοσύνης επεκτείνεται σε ολόκληρο το φάσμα της κοινωνικοοικονομικής ζωής του πολίτη ως παραγωγού, καταναλωτή,

1. <<https://www.gnomikologikon.gr/catquotes.php?categ=1610>>

2. <https://www.brainyquote.com/quotes/sigmund_freud_400976>

3. <<https://worldjusticeproject.org/>>

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.1 Κατάταξη επιλεγμένων οικονομιών σε ζητήματα Δικαιοσύνης σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Δείκτη Ανταγωνιστικότητας επί συνόλου 141 κρατών

Δείκτης / Κράτος	Ελλάς	Εσθονία	Ιρλανδία	Ισπανία	Κύπρος	Πορτογαλία
Δικαστική ανεξαρτησία	83	22	13	54	40	43
Αποτελεσματικότητα νομικού πλαισίου να αμφισβητεί κανονιστικές ρυθμίσεις	118	35	41	74	44	83
Αποτελεσματικότητα νομικού πλαισίου στην επίλυση διαφορών	131	40	48	63	87	113
Προσαρμοστικότητα νομικού πλαισίου σε ψηφιακά επιχειρηματικά μοντέλα	122	6	36	64	70	58
Δικαιώματα ιδιοκτησίας	97	28	14	47	41	44
Προστασία πνευματικής ιδιοκτησίας	80	26	15	37	36	32

Πηγή: World Economic Forum, *Global Competitiveness Report 2019*.

επιχειρηματία, φορολογούμενου, εργαζόμενου, κλπ. Το παρόν άρθρο περιορίζεται για λόγους συντομίας στους βασικούς δείκτες της δικαιοσύνης (π.χ. βαθμός ανεξαρτησίας, ταχύτητα και ποιότητα απονομής δικαιοσύνης), καθώς και στους δείκτες δικαιοσύνης που αφορούν την επιχειρηματικότητα όπως επίλυση εμπορικών διαφορών και πτωχεύσεων.

Ο δείκτης παγκόσμιας ανταγωνιστικότητας (GCI) του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ (WEF) περιλαμβάνει τους Θεσμούς ως έναν εκ των 12 βασικών πυλώνων με βάση τους οποίους κατασκευάζει τον συνολικό δείκτη. Ο συγκεκριμένος πυλώνας περιλαμβάνει υποδείκτες άμεσα σχετιζόμενους με τη λειτουργία του συστήματος δικαιοσύνης όπως παρατίθενται στον Πίνακα 4.1.1. Ο πίνακας παραθέτει συγκριτικά την Ελλάδα με τις άλλες τέσσερις οικονομίες που πέρασαν παρόμοια οικονομική κρίση και υπέγραψαν μνημονιακές συμβάσεις (Ιρλανδία, Ισπανία, Κύπρος και Πορτογαλία) και την Εσθονία ως μια χώρα του πρώην Σιδηρού Παραπετάσματος, η οποία εισήλθε στην ευρωπαϊκή οικογένεια κατά τη μεγάλη διεύρυνση του 2004, 23 δηλαδή χρόνια μετά την Ελλάδα. Από μια φτωχή οικονομία, η Εσθονία, της οποίας το κατά κεφαλήν εθνικό εισόδημα ήταν στο 36% του αντίστοιχου ελληνικού το 2003, κυριολεκτικά μεταμορφώθηκε και έφθασε το 2018 να ξεπεράσει το κατά κεφαλήν εισόδημα της Ελλάδος. Σημειώνεται ότι τα δεδομένα για την κατάρτιση των δεικτών που παρουσιάζονται στον Πίνακα 4.1.1 προέρχονται από την ετήσια αποστολή

ερωτηματολογίων που συμπληρώνονται από ειδικούς της αγοράς (Executive Opinion Survey) κάθε κράτους. Παρατηρείται ότι οι επιδόσεις της Ελληνικής Δικαιοσύνης, ιδιαίτερα όσον αφορά την αποτελεσματικότητα και την προσαρμογή στις νέες τεχνολογίες, χρειάζονται άμεση βελτίωση.

Ένας πολύ συνηθισμένος δείκτης που είναι ευρέως αποδεκτός από τον επιχειρηματικό κόσμο είναι ο Δείκτης Ευκολίας του Επιχειρείν της Παγκόσμιας Τράπεζας (*Doing Business*). Αποτελείται από δέκα υποδείκτες, δύο εκ των οποίων έχουν άμεση σχέση με τη Δικαιοσύνη και αφορούν, αφενός, την ικανότητα του κράτους να εγγυάται την εφαρμογή των συμφωνηθέντων (συμβόλαια, αποφάσεις δικαιοσύνης, κλπ.) και, αφετέρου, την επίλυση πτωχεύσεων. Όπως σημειώνεται στην έκθεση, ο δείκτης επιβολής συμβάσεων μετράει τον χρόνο και το κόστος για την επίλυση μιας εμπορικής διαφοράς στο πρωτοδικείο αλλά και την ποιότητα της δικαστικής διαδικασίας, αξιολογώντας τον βαθμό που η κάθε οικονομία έχει υιοθετήσει καλές πρακτικές οι οποίες προάγουν την ποιότητα και την αποτελεσματικότητα των δικαστηρίων. Τα δεδομένα συλλέγονται μέσω μελέτης του κώδικα πολιτικής δικονομίας και άλλων δικαστικών κανονισμών κάθε κράτους αλλά και ερωτηματολογίων που συμπληρώνονται από δικηγόρους και δικαστές.

Όσον αφορά την επίλυση πτωχεύσεων, μετρείται ο χρόνος, το κόστος και τα αποτελέσματα των διαδικασιών επίλυσης πτωχεύσεων. Τα δεδομένα προέρχο-

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.2 Κατάταξη επιλεγμένων οικονομιών σύμφωνα με τον Δείκτη Ευκολίας του Επιχειρείν επί συνόλου 190 κρατών

Δείκτης / Κράτος	Ελλάς	Εσθονία	Ιρλανδία	Ισπανία	Κύπρος	Πορτογαλία
Επιβολή συμβάσεων	146	8	91	26	142	38
Χρόνος σε μέρες	1.711	455	650	510	1.100	755
Κόστος (% της αιτούμενης αξίας)	22,4	17,3	26,9	17,2	16,4	17,2
Ποιότητα δικαστικής διαδικασίας (0-18)	12,5	13,5	8,5	11,5	8,0	13,5
Επίλυση πτωχεύσεων	72	54	19	18	31	15
Ποσοστό ανάκτησης (λεπτά στο ευρώ)	32,0	36,1	86,1	77,5	73,8	64,8
Χρόνος σε έτη	3,5	3,0	0,4	1,5	1,5	3,0
Ισχύς του νομικού πλαισίου πτωχεύσεων (0-16)	11,5	13,0	10,5	12,0	10,5	14,5

Πηγή: World Bank, *Doing Business 2020*.

νται από ερωτηματολόγια που αποστέλλονται σε ειδικούς επί των πτωχεύσεων και επαληθεύονται από τη μελέτη των νόμων και των κανονισμών κάθε κράτους καθώς και από τη δημόσια πληροφόρηση σχετικά με τις πτωχεύσεις. Στον Πίνακα 4.1.2 φαίνεται η επίδοση της Ελλάδος σε σχέση με τις προαναφερόμενες χώρες. Όπως διαπιστώνεται, άμεση είναι η ανάγκη επιτάχυνσης των δικαστικών διαδικασιών, αλλά και η βελτίωση του ποσοστού ανάκτησης του κεφαλαίου στην περίπτωση των πτωχεύσεων.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το 2013, ξεκίνησε να εκδίδει τον Πίνακα Αποτελεσμάτων Δικαιοσύνης της ΕΕ (EU Justice Scoreboard) με σκοπό να παρέχει συγκρίσιμα δεδομένα σχετικά με την ανεξαρτησία, την ποιότητα και την αποτελεσματικότητα των εθνικών συστημάτων δικαιοσύνης, αλλά και στοιχεία για την εφαρμογή των προτεινόμενων μεταρρυθμίσεων. Είναι ένα εργαλείο πληροφόρησης που βοηθά τα κράτη-μέλη να επιτύχουν αποτελεσματικότερη δικαιοσύνη μέσω των προτεινόμενων μεταρρυθμίσεων. Ο Πίνακας Αποτελεσμάτων επικεντρώνεται κυρίως σε αστικές, εμπορικές και διοικητικές υποθέσεις που επηρεάζουν άμεσα το επενδυτικό και επιχειρηματικό περιβάλλον καθιστώντας το φιλικό προς τους πολίτες⁴.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης, έχοντας αντιληφθεί την σπουδαιότητα του κράτους δικαίου και της ομαλής λειτουργίας της Δικαιοσύνης, συνέστησε το 2002 ειδική Επιτροπή, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Αποτελεσματικότητα της Δικαιοσύνης (CEPEJ)⁵, η οποία συλλέγει δεδομένα για τη λειτουργία των συστημάτων δικαιοσύνης 47 κρατών (όχι μόνο των κρατών-μελών) προκειμένου να συντάσσει εκθέσεις με προτάσεις και γενικές κατευθυντήριες γραμμές για τη βελτίωση των συστημάτων Δικαιοσύνης των κρατών-μελών.

Η CEPEJ συλλέγει πληθώρα δεδομένων που αφορούν τον προϋπολογισμό κάθε κράτους-μέλους για τη λειτουργία του συστήματος Δικαιοσύνης, την ισότητα των δύο φύλων στο δικαστικό επάγγελμα, τους δικηγόρους, την οργάνωση των δικαστηρίων, τους δείκτες αποτελεσματικότητας όπως ο χρόνος επίλυσης δικαστικών υποθέσεων και ο ρυθμός επίλυσης των υποθέσεων, τον βαθμό ανεξαρτησίας της Δικαιοσύνης, τη χρήση ηλεκτρονικής τεχνολογίας από τη Δικαιοσύνη, κλπ. Τα δεδομένα της τελευταίας έκθεσης (2018) αφορούν το έτος 2016. Εντός του τρέχοντος έτους αναμένεται η επόμενη έκδοση που θα αφορά το 2018. Στον Πίνακα 4.1.3. παρατίθενται ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά και δείκτες αποτελεσματικότητας των συστημάτων Δικαιοσύνης της Ελλάδος και των επιλεγμένων προς σύγκριση κρατών.

4. <https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/eu-justice-scoreboard_en>

5. <<https://www.coe.int/en/web/cepej>>

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.3 Χαρακτηριστικά και αποτελεσματικότητα της Ελληνικής Δικαιοσύνης σε σχέση με επιλεγμένες οικονομίες σύμφωνα με την CEPEJ

Δείκτης / Κράτος	Ελλάς	Εσθονία	Ιρλανδία	Ισπανία	Κύπρος	Πορτογαλία
Ποσοστό ΑΕΠ για τη Δικαιοσύνη	0,26%	0,27%	0,09%	0,33%	0,29%	0,32%
Αριθμός δικαστών ανά 1 εκατ. κατοίκους	258	176	35	115	131	193
Μη δικαστικό προσωπικό ανά δικαστή	1,5	3,8	6,0	9,2	3,9	2,8
Δικηγόροι ανά 1 εκατ. κατοίκους	3.903	755	2.618	3.053	4.250	2.956
Δείκτης χρήσης ΤΠΕ (0-9)	5	8	6	9	4	8
Ποσοστό εκκαθάρισης πρωτόδικων αστικών και εμπορικών υποθέσεων ^α	99%	98%	59%	103%	-	112%
Χρόνος επίλυσης εκκρεμούς αστικής και εμπορικής υπόθεσης (μέρες) ^β	610	139	-	282	-	289
Ποσοστό εκκαθάρισης πρωτόδικων διοικητικών υποθέσεων ^α	148%	106%	-	112%	113%	112%
Χρόνος επίλυσης εκκρεμούς διοικητικής υπόθεσης (μέρες) ^β	1.086	108	-	312	1.582	143
Ποσοστό εκκαθάρισης εφετείου ^α	75%	106%	82%	-	98%	97%
Χρόνος επίλυσης εκκρεμούς εφετείου ^β	1.149	95	-	-	181	114

Πηγή: CEPEJ, 2018.

α. Αριθμός επιλυμένων υποθέσεων προς αριθμό νέων υποθέσεων.

β. Πρόκειται για θεωρητικό χρόνο ο οποίος υπολογίζεται από το κλάσμα των εκκρεμών υποθέσεων στο τέλος του έτους προς τον αριθμό των επιλυμένων υποθέσεων επί 365.

- Δεν υπάρχουν δεδομένα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με την έκθεση CEPEJ, η Ελλάδα και η Κύπρος από το 2010 έως και το 2016, που είναι τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία, παρουσιάζουν συνεχή βελτίωση των ποσοστών εκκαθάρισης πρωτοδικείου. Όμως στο επίπεδο του εφετείου, όπως επισημαίνει η CEPEJ, ο ρυθμός εκκαθάρισης και οι χρόνοι είναι ανησυχητικοί. Η έκθεση τονίζει ότι ο χαμηλός αριθμός μη δικαστικού προσωπικού ανά δικαστή επιβαρύνει τους δικαστές με γραφειοκρατικές διαδικασίες που τους αποσπούν από την κύρια εργασία τους. Σημαντικό μέρος των δικαστικών καθηκόντων μπορούν να εκτελεστούν από μη δικαστές, πράγμα που μπορεί να βοηθήσει στην ταχύτερη διεκπεραίωση των υποθέσεων. Σημαντικά περιθώρια βελτίωσης υπάρχουν και στο θέμα της υιοθέτησης τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνίας (ΤΠΕ) στην Ελληνική Δικαιοσύνη.

Στην πρόσφατη έκθεσή του για την Ελλάδα, ο ΟΟΣΑ (2020) τονίζει ότι ο θεσμός της εξωδικαστικής διαμεσολάβησης και της διαιτησίας αν και υπάρχουν (έχουν πρόσφατα θεσπιστεί) ακόμα υπολειτουργούν. Έτσι,

πολίτες και επιχειρήσεις συνεχίζουν να θεωρούν ως μόνη λύση τα δικαστήρια, τα οποία υπερφορτώνονται με υποθέσεις που θα μπορούσαν να επιλυθούν εύκολα και γρήγορα εκτός δικαστικού συστήματος. Αύξηση της πληροφόρησης και της ενημέρωσης κρίνονται σκόπιμες για να αυξηθεί η εμπιστοσύνη των πολιτών στους εναλλακτικούς μηχανισμούς επίλυσης διαφορών (ΟΟΣΑ, 2020).

Συμπερασματικά, από τις εκθέσεις των προαναφερθέντων οργανισμών οι επείγουσες μεταρρυθμίσεις του δικαστικού συστήματος στην Ελλάδα είναι η επιτάχυνση των διαδικασιών απονομής Δικαιοσύνης. Αυτό μπορεί να γίνει με τους εξής προτεινόμενους τρόπους:

- 1) Ενημέρωση σχετικά με τον νεοϊδρυθέντα θεσμό της εξωδικαστικής διαμεσολάβησης και ενίσχυση αυτού, δεδομένου ότι δεν έχει ακόμα αποδώσει τα αναμενόμενα.
- 2) Αύξηση της χρήσης ηλεκτρονικών μέσων στην Ελληνική Δικαιοσύνη και υιοθέτηση τεχνολογιών

πληροφορίας και επικοινωνίας. Επιτάχυνση της μετάβασης στην ηλεκτρονική και ψηφιακή εποχή - ηλεκτρονική δικαιοσύνη (e-justice).

- 3) Αύξηση μη δικαστικών υπαλλήλων οι οποίοι σήμερα είναι πολύ λίγοι σε σχέση με άλλα κράτη με ταυτόχρονη αύξηση των αρμοδιοτήτων τους (ενδεχομένως και εκπαίδευση αυτών για τον σκοπό αυτό), ώστε να μπορούν να αποφορτίσουν τους δικαστές σε πολλές γραφειοκρατικές διαδικασίες.

Όπως τονίζει άλλη έκθεση του ΟΟΣΑ (2018) για την ενίσχυση των επενδύσεων στην Ελλάδα, καίριας σημασίας είναι ο εξορθολογισμός των διαδικασιών του πτωχευτικού κώδικα και η ενίσχυση της εκτέλεσης και εφαρμογής των συμβάσεων, δύο θεμάτων των οποίων τα αδύναμα αποτελέσματα αναδείχθηκαν στον Πίνακα 4.1.2.

Περαίνοντας, επισημαίνεται η σημασία ενός ανεξάρτητου, ποιοτικού και αποτελεσματικού συστήματος Δικαιοσύνης το οποίο διαπερνά όλη την κοινωνία και έχει πολλές και σοβαρές επιδράσεις στην οικονομία, μία εκ των οποίων είναι η εμπιστοσύνη των πολιτών προς τους θεσμούς και το κράτος. Τα επίπεδα εμπιστοσύνης των Ελλήνων πολιτών και επιχειρηματιών προς το ελληνικό κράτος είναι από τα χαμηλότερα παγκοσμίως και το χαμηλότερο μεταξύ των 34 κρατών-μελών του ΟΟΣΑ με μόλις 13% του πληθυσμού να εμπιστεύεται το κράτος (ΟΟΣΑ, 2019). Είναι σαφές ότι χαμηλά επίπεδα εμπιστοσύνης προς το κράτος (συμπεριλαμβανομένης της Δικαιοσύνης) όχι μόνο δεν ενισχύουν το επιχειρηματικό περιβάλλον και τις

επενδύσεις, αλλά και δεν βοηθούν στην αύξηση της φορολογικής συνείδησης που είναι ένα εκ των βασικών στοιχημάτων κάθε ελληνικής κυβέρνησης στη διαχρονική μάχη κατά της φοροδιαφυγής.

Βιβλιογραφία

Council of Europe (2018). *European judicial systems. Efficiency and quality of justice*. CEPEJ studies No 26. Διαθέσιμο στο: <<https://www.coe.int/en/web/cepej/special-file-publication-2018-edition-of-the-cepej-report-european-judicial-systems-efficiency-and-quality-of-justice>>.

OECD (2020). *Economic Surveys: Greece 2020*. Προσβάσιμο στο διαδίκτυο: <https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-greece-2020_b04b25de-en>.

OECD (2019). *Government at a glance 2019*. OECD Publishing, Paris. Διαθέσιμο στο: <https://www.oecd-ilibrary.org/governance/government-at-a-glance-2019_8ccf5c38-en>.

OECD (2018). *Boosting investment in Greece*. OECD Economics Department Working Papers no 1506. Προσβάσιμο στο διαδίκτυο: <https://www.oecd-ilibrary.org/economics/boosting-investment-in-greece_53961c92-en>.

World Bank (2019). *Doing Business 2020*. Διαθέσιμο στο: <<https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2020>>.

World Economic Forum (2019). *Global Competitiveness Report 2019*. Διαθέσιμο στο: <<https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2019>>.

World Justice Project (2020). *Rule of Law Index 2020*. Διαθέσιμο στο <<https://worldjusticeproject.org/our-work/research-and-data/wjp-rule-law-index-2020>>.

4.2. Πώς θα μπορούσε να επιτύχει το νέο πτωχευτικό πλαίσιο: Διεθνής εμπειρία και ελληνική πραγματικότητα

Κωνσταντίνος Λοΐζος

4.2.1. Εισαγωγή

Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2007-2009, η οποία μετατράπηκε σε χώρες όπως η Ελλάδα σε κρίση Δημόσιου Χρέους και γενικευμένη οικονομική κρίση, έφερε ξανά στο προσκήνιο το ζήτημα της αντιμετώπισης της χρεοκοπίας και της αθέτησης πληρωμών για επιχειρήσεις και νοικοκυριά. Οι όψεις του φαινομένου αυτού είναι πολλαπλές, καθώς αφορούν και επηρεάζουν δυσμενώς όλους τους εμπλεκόμενους σε μια δανειακή σχέση: τις τράπεζες, τις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά και, κατά συνέπεια, επιδρούν στην ίδια την κατάσταση της ελληνικής οικονομίας και τις προοπτικές της. Το ζήτημα της αντιμετώπισης τόσο της επιχειρηματικής αποτυχίας που οδηγεί σε αθέτηση πληρωμών επιχειρηματικών δανείων, όσο και της αδυναμίας αποπληρωμής καταναλωτικών και στεγαστικών δανείων από νοικοκυριά, κατέστη πιο επιτακτικό και φλέγον στη νέα δυσμενή οικονομική κατάσταση που δημιουργήθηκε λόγω της εξέλιξης της πανδημίας του COVID-19 και του επικείμενου νέου κύματος που αναμένεται για το φθινόπωρο.

Στο παρόν άρθρο γίνεται μία πρώτη παρουσίαση και εκτίμηση των πιθανών επιπτώσεων και εμποδίων της προσέγγισης που εισάγει το Σχέδιο Νόμου για το νέο πτωχευτικό πλαίσιο¹, το οποίο τέθηκε σε δημόσια διαβούλευση στις 27 Αυγούστου του 2020. Αρχικά, στην Ενότητα 4.2.2 αναλύονται οι κύριες απόψεις που διέπουν τη βιβλιογραφία σχετικά με το ζήτημα του πτωχευτικού πλαισίου. Στην Ενότητα 4.2.3 παρουσιάζονται οι ευρωπαϊκές κατευθύνσεις και οι καινοτομίες που εισάγει το νέο ελληνικό πτωχευτικό δίκαιο. Τέλος, στην Ενότητα 4.2.4 καταλήγουμε σε μερικά βασικά συμπεράσματα και εντοπίζουμε πιθανά εμπόδια στην ευόδωση του νέου πλαισίου.

4.2.2. Το πτωχευτικό δίκαιο μέσα από την οπτική της βιβλιογραφίας

Τα ζητήματα που απασχολούν τη διεθνή βιβλιογραφία στον χώρο της οικονομικής επιστήμης για το πτωχευτικό δίκαιο περιλαμβάνουν: 1) Την δικαιολόγηση από τη σκοπιά της οικονομικής θεωρίας των διαφορετικών νομοθετικών πλαισίων χρεοκοπίας καθώς και των μεταρρυθμίσεων σε αυτό τον τομέα (Cirmizi, Klapper & Uttamchandani, 2010· White, 2007· Li & Sarte, 2006· Athreya, 2005). 2) Τη σχέση του νομοθετικού πλαισίου χρεοκοπίας με τις συνθήκες στην αγορά στεγαστικών και καταναλωτικών δανείων, τις κοινωνικές επιπτώσεις των κατασχέσεων ακινήτων, το στίγμα της χρεοκοπίας και τα πιθανά κίνητρα που δημιουργούνται για την εκδήλωση συμπεριφορών που συνάδουν με στρατηγική χρεοκοπία (Bauchet & Evans, 2019· Carroll & Li, 2011· Li, 2009· Lee, Peng & Barney, 2007· Fisher, Filer & Lyons; 2004· Fay, Hurst & White, 2002· Domowitz & Sartain, 1999· White, 1998· Fay, Hurst & White, 1998). 3) Τα πιθανά οφέλη και κόστη από την τροποποίηση του πτωχευτικού δικαίου υπέρ μιας πολιτικής δεύτερης ευκαιρίας για τους επιχειρηματίες οφειλέτες που χρεοκοπούν (Mankart & Rodano, 2015· Fossen & König, 2015· Fossen, 2014· Cumming, 2012· Lee, Yamakawa, Peng & Barney, 2011· Primo & Green, 2011· Armour & Cumming, 2008· Ayotte, 2006).

Η βιβλιογραφία ξεχωρίζει την εταιρική διαδικασία πτώχευσης (corporate bankruptcy), που αφορά μεγάλες και μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις, από την προσωπική πτώχευση (personal bankruptcy), που αναφέρεται στην πτώχευση νοικοκυριών και μικρών επιχειρήσεων. Άλλωστε, οι μικρές επιχειρήσεις έχουν συνήθως τη μορφή ατομικής επιχείρησης ή προσωπικής εταιρείας με πλήρη ευθύνη των μελών για τα χρέη της επιχείρησης. Σε κάθε περίπτωση, η πτωχευτική διαδικασία αποτελεί ένα συλλογικό πλαίσιο διευθέτησης του εκκρεμούς χρέους, θέτοντας τους κανόνες που προσδιορίζουν το μέγεθος των περιουσιακών στοιχείων του οφειλέτη που θα χρησιμοποιηθούν για την αποπληρωμή του χρέους καθώς και τη διανομή των αποπληρωμών μεταξύ των πιστωτών. Αυτά τα δύο εξαρτώνται, στην περίπτωση της εταιρικής πτώχευσης, από το αν θα υπάρξει ρευστοποίηση των περιουσιακών στοιχείων ή αν θα προτιμηθεί η ανα-

1. «Κώδικας Διευθέτησης Οφειλών και Παροχής Δεύτερης Ευκαιρίας», Σχέδιο Νόμου, <http://www.opengov.gr/minfin/wp-content/uploads/downloads/2020/08/ΣΧΕΔΙΟ_ΝΟΜΟΥ.pdf> και Αιτιολογική Έκθεση <http://www.opengov.gr/minfin/wp-content/uploads/downloads/2020/08/ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΚΗ_ΕΚΘΕΣΗ.pdf>.

διοργάνωση της επιχείρησης (White, 2007). Ιδανικά, προτιμάται η αναδιοργάνωση βιώσιμων επιχειρήσεων και η ρευστοποίηση των μη βιώσιμων (Cirmizi, Klapper & Uttamchandani, 2010). Η ιδιαιτερότητα της προσωπικής πτώχευσης έγκειται στο ότι δεν νοείται ρευστοποίηση του συνόλου της περιουσίας για δύο λόγους: Πρώτον, διότι στην περιουσία του ατόμου ανήκει και το ανθρώπινο κεφάλαιο το οποίο δεν μπορεί να απαλλοτριωθεί και, δεύτερον, διότι αναγνωρίζονται περιουσιακά και εισοδηματικά κατώφλια εξαίρεσης που σχετίζονται με ένα ελάχιστο όριο διαβίωσης του ατόμου. Εν τέλει, ο αντικειμενικός σκοπός του δικαίου πτώχευσης είναι τριπλός: 1) Να προσδιορίσει ένα επίπεδο αποπληρωμής τέτοιο ώστε από τη μία πλευρά να ικανοποιεί τους πιστωτές, χωρίς να τους ωθεί να χειροτερεύσουν δραστικά τους όρους επαναδανεισμού του οφειλέτη, και από την άλλη πλευρά να εξασφαλίζει την βιωσιμότητα των οφειλετών. 2) Να προστατέψει τους οφειλέτες από μία «επιθετική» πολιτική είσπραξης χρεών από την πλευρά των πιστωτών, η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει στη δραστική μείωση της αξίας των περιουσιακών στοιχείων των οφειλετών και στην οικονομική καταστροφή επιχειρήσεων και νοικοκυριών (Cirmizi, Klapper & Uttamchandani, 2010· White, 2007). 3) Ειδικά η διαδικασία προσωπικής πτώχευσης στοχεύει επιπλέον στην παροχή μερικής ασφάλειας έναντι μη ασφαλίσιμων κινδύνων όσον αφορά ένα ελάχιστο επίπεδο κατανάλωσης των νοικοκυριών, το οποίο μπορεί να εξασφαλιστεί και με τη μερική ή ολική απαλλαγή χρεών αν αυτό χρειαστεί. Τα παραπάνω ισχύουν έχοντας πάντα υπόψη, από την μία πλευρά, τον ηθικό κίνδυνο που ελλοχεύει αλλά και, από την άλλη πλευρά, τα υψηλά κοινωνικοοικονομικά κόστη από την εξάλειψη της επιλογής της πτώχευσης (White, 2007· Li & Sarte, 2006· Athreya, 2005). Ωστόσο, μία ολοκληρωμένη εικόνα του πτωχευτικού δικαίου μπορεί να αποκτήσει κανείς μόνο αν το εντάξει στο συνολικό θεσμικό πλέγμα τυπικών και άτυπων κανόνων που προσδιορίζουν το περιεχόμενο των πτωχευτικών νόμων, τη δομή των χρηματοπιστωτικών αγορών και τις αντιλήψεις της εκάστοτε κοινωνίας σχετικά με την προσωπική ηθική και το στίγμα της χρεοκοπίας (Cirmizi, Klapper & Uttamchandani, 2010).

Ιδιαίτερη προσοχή έχει δοθεί στη βιβλιογραφία στην πιθανότητα στρατηγικής χρεοκοπίας των νοικοκυριών, η οποία θεωρείται ότι αυξάνεται όσο μεγεθύνεται το χρηματοοικονομικό όφελος (μέγεθος χρέους που απαλλάσσεται μείον την αξία των περιουσιακών στοιχείων που δεν εξαιρούνται από την πτωχευτική περιουσία) για τον οφειλέτη. Επιπλέον, η πιθανότητα χρεοκοπίας επηρεάζεται από τα ποσοστά πτώχευσης στην περιοχή στην οποία διαβίει ο οφειλέτης (Fay, Hurst & White, 2002). Από την άλλη πλευρά, έχει παρατηρηθεί

ότι όλα τα νοικοκυριά τα οποία θα ωφελούνταν από την κήρυξη πτώχευσης, δεν το κάνουν. Οι αιτίες είναι δύο: είτε να νοικοκυριά αυτά δεν κηρύσσονται επισήμως σε κατάσταση πτώχευσης γιατί οι πιστωτές τους δεν προβαίνουν σε νομικά μέτρα εναντίον τους, είτε γιατί το συναγόμενο μελλοντικό δικαίωμα πτώχευσης έχει υψηλότερη αξία για κάποιους οφειλέτες που διαστάζουν να το «εξαργυρώσουν» τώρα (White, 1998). Βεβαίως, η επιλογή της πτώχευσης εξαρτάται και από πληθώρα άλλων παραγόντων όπως η οικογενειακή κατάσταση, η ηλικία, το επίπεδο μόρφωσης, η επαγγελματική κατάσταση, η κατάσταση της υγείας των μελών του νοικοκυριού σε συνδυασμό με την ύπαρξη αντίστοιχης ασφαλιστικής κάλυψης, η ιδιοκατοίκηση, το επίπεδο του χρέους του νοικοκυριού αλλά και τα είδη χρέους με τα οποία έχει επιβαρυνθεί, και φυσικά το μακροοικονομικό περιβάλλον (Domowitz & Sartain, 1999· Bauchet & Evans, 2019). Άλλωστε, η διαδικασία πτώχευσης δεν θεωρείται πάντα επωφελής στον βαθμό που η παραμονή στο υποθηκευμένο σπίτι του οφειλέτη αυξάνει τις φθορές και μειώνει την αξία του, ενώ σε σημαντικό ποσοστό οι οφειλέτες δεν αποφεύγουν τελικά την κατάσχεση με βάση την εμπειρία στις ΗΠΑ (Carroll & Li, 2011· Li, 2009). Ξεχωριστή σημασία, ως παράγοντας πτώχευσης, έχει το στίγμα της χρεοκοπίας. Η πιθανότητα κήρυξης πτώχευσης αυξάνεται όσο το κοινωνικό στίγμα μειώνεται και όσο το προσωπικό στίγμα είναι χαμηλότερο από τον μέσο όρο σε δεδομένη κατηγορία οφειλετών (Fay, Hurst & White, 1998). Ωστόσο, το στίγμα της χρεοκοπίας δεν είναι το ίδιο παντού. Πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των χωρών οδηγούν σε ποικίλα επίπεδα στίγματος και ανοχής στις διάφορες κοινωνίες, οι οποίες αντιμετωπίζουν με διαφορετικό τρόπο την επιχειρηματικότητα και την αποτυχία. Επιπλέον, το στίγμα μπορεί να διαφέρει σε διαφορετικούς κλάδους στην ίδια χώρα καθώς, π.χ., στη βιομηχανία υψηλής τεχνολογίας, η οποία χαρακτηρίζεται από υψηλή αβεβαιότητα, το στίγμα της αποτυχίας είναι πιο ήπιο από ό,τι σε άλλους κλάδους (Lee, Peng & Barney, 2007). Παρ' όλα αυτά, και αυτό έχει να κάνει με τις αντιλήψεις που επικρατούν όχι στην κοινωνία γενικά αλλά στους χρηματοδοτικούς οργανισμούς ειδικότερα, φαίνεται ότι η κήρυξη πτώχευσης έχει πραγματικά αρνητικά αποτελέσματα για τους οφειλέτες, καθώς αποτελεί ένα αρνητικό χαρακτηριστικό που συνοδεύει την πιστοληπτική τους ικανότητα, έτσι ώστε να οδηγεί στη μείωση τους πρόσβαση σε χρηματοδότηση (Fisher, Filer & Lyons, 2004).

Το γεγονός ότι η κήρυξη πτώχευσης μπορεί να εκληφθεί ως ασφαλιστική δικλείδα για τον οφειλέτη δεν αφορά μόνο το νοικοκυριό αλλά και τους επιχειρηματίες μικρών προσωπικών επιχειρήσεων, οι οποίοι συμμετέχουν στην ευθύνη των επιχειρήσεών τους έναντι

των πιστωτών με όλη τους την περιουσία (Fossen & König, 2015). Σε αυτή την περίπτωση, η ασφαλιστική δικλείδα μετατρέπεται σε «δεύτερη ευκαιρία» για τους επιχειρηματίες, οι οποίοι διαφυλάττουν τμήμα της περιουσίας τους (ανάλογα με τα επίπεδα εξαιρέσεων από την πτωχευτική περιουσία) προκειμένου να χρηματοδοτήσουν ένα νέο ξεκίνημα (Mankart & Rodano, 2015). Στον βαθμό που η θετική αυτή επίπτωση υπερέχει των αρνητικών επιπτώσεων της χρεοκοπίας (όπως υψηλότερο κόστος δανεισμού), τότε οι λιγότερο εύποροι επιχειρηματίες ωφελούνται και, επομένως, το πτωχευτικό πλαίσιο αυξάνει τα κίνητρα για την επιχειρηματικότητα στα λιγότερο ευνοημένα στρώματα του πληθυσμού (Fossen, 2013). Εν τέλει, ένα πιο επιεικές και φιλικό στην επιχειρηματικότητα πτωχευτικό δίκαιο συμβάλλει στην ανάπτυξη των επιχειρήσεων, και μάλιστα εκείνων που επιδιώκουν την υλοποίηση επενδυτικών σχεδίων υψηλών αποδόσεων και επομένως υψηλού κινδύνου (Cumming, 2012· Lee, Yamakawa, Peng & Barney, 2011). Κάτι τέτοιο είναι σημαντικό στον βαθμό που η «επιχειρηματική πολιτική» θεωρείται ως ένας από τους κρίσιμους άξονες της οικονομικής πολιτικής τα τελευταία χρόνια στις ανεπτυγμένες οικονομίες, ιδίως όσον αφορά τη «δεύτερη ευκαιρία» για τις μικρές επιχειρήσεις (Armour & Cumming, 2008· Ayotte, 2006). Ωστόσο, ένα πιο επιεικές πτωχευτικό πλαίσιο μπορεί να συμβάλλει περισσότερο στην ανάπτυξη της αναπαραγωγικής-μιμικής παρά στην άνθηση της καινοτόμου επιχειρηματικότητας (Primo & Green, 2011).

Συνοπτικά, ένα αποτελεσματικό πτωχευτικό πλαίσιο πρέπει να είναι ικανό να λειτουργήσει σε συνθήκες αβεβαιότητας οι οποίες επιδρούν στην αξία των περιουσιακών στοιχείων, συμπεριλαμβανομένου του ανθρώπινου κεφαλαίου, υπό καθεστώς εδραιωμένων κοινωνικών αντιλήψεων για την επιχειρηματικότητα και την αποτυχία και με γνώμονα την εξισορρόπηση των διαφορετικών κινήτρων πιστωτών και οφειλετών προς όφελος της οικονομίας στο σύνολό της.

4.2.3. Το ευρωπαϊκό πλαίσιο και το Σχέδιο Νόμου για το νέο ελληνικό πτωχευτικό δίκαιο

Η Ευρωπαϊκή Οδηγία 1023/2019² για τη διαμόρφωση πλαισίου προληπτικής αναδιάρθρωσης και την απαλλαγή από τα χρέη στοχεύει σε βιώσιμες επιχειρήσεις και έντιμους αλλά υπερχρεωμένους επιχειρηματίες που αποζητούν μια δεύτερη ευκαιρία για να συνεχίσουν την επιχειρηματική τους δραστηριότητα προς

όφελος των ιδίων, των πιστωτών τους και της οικονομίας συνολικότερα. Η προληπτική αναδιάρθρωση άλλωστε θεωρείται πως θα μειώνει την πιθανότητα δημιουργίας νέων μη εξυπηρετούμενων δανείων όσον αφορά τις βιώσιμες επιχειρήσεις ενώ, αντίθετα, οι μη βιώσιμες επιχειρήσεις θα πρέπει να περνούν στο στάδιο της εκκαθάρισης το συντομότερο δυνατόν, ώστε να αποφεύγονται δυσμενείς επιπτώσεις στην οικονομία. Οι χρονοβόρες διαδικασίες, σύμφωνα με την Οδηγία, συνεπάγονται και υψηλότερα κόστη για τα εμπλεκόμενα μέρη, και επομένως πρέπει να αποφευχθούν. Παράλληλα, η αύξηση της αποτελεσματικότητας της διαδικασίας αναδιάρθρωσης και του πλαισίου αφερεγγυότητας και απαλλαγής χρέους θα οδηγήσει σε βελτιστοποίηση της εκτίμησης κινδύνου και ελαχιστοποίηση του κοινωνικοοικονομικού κόστους.

Στο πλαίσιο της παραπάνω Ευρωπαϊκής Οδηγίας, ο κύριος στόχος του νέου ελληνικού νομοθετικού πλαισίου είναι να θεσπίσει ένα συνολικό πλαίσιο αντιμετώπισης των οφειλών που οδηγούν τόσο μια επιχείρηση όσο και ένα νοικοκυριό στην αναστολή πληρωμών, παρέχοντάς τους, υπό προϋποθέσεις, μία δεύτερη ευκαιρία επανένταξης στην οικονομική ζωή παράλληλα με την απαλλαγή τους από τα υφιστάμενα χρέη.

Θα λέγαμε ότι οι προβλέψεις του Σχεδίου Νόμου εστιάζουν σε δύο κυρίως όψεις του προβλήματος της πτώχευσης: την επιτάχυνση και την απλοποίηση των διαδικασιών. Ο παράγοντας χρόνος είναι σημαντικός, διότι η καθυστέρηση των διαδικασιών είναι επιβαρυντική για όλους τους συμβαλλόμενους: τόσο τους πιστωτές όσο και τους οφειλέτες. Από αυτή τη σκοπιά βασική παράμετρος είναι η απομείωση της παραγωγικής αξίας των περιουσιακών στοιχείων που εμπλέκονται στη διαδικασία της πτώχευσης. Οι πιθανότητες για απαξίωση των περιουσιακών στοιχείων αυξάνονται όσο παρατείνεται ο χρόνος ολοκλήρωσης της πτωχευτικής διαδικασίας. Από την άλλη πλευρά, μια πιο σύντομη και τακτική διευθέτηση θα ωφελήσει τους εμπλεκόμενους αλλά και την οικονομία στον βαθμό που κεφαλαιουχικοί πόροι θα επανενταχθούν σύντομα στην παραγωγική διαδικασία, συμβάλλοντας έτσι στην οικονομική ανόρθωση της χώρας. Επιπλέον, η ομογενοποίηση του καθεστώτος πτώχευσης ώστε να αφορά τόσο επιχειρήσεις όσο και νοικοκυριά, καθώς και η ψηφιοποίηση/απλοποίησή του, θα συμβάλλουν στην παροχή δεύτερης ευκαιρίας για τους πληττόμενους οφειλέτες, ενώ παράλληλα θα ενισχύσουν τις διασφαλίσεις των πιστωτών έναντι των στρατηγικών κακοπληρωτών στον βαθμό που θα βελτιώσουν τη

1. Οδηγία (ΕΕ) 2019/1023 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 20ής Ιουνίου 2019, <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1023&from=EN>>.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.1 Οι καινοτομίες του Νέου Πτωχευτικού Πλαισίου

Καινοτομίες του Νέου Πτωχευτικού Πλαισίου

Ο εξωδικαστικός μηχανισμός αναδιάρθρωσης των οφειλών από δάνεια προς φυσικά και νομικά πρόσωπα

Αιτιολόγηση

Ο μηχανισμός αυτός θα δίνει τη δυνατότητα διαμόρφωσης προτάσεων αναδιάρθρωσης μέσω μιας αυτοματοποιημένης εμπιστευτικής διαδικασίας που θα περιλαμβάνει τους χρηματοπιστωτικούς φορείς, το Δημόσιο και τους Φορείς Κοινωνικής Ασφάλισης. Πιστεύεται ότι θα συμβάλλει στην απλοποίηση και επιτάχυνση των διαδικασιών, ωφελώντας ιδιαίτερα τις πολύ μικρές και τις μικρές επιχειρήσεις αλλά και τα φυσικά πρόσωπα. Στόχος εδώ είναι η *πρόληψη*, δηλαδή η παρέμβαση σε πρώιμο στάδιο κατά το οποίο ο οφειλέτης δεν έχει ακόμη καταστεί αναξιόχρεος.

Το προληπτικό πλαίσιο εξυγίανσης

Αφορά κυρίως μεγάλες επιχειρήσεις αλλά και άλλους οφειλέτες, σε περιπτώσεις στις οποίες απαιτούνται πιο βαθιές παρεμβάσεις για την αποφυγή της χρεοκοπίας. Η επιτάχυνση και απλοποίηση των διαδικασιών για μια νέα αρχή στον επιχειρηματικό στίβο, σε συνδυασμό με την εξασφάλιση και προστασία των διαπραγματευόμενων, συμπεριλαμβανομένων των εργαζομένων που απασχολούνται στις επιχειρήσεις που τίθενται σε εξυγίανση, βρίσκονται στον πυρήνα αυτών των ρυθμίσεων.

Ο μηχανισμός έγκαιρης προειδοποίησης

Θέσπιση μηχανισμών έγκαιρης προειδοποίησης του οφειλέτη σε περιπτώσεις κατά τις οποίες αυτός μπορεί να οδηγηθεί σε κατάσταση αφερεγγυότητας, ώστε να δράσει αμέσως προκειμένου να προλάβει την πιθανή χρεοκοπία. Εκτός από την ίδρυση κέντρων και γραφείων εξυπηρέτησης δανειοληπτών, προβλέπεται η δημιουργία ηλεκτρονικών μηχανισμών προειδοποίησης όσο και η ενεργοποίηση σε αυτή την κατεύθυνση επαγγελματικών επιμελητηρίων και οργανώσεων.

Η παροχή δεύτερης ευκαιρίας στον καλόπιστο οφειλέτη

Έχει την έννοια της απαλλαγής από τα χρέη που δεν μπορεί να εξυπηρετήσει μετά τη ρευστοποίηση της περιουσίας του. Επιπλέον, ο οφειλέτης που είναι φυσικό πρόσωπο, δεν χάνει την άδεια ασκήσεως επαγγέλματος λόγω της κήρυξης πτώχευσης, έτσι ώστε να είναι δυνατή η επανένταξή του στην παραγωγική διαδικασία και η δημιουργία εκ νέου περιουσίας προς όφελος του ίδιου αλλά και της οικονομίας της χώρας. Άλλωστε, η αφαίρεση της άδειας ασκήσεως επαγγέλματος οδηγούσε συνήθως τον πρώην οφειλέτη στην παραοικονομία, με τις αρνητικές συνέπειες που αυτό συνεπαγόταν για τα δημόσια οικονομικά και την κατανομή των παραγωγικών πόρων.

Η ειδική μέριμνα για τις ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού

Οι ευάλωτες ομάδες που λόγω της πτώχευσης χάνουν την πρώτη κατοικία τους θα έχουν τη δυνατότητα να παραμείνουν σε αυτή ως μισθωτές, να λάβουν επιδότηση ενοικίου και να την επανακτήσουν υπό προϋποθέσεις. Φορέας Απόκτησης και Επαναμίσθωσης είναι ιδιωτικό νομικό πρόσωπο βάσει σύμβασης παραχώρησης από το Δημόσιο.

Το Ηλεκτρονικό Μητρώο Φερεγγυότητας και οι διαχειριστές φερεγγυότητας

Στο Ηλεκτρονικό Μητρώο Φερεγγυότητας θα καταχωρίζονται όλες οι αποφάσεις και πράξεις της πτωχευτικής διαδικασίας, έτσι ώστε να διευκολύνεται η ενημέρωση όλων των εμπλεκόμενων μερών αλλά και να εξασφαλίζεται η διαφάνεια, η δημοσιότητα αλλά και η αποτίμηση της λειτουργίας των σχετικών διαδικασιών. Επιπλέον, περιγράφονται οι αρμοδιότητες και προϋποθέσεις διορισμού των διαχειριστών αφερεγγυότητας

διαφάνεια του συστήματος. Η παροχή δεύτερης ευκαιρίας θα αποτελέσει έναν δίαυλο για την υπέρβαση του στίγματος της χρεοκοπίας που ακολουθούσε ως τώρα τον επιχειρηματικό κόσμο και αποτελούσε αποτρεπτικό παράγοντα για την ανάληψη καινοτόμων επιχειρηματικών πρωτοβουλιών, οι οποίες αναγκαστικά ενέχουν υψηλό κίνδυνο χρεοκοπίας. Άλλωστε, η υπερχρέωση επιχειρήσεων αλλά και νοικοκυριών αποτελεί βραδυφλεγή βόμβα για τα θεμέλια της οικονομίας, ενώ η ομογενοποίηση του πλαισίου έρχεται να απαντήσει και στην ασαφή συχνά διάκριση μεταξύ επιχειρηματικών και καταναλωτικών ή άλλων χρεών. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται οι σημαντικές πρόνοιες του νέου πτωχευτικού δικαίου όπως αυτές παρουσιάζονται στον Πίνακα 4.2.1 πιο πάνω.

4.2.4. Συζήτηση και συμπεράσματα

Έχοντας υπόψη τη διεθνή βιβλιογραφία που αναφέρθηκε παραπάνω αλλά και την ελληνική πραγματικότητα, μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι η ανανέωση του πτωχευτικού δικαίου της χώρας ήταν αναγκαία και επιβεβλημένη. Σε αυτό συνετέλεσαν τόσο οι νέες συνθήκες που επέφεραν οι διαδοχικές οικονομικές κρίσεις της τελευταίας δεκαετίας, όσο και οι εγγενείς αδυναμίες του ελληνικού πλαισίου, σε συνδυασμό με τις εξελίξεις σε διεθνές επίπεδο. Το δαιδαλώδες των νομοθετημάτων και σε αυτό τον τομέα δεν διευκόλυνε την ταχεία και διαφανή διεκπεραίωση των σχετικών διαδικασιών, ενώ παράλληλα έδινε την ευκαιρία σε στρατηγικούς κακοπληρωτές να το εκμεταλλευτούν προς όφελός τους. Εκτός του αναγκαίου εκσυγχρονισμού και της εξειδίκευσης για περιπτώσεις όπως οι καλόπιστοι οφειλέτες που ανήκουν στις ευάλωτες ομάδες, ήταν αδήριτη ανάγκη να αντιμετωπιστεί με ταχείες διαδικασίες η υπερχρέωση που πνίγει την οικονομία και συχνά παίρνει τη μορφή των μη εξυπηρετούμενων δανείων. Όσο αυτά τα προβλήματα χρονίζουν, τόσο αυξάνεται η αβεβαιότητα, απαξιώνονται τα περιουσιακά στοιχεία και ακινητοποιείται το ενεργητικό του ισολογισμού των τραπεζών από μη εξυπηρετούμενες οφειλές, στραγγίζοντας την οικονομία από νέες πιστώσεις. Επομένως, για όλους τους παραπάνω λόγους, το Σχέδιο Νόμου κινείται προς την κατεύθυνση της επανεκκίνησης της οικονομίας με στόχο τον περιορισμό της διασποράς του ηθικού κινδύνου, την πρόθεση να ελαχιστοποιηθούν οι κοινωνικές επιπτώσεις και, αντίστοιχα, να μεγιστοποιηθούν τα οφέλη για το σύνολο της οικονομίας.

Στο μοτίβο της ανάλυσης που προηγήθηκε, οφείλουμε ωστόσο να επισημάνουμε τρεις παράγοντες οι οποίοι χρήζουν της προσοχής των διαμορφωτών

πολιτικής στον βαθμό που σχετίζονται με την υπέρβαση πιθανών εμποδίων στην επίτευξη των στόχων της κυβερνητικής πολιτικής:

- 1) *Ο ανθρώπινος παράγοντας*: Η αυτοματοποίηση-τυποποίηση του εξωδικαστικού μηχανισμού έχει το τεκμήριο της αντικειμενικότητας, αλλά συγχρόνως ενέχει τον κίνδυνο της αναποτελεσματικότητας. Αυτό μπορεί να συμβεί στον βαθμό που η μη συμμετοχή του ανθρώπινου παράγοντα είναι πιθανόν να παράγει αποτελέσματα τα οποία δεν θα λάβουν υπόψη τους την ιδιαιτερότητα της κάθε περίπτωσης, ώστε να μεγιστοποιήσουν το προσδοκώμενο αποτέλεσμα υπό τους συγκεκριμένους περιορισμούς που αυτή θέτει.
- 2) *Η αξία των περιουσιακών στοιχείων*: Η κρίσιμη παράμετρος, τόσο στην ένταξη στη διαδικασία πτώχευσης όσο και στη ρευστοποίηση των περιουσιακών στοιχείων, είναι η διαφύλαξη της αξίας των περιουσιακών στοιχείων, ώστε αυτή να μην μειωθεί πολύ κάτω από τη θεμελιώδη αξία τους. Η αρχή αυτή βρίσκεται στο πνεύμα των διατάξεων, ωστόσο η εξασφάλισή της προϋποθέτει τη λειτουργία ενός γενικότερου πλέγματος θεσμικών λύσεων που θα συμπεριλαμβάνουν την ολοκληρωμένη αντιμετώπιση του ζητήματος των μη εξυπηρετούμενων δανείων.
- 3) *Η αλλαγή του τρόπου σκέπτεσθαι*: Στο μεσοπρόθεσμο διάστημα, ο καίριος παράγοντας είναι η αλλαγή του τρόπου σκέπτεσθαι των δρώντων υποκειμένων, καθώς αυτός αντανακλάται στην καθημερινή τους συμπεριφορά. Ένα νομοθετικό πλαίσιο είναι ικανό να λειτουργήσει ως εργαλείο προώθησης της οικονομικής ανάπτυξης, μόνο όταν μπορεί να κινητοποιήσει τα οικονομικά δρώντα υποκείμενα στην επιδιωκόμενη κατεύθυνση. Για να γίνει αυτό, πρέπει να είναι σε θέση να απαντάει σε χρόνια προβλήματα της οικονομίας που αποζητούν λύση, με μηχανισμούς οι οποίοι γίνονται κατανοητοί από το ευρύ κοινό, το οποίο τους ενσωματώνει στην καθημερινή του πρακτική και προσαρμόζει ανάλογα την συμπεριφορά του. Για να το κάνει όμως αυτό, θα πρέπει να κατανοεί ότι οι παρελθόντες τρόποι σκέπτεσθαι είναι ξεπερασμένοι και να επιδιώκει οικειοθελώς την αντικατάστασή τους με νέους, στον βαθμό που τους αξιολογεί ως πιο επωφελείς. Τέτοιες συμπεριφορές, που πηγάζουν από καθιερωμένους τρόπους σκέπτεσθαι και οφείλουν να τύχουν της προσοχής του διαμορφωτή πολιτικής, είναι η προσφυγή στην παραοικονομία, η δυσπιστία στον δημόσιο τομέα και το χρηματοπιστωτικό σύστημα και η στρεβλή αντίληψη της επιχειρηματικότητας από ορισμένη μερίδα της κοινωνίας.

Εν τέλει, ένα ορθά σχεδιασμένο πτωχευτικό πλαίσιο είναι εκείνο που καθορίζει τις προϋποθέσεις, έτσι ώστε τόσο τα εναπομείναντα κεφάλαια όσο και οι ικανότητες των επιχειρηματιών που απέτυχαν να μην πάνε χαμένα για την οικονομία αλλά να επιστρέψουν σε αυτήν συμβάλλοντας στην οικονομική ανάπτυξη (Eklund, Levratto & Ramello, 2020).

Βιβλιογραφία

Armour, J. and Cumming, D.J. (2008), "Bankruptcy law and entrepreneurship", *American Law and Economics Review*, 10(2): 303-350.

Athreya, K. (2005), "Equilibrium models of personal bankruptcy: A survey", *Federal Reserve Bank of Richmond Economic Quarterly*, 91/2: 73-98.

Ayotte, K. (2006), "Bankruptcy and entrepreneurship: The value of a fresh start", *Journal of Law, Economics and Organization*, 23(1): 161-185.

Bauchet, J. & Evans, D. (2019), "Personal bankruptcy determinants among US households during the peak of the Great Recession", *Journal of Family and Economic Issues*, 40: 577-591.

Carroll, S. W. & Li, W. (2011), "The homeownership experience of households in bankruptcy", *Cityscape: A Journal of Policy Development and Research*, 13(1): 113-134.

Cirmizi, E., Klapper, L. & Uttamchandani, M. (2010), "The challenges of bankruptcy reform", *World Bank Policy Research Working Paper WPS5448*.

Cumming, D. J. (2012), "Measuring the effect of bankruptcy laws on entrepreneurship across countries", *Journal of Entrepreneurial Finance*, 16(1): 80-86.

Domowitz, I. & Sartain, R. L. (1999), "Determinants of the consumer bankruptcy decision", *Journal of Finance*, LIV(1): 403-420.

Eklund, J., Levratto, N. & Ramello, G. B. (2020), "Entrepreneurship and failure: two sides of the same coin?", *Small Business Economics*, 54: 373-382.

Fay, S., Hurst, E. & White, M. J. (1998), "The bankruptcy decision: Does stigma matter?", *University of Michigan Working Paper No 98-01*.

Fay, S., Hurst, E. & White, M. J. (2002), "The household bankruptcy decision", *American Economic Review*, 92(3): 706-718.

Fisher, J., Filer, L. & Lyons A. (2004), "Is the bankruptcy flag binding? Access to credit markets for post-bankruptcy households", *American Law & Economics Association Annual Meetings*, Paper 28.

Fossen, F. M. (2013), "Personal bankruptcy law, wealth, and entrepreneurship – Evidence from the introduction of a 'fresh start' policy", *American Law and Economics Review*, 16(1): 269-312.

Fossen, F. M. & König, J. (2015), "Personal bankruptcy law and entrepreneurship", *CESifo DICE Report, ifo Institut – Leibniz-Institut für Wirtschaftsforschung an der Universität München*, München, 13(4): 28-34.

Lee, S.-H., Peng, M. W. & Barney, J. B. (2007), "Bankruptcy law and entrepreneurship development: A real options perspective", *Academy of Management Review*, 32(1): 257-272.

Lee, S.-H., Yamakawa, Y., Peng, M. W. & Barney, J. B. (2011), "How do bankruptcy laws affect entrepreneurship development around the world?", *Journal of Business Venturing*, 26: 505-520.

Li, W. (2009), "Residential housing and personal bankruptcy", *Business Review*, Q2: 19-29.

Li, W. & Sarte P.-D. (2006), "U.S. consumer bankruptcy choice: The importance of general equilibrium effects", *Journal of Monetary Economics*, 53: 613-631.

Mankart, J. & Rodano, G. (2015), "Personal bankruptcy law, debt portfolios, and entrepreneurship", *Journal of Monetary Economics*, 76: 157-172.

Primo, D. M. & Green, W. S. (2011), "Bankruptcy law and entrepreneurship", *Entrepreneurship Research Journal*, 1(2): Article 5.

White, M. (1998), "Why don't more households file for bankruptcy?", *University of Michigan Working Paper No 98-03*.

White, M. J. (2007), "Bankruptcy law", στο Polinsky, A. M. & Shavell, S. (eds.) *Handbook of Law and Economics*, Vol. 2, pp. 1013-1072.

4.3. Προτάσεις για τον περιορισμό της διασποράς του COVID-19: Μια συμπεριφορική προσέγγιση

Φωτεινή Οικονόμου

4.3.1. Εισαγωγή: Το πρόβλημα και η ανάγκη για μια εναλλακτική προσέγγιση για την αντιμετώπιση του COVID-19

Οι πρωτόγνωρες συνθήκες που διαμορφώθηκαν με το ξέσπασμα της πανδημίας του κορωνοϊού (COVID-19) έφεραν τους διαμορφωτές πολιτικής αντιμετώπους με μια κρίση που εξελίχθηκε σε πολλαπλά επίπεδα: υγειονομικό, οικονομικό, κοινωνικό. Στην περίπτωση της Ελλάδας αποδείχθηκε ότι υπήρξαν γρήγορα αντανάκλαστικά που οδήγησαν στην αποτελεσματική διαχείριση του πρώτου κύματος της πανδημίας στη χώρα. Η λήψη αυστηρών μέτρων σε συνδυασμό με την ολοκληρωμένη ενημέρωση των πολιτών, με έμφαση στα επιστημονικά δεδομένα, φαίνεται ότι απέδωσαν. Παρ' όλα αυτά, η σταδιακή άρση των μέτρων και το άνοιγμα της οικονομίας φαίνεται ότι επέφεραν χαλάρωση στη συμπεριφορά των πολιτών. Ένα κρίσιμο ερώτημα που τίθεται σήμερα είναι πώς θα επιτευχθεί μια μεταστροφή στη συμπεριφορά μερίδας των πολιτών που δεν λαμβάνει ή λαμβάνει πλημμελώς τα μέτρα προφύλαξης για τον περιορισμό της διασποράς του COVID-19, με σκοπό την προστασία της δημόσιας υγείας και τον περιορισμό των επακόλουθων οικονομικών και κοινωνικών επιπτώσεων.

Σήμερα, περισσότερο από ποτέ, αναδεικνύεται ο καιρός ρόλος της ανθρώπινης συμπεριφοράς και της ψυχολογίας στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Τα τελευταία χρόνια το ενδιαφέρον ερευνητών, αλλά και διαμορφωτών πολιτικής, διεθνώς, στρέφεται όλο και περισσότερο στην αξιοποίηση των ευρημάτων που προέρχονται από τις συμπεριφορικές επιστήμες ως χρήσιμο εργαλείο για την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας στη χάραξη και την εφαρμογή μέτρων πολιτικής σε διάφορους τομείς, όπως στη φορολογία, στην προστασία των καταναλωτών, στην υγεία, στην εξοικονόμηση ενέργειας κ.ά. (βλ. Οικονόμου, 2018).

Το βιβλίο των Thaler¹ και Sunstein (2008) με τίτλο “*Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*” ανέδειξε την έννοια της ώθησης/παρακίνησης (nudge) και θεωρείται ότι ενέπνευσε τη δημιουργία ειδικών τμημάτων, των λεγόμενων “nudge units”, σε δημόσιους και ιδιωτικούς οργανισμούς διεθνώς. Η έννοια της ώθησης αφορά σε απλές και εύκολες παρεμβάσεις, οι οποίες δύνανται να παρακινούν συμπεριφορές και αποφάσεις, χωρίς όμως να περιορίζουν την προσωπική ελευθερία των ατόμων ή να επιβάλλουν απαγορεύσεις και εντολές. Σε αυτό το πλαίσιο, παρατηρείται η δημιουργία εξειδικευμένων ομάδων τόσο από διεθνείς οργανισμούς (π.χ. ΟΟΣΑ, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ηνωμένα Έθνη, Παγκόσμια Τράπεζα) όσο και από τις κυβερνήσεις αρκετών χωρών (π.χ. Ηνωμένο Βασίλειο, ΗΠΑ, Αυστραλία, Καναδά κ.ά.). Επιπλέον, ακόμα και όταν δεν έχει σχηματιστεί εξειδικευμένη σχετική ομάδα στη δημόσια διοίκηση, παρατηρούνται περιπτώσεις αξιοποίησης συμπεριφορικών ευρημάτων.

Στο παρόν άρθρο επιχειρείται η παρουσίαση μιας εναλλακτικής προσέγγισης για την αντιμετώπιση της πανδημίας, η οποία μπορεί να λειτουργήσει συμπληρωματικά και υποβοηθητικά με τα υιοθετούμενα μέτρα πολιτικής, δεδομένων των υγειονομικών εξελίξεων στην Ελλάδα. Στην ενότητα 4.3.2 εντοπίζονται συμπεριφορικά σφάλματα των ατόμων τα οποία σχετίζονται με τη διασπορά και την πρόληψη έναντι του COVID-19 με σκοπό την αντιμετώπισή τους, στην ενότητα 4.3.3 παρουσιάζεται ένα συμπεριφορικό εργαλείο που αναπτύχθηκε για να συμβάλει στην κατανόηση της συμπεριφοράς των πολιτών, στην ενότητα 4.3.4 συζητείται η αναγκαιότητα της μεταστροφής της ανθρώπινης συμπεριφοράς για την αντιμετώπιση της πανδημίας και παρουσιάζονται γενικές οδηγίες, στην ενότητα 4.3.5 παρουσιάζεται ο κίνδυνος των ψευδών ειδήσεων και της παραπληροφόρησης, ενώ στην τελευταία ενότητα συνοψίζονται τα βασικότερα συμπεράσματα και καταγράφονται προτάσεις για την περίπτωση της Ελλάδας.

4.3.2. Μια συμπεριφορική προσέγγιση

Η διαπίστωση ότι τα άτομα όχι μόνο δεν είναι ορθολογικά, αλλά παρουσιάζουν μια προβλέψιμη μη ορθολογική συμπεριφορά (predictably irrational, Ariely 2008), καταδεικνύει ότι η απλή παροχή οδηγιών, συμβουλών

1. Ο Καθηγητής Richard Thaler βραβεύθηκε το 2017 με το Νόμπελ Οικονομικών για τη συνεισφορά του στη Συμπεριφορική Οικονομική.

και κανόνων δεν επαρκεί για τη συμμόρφωση της συμπεριφοράς τους και τη διασφάλιση της δημόσιας υγείας. Πλήθος ερευνητών επιδιώκει να βοηθήσει τους διαμορφωτές πολιτικής να κατανοήσουν καλύτερα την ανθρώπινη συμπεριφορά και να προσδιορίσουν τα συμπεριφορικά σφάλματα που παρατηρούνται κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων, τα οποία πρέπει να αντιμετωπιστούν για τη διασφάλιση της δημόσιας υγείας.

Μια συχνά παρατηρούμενη συμπεριφορά των ατόμων είναι η **υπερβολική/μη ρεαλιστική αισιοδοξία (optimism bias)**, η οποία αφορά στην πεποίθηση ότι είναι λιγότερο πιθανό να συμβούν στους ίδιους αρνητικά γεγονότα (π.χ. σοβαρές ασθένειες, ατυχήματα κ.λπ.) σε σχέση με τους υπολοίπους (Weinstein και Klein, 1996). Σύμφωνα, δε, με πρόσφατη έρευνα των Dryhurst et al. (2020), η αντίληψη για τον κίνδυνο συνδέεται με την υιοθέτηση προληπτικών μέτρων προστασίας από τον COVID-19. Συνεπώς, η υπερβολική αισιοδοξία των ατόμων μπορεί να τους οδηγήσει στο να υποτιμήσουν τον κίνδυνο και την πιθανότητα να μολυνθούν οι ίδιοι, με αποτέλεσμα να μην λαμβάνουν τα απαραίτητα μέτρα προστασίας. Μάλιστα, το γεγονός ότι η νόσος εκδηλώνεται συνήθως (αν και όχι όμως πάντα) με ήπια συμπτώματα ή και καθόλου συμπτώματα στις νεαρότερες ηλικίες θα μπορούσε να ενισχύσει περαιτέρω αυτή την πεποίθηση και την ανάλογη συμπεριφορά των νεαρότερων ατόμων, με αρνητικές συνέπειες για τους ίδιους και το κοινωνικό σύνολο. Σύμφωνα με τους Bavel et al. (2020), οι υιοθετούμενες επικοινωνιακές στρατηγικές θα πρέπει να περιορίσουν την υπερβολική αισιοδοξία, χωρίς φυσικά να προκαλούν φόβο και άγχος. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τους Soofi et al. (2020), οι έφηβοι μπορεί να ακολουθήσουν τα μέτρα πρόληψης του COVID-19 εάν μάθουν ότι ένας διάσημος έφηβος νόσησε, καθώς με αυτόν τον τρόπο αυξάνεται η αντίληψη που έχουν σχετικά με τον προσωπικό τους κίνδυνο.

Επιπλέον, πολύ συχνά, όταν τα άτομα καλούνται να λάβουν αποφάσεις οι οποίες συνεπάγονται κόστη και οφέλη που πραγματοποιούνται σε διαφορετικό χρόνο και υπάρχει επιλογή μεταξύ των αποτελεσμάτων στο παρόν και στο μέλλον, παρουσιάζουν το **σφάλμα της παρούσας κατάστασης (present bias)**, δηλαδή δίνουν μεγαλύτερη βαρύτητα στα άμεσα αποτελέσματα σε σχέση με τα μελλοντικά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα στον τομέα της υγείας είναι το κάπνισμα: αν και οι καπνιστές γνωρίζουν τις αρνητικές μακροχρόνιες επιπτώσεις του καπνίσματος στην υγεία τους, δίνουν μεγαλύ-

τερη βαρύτητα στην απόλαυση που τους προσφέρει το κάπνισμα στο παρόν ως αποτέλεσμα της υπερβολικής προεξόφλησης (hyperbolic discounting) του μελλοντικού κόστους και της έλλειψης αυτοελέγχου (Gruber, 2002· Cherukupalli, 2010). Παρομοίως, στην περίπτωση του COVID-19, τα άτομα που επιδεικνύουν αυτή τη συμπεριφορά, αν και γνωρίζουν τον κίνδυνο, επιλέγουν τα άμεσα οφέλη/την απόλαυση από τη μη τήρηση κάποιων μέτρων πρόληψης και ασφαλείας (π.χ. να παρευρεθούν σε έναν κλειστό χώρο με μεγάλη παρέα φίλων) και υποτιμούν το μελλοντικό κόστος. Σύμφωνα με τους Soofi et al. (2020), για την αντιμετώπιση αυτού του σφάλματος, η παροχή κάποιου άμεσου οφέλους θα μπορούσε να αυξήσει τη συμμόρφωση με μία προληπτική πολιτική (π.χ. παροχή δωρεάν internet στο σπίτι για να υιοθετηθεί η σύσταση για παραμονή στο σπίτι όσο το δυνατόν περισσότερο).

Στην επικοινωνιακή στρατηγική συχνά πρέπει να τηρούνται λεπτές ισορροπίες, για να μην προκύψουν αντίθετα από τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Για παράδειγμα, αναφορικά με την απόσταση που είναι απαραίτητο να τηρείται μεταξύ των ατόμων για λόγους πρόληψης, σύμφωνα με τους Bavel et al. (2020), ο όρος «φυσική απόσταση» είναι προτιμότερος από τον όρο «κοινωνική απόσταση», καθώς αυτός μπορεί να υπονοήσει ότι στερούμαστε σημαντικές κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, οι οποίες είναι εφικτές ακόμα και όταν βρισκόμαστε σε φυσική απόσταση. Η **διατύπωση (framing)** παίζει καθοριστικό ρόλο για την αποτελεσματικότητα του μηνύματος, το οποίο μπορεί να διατυπωθεί είτε θετικά (εκφράζοντας τα οφέλη μιας συμπεριφοράς) είτε αρνητικά (εκφράζοντας τις αρνητικές επιπτώσεις από τη μη υιοθέτηση μιας συμπεριφοράς). Σύμφωνα με τους Gallagher και Urdegraff (2012), φαίνεται ότι τα θετικά μηνύματα είναι πιο αποτελεσματικά για την προώθηση προληπτικής συμπεριφοράς και κατ' αναλογία οι Soofi et al. (2020) προτείνουν τη χρήση θετικών μηνυμάτων για την αντιμετώπιση της διασποράς του COVID-19, δηλαδή μηνύματα που προβάλλουν τις θετικές επιπτώσεις που θα έχει για την υγεία η εφαρμογή των μέτρων πρόληψης. Παράλληλα, ακόμα και εάν για κάποια άτομα, λόγω υπερβολικής αισιοδοξίας, δεν γίνεται αντιληπτός ο κίνδυνος σε ατομικό επίπεδο, τα μηνύματα που εστιάζουν στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο επιδρά η μη λήψη μέτρων στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας και στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο μπορεί να οδηγήσουν σε μεγαλύτερη συμμόρφωση με τα προβλεπόμενα μέτρα προφύλαξης σε σχέση με αυτά που αφορούν αποκλειστικά στον κίνδυνο που διατρέχει το ίδιο το άτομο².

2. Πρόσφατες εργασίες (προδημοσιεύσεις) αναδεικνύουν ως πιο αποτελεσματικά τα μηνύματα που αφορούν στην επίπτωση της διασποράς του COVID-19, στην οικογένεια και την κοινότητα και όχι στο άτομο (βλ. ενδεικτικά Capraro και Barcelo, 2020).

Για παράδειγμα, το μήνυμα «μην γίνεις υπεύθυνος για το επόμενο κρούσμα» και το σχετικό βίντεο που απευθυνόταν στους νέους ήταν σε αυτή την κατεύθυνση.

Εν γένει, η αλλαγή μιας συνήθειας/συμπεριφοράς/άποψης μπορεί να είναι εξαιρετικά δύσκολη, με το άτομο να αντιδρά σε οτιδήποτε του προκαλεί **γνωστική ασυμφωνία (cognitive dissonance)** (βλ. Festinger, 1957), δηλαδή έρχεται σε αντίθεση με αυτό που έχει συνηθίσει ή γνωρίζει. Ένας συνηθισμένος μηχανισμός αντίδρασης είναι η επιλεκτική αντίληψη, δηλαδή η τάση των ατόμων να συγκρατούν μόνο τις πληροφορίες (αξιόπιστες ή μη) που επιβεβαιώνουν την προηγούμενη επιλογή ή απόφασή τους (**σφάλμα επιβεβαίωσης – confirmation bias**) ή να αιτιολογούν τις αποφάσεις τους θεωρώντας ότι οι ίδιοι αποτελούν κάποια ειδική περίπτωση/εξαιρέση³. Παραμένοντας στο πεδίο της επικοινωνίας, ιδιαίτερη προσοχή θα πρέπει να δοθεί στη μετάδοση μη αντικρουόμενων μηνυμάτων, καθώς τα άτομα βιώνουν τη γνωστική ασυμφωνία και είναι πιθανό να μην υιοθετήσουν την κατάλληλη συμπεριφορά. Για παράδειγμα, τα αντικρουόμενα/διαφορετικά μηνύματα από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (ΠΟΥ) σχετικά με την αποτελεσματικότητα της χρήσης προστατευτικής μάσκας από υγιή άτομα θα μπορούσαν να δημιουργήσουν σύγχυση ή/και να αποθαρρύνουν τη χρήση της μάσκας⁴. Πρόκειται για μια διάσταση που είναι σκόπιμο να ληφθεί υπόψη στον σχεδιασμό της σχετικής επικοινωνιακής στρατηγικής. Θα μπορούσε, δε, να υπάρχει και **προσκόλληση (anchoring)** στην αρχική ανακοίνωση και επιλεκτική ανάκληση πληροφοριών που την επιβεβαιώνουν, παρά τη μεταβολή των οικονομικών δεδομένων που καθιστούν απαραίτητη τη χρήση μάσκας από όλους.

Συμπληρωματικά, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται η **επίδραση του συναισθήματος (affect heuristic)** στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αξιολογούν τον κίνδυνο και τα πιθανά οφέλη, καθώς διαφορετικά συναισθήματα οδηγούν σε διαφορετική αντίληψη για τον κίνδυνο και τα αναμενόμενα οφέλη (Finucane et al., 2000). Πιο συγκεκριμένα, ένα θετικό συναίσθημα σχετικά με μια συμπεριφορά ή δραστηριότητα έχει ως αποτέλεσμα τα άτομα να αντιλαμβάνονται μικρότερο τον κίνδυνο και μεγαλύτερα τα οφέλη και, αντίστροφα, ένα αρνητικό συναίσθημα έχει ως αποτέλεσμα τα άτομα να αντιλαμβάνονται μεγαλύτερο τον κίνδυνο και μικρότερα

τα οφέλη (Slovic και Peters, 2006). Αυτό το εύρημα θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη όταν διατυπώνονται μηνύματα σχετικά με τα μέτρα περιορισμού του COVID-19. Για παράδειγμα, η δημιουργία αρνητικού συναισθήματος σχετικά με τη μη υιοθέτηση των μέτρων πρόληψης μπορεί να αυξήσει τον αντιλαμβανόμενο κίνδυνο και να μειώσει τα αναμενόμενα «οφέλη» από τη μη συμμόρφωση με τους κανόνες και αντίστροφα, ένα μήνυμα που δημιουργεί ένα θετικό συναίσθημα σε σχέση με μια συμπεριφορά, π.χ., την ευκαιρία να μείνει όλη η οικογένεια μαζί στο σπίτι, θα μπορούσε να ενθαρρύνει τα άτομα να ακολουθήσουν τη σύσταση να μείνουν σπίτι (Soofi et al., 2020).

Τέλος, ιδιαίτερη βαρύτητα πρέπει να δοθεί στη **συμπεριφορά της αγέλης (herding)**. Η συμπεριφορά αυτή εντοπίζεται σε πολλούς επιστημονικούς τομείς (όπως στην κοινωνιολογία, την ψυχολογία, τα οικονομικά, τα χρηματοοικονομικά) και καταδεικνύει τη δύναμη των κοινωνικών κανόνων και της κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Αν και δεν υπάρχει ένας γενικά χρησιμοποιούμενος ορισμός, η συμπεριφορά της αγέλης αφορά στη μίμηση της συμπεριφοράς, παραβλέποντας συχνά την προσωπική γνώση ή πληροφόρηση. Σύμφωνα με τους Raafat et al. (2009), αποτελεί «μια μορφή συγκλίνουσας κοινωνικής συμπεριφοράς», χωρίς να υπάρχει κάποιος κεντρικός συντονισμός. Συνεπώς, όταν τα άτομα παρατηρούν τη θετική ή αρνητική συμπεριφορά των υπολοίπων, είναι πιθανό να υιοθετήσουν παρόμοια συμπεριφορά. Υπό αυτές τις συνθήκες, μια ενέργεια που θα μπορούσε να ενθαρρύνει την εφαρμογή των μέτρων περιορισμού της διασποράς του COVID-19 είναι η αναφορά σε μια θετική συμπεριφορά που υιοθετείται από την πλειονότητα (π.χ. η πλειονότητα των κατοίκων της περιοχής εφαρμόζουν το μέτρο της φυσικής απόστασης) (Soofi et al., 2020). Σε αυτό το πλαίσιο είναι σκόπιμο να δίνεται έμφαση στη συλλογική δράση λαμβάνοντας υπόψη και το γεγονός ότι μερίδα των ατόμων «συνεργάζεται υπό συνθήκες» (conditional co-operators), δηλαδή είναι πρόθυμοι να κάνουν κάποια προσωπική «θυσία» για το κοινό καλό δεδομένου ότι το κάνουν και οι υπόλοιποι, αλλά δεν θα συνεργαστούν αν η πλειονότητα δεν ενδιαφέρεται (Chaudhuri, 2011). Η ξεκάθαρη επικοινωνία με τη συνδρομή ηγετικών προσωπικοτήτων⁵, το αίσθημα ότι τα άτομα ανήκουν σε μια ομάδα και η ύπαρξη τιμωρίας για τη μη συμμόρφωση (όχι απο-

3. Βλ. Pompian (2006).

4. Βλ. σχετικά τις οδηγίες του ΠΟΥ για τη χρήση προστατευτικής μάσκας της 6ης Απριλίου 2020 και της 5ης Ιουνίου 2020.

5. Σε κάθε ομάδα, ηλικιακή, κοινωνική, επαγγελματική είναι διαφορετικά τα άτομα που θα μπορούσαν να έχουν ουσιαστική επίδραση. Π.χ., πέρα από την πολιτική ηγεσία και τους εξειδικευμένους επιστήμονες, σημαντική επίδραση θα μπορούσαν να έχουν σε διαφορετικές ομάδες ατόμων θρησκευτικοί ηγέτες, διάσημοι, αθλητές, τραγουδιστές, ηθοποιοί (διαφορετικοί ανά ηλικιακή ομάδα), εκπρόσωποι εθνικών

κλειστικά οικονομικής ή υλικής, αλλά και με τη μορφή ευγενικής κοινωνικής αποδοκμασίας, βλ. Masclet et al., 2003) μπορούν να συνδράμουν στην υιοθέτηση συλλογικής δράσης (βλ. Lunn et al., 2020) η οποία είναι απολύτως απαραίτητη στην παρούσα φάση εξέλιξης της πανδημίας.

4.3.3. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας υποστηρικτής της συμπεριφορικής προσέγγισης

Η αυξημένη σημασία της κατανόησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς για την αποτελεσματική χάραξη πολιτικής για την αντιμετώπιση του COVID-19 αναδεικνύεται από την επίσημη τοποθέτηση του ΠΟΥ Ευρώπης, σύμφωνα με την οποία η συμπεριφορική γνώση είναι καθοριστικής σημασίας για τον σχεδιασμό των κατάλληλων μέτρων αντιμετώπισης της πανδημίας⁶. Σε αυτό το πλαίσιο, ο ΠΟΥ Ευρώπης σχεδίασε ένα συμπεριφορικό εργαλείο⁷ για τη διενέργεια τακτικών ερευνών με σκοπό την υποβοήθηση των αρμοδίων αρχών, που αναπτύσσουν και συντονίζουν τις πολιτικές και τα μηνύματα για την αντιμετώπιση του COVID-19, να κατανοήσουν το επίπεδο εμπιστοσύνης των πολιτών, την αντίληψη που υπάρχει σχετικά με τον κίνδυνο και τα πιθανά εμπόδια στην εφαρμογή των προτεινόμενων ενεργειών. Σύμφωνα με τον ΠΟΥ Ευρώπης, η κατανόηση αυτών των παραμέτρων είναι κρίσιμη για την επιτυχημένη εφαρμογή των μέτρων και την αποτελεσματική επικοινωνία για την αντιμετώπιση της πανδημίας.

Η πρωτοβουλία *COVID-19 Snapshot Monitoring* (COSMO) ξεκίνησε στη Γερμανία με την πραγματοποίηση εβδομαδιαίων διαδικτυακών ερευνών αντιπροσωπευτικού δείγματος πολιτών από τις αρχές Μαρτίου 2020. Σε αυτό το πλαίσιο ο ΠΟΥ Ευρώπης ανέπτυξε ένα συμπεριφορικό εργαλείο σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο του Erfurt (Γερμανία) και την κοινοπραξία COSMO group και υποστηρίζει τις χώρες που θέλουν να το εφαρμόσουν. Το εργαλείο είναι διαθέσιμο σε όλους, παρέχει το σχετικό ερωτηματολόγιο (το οποίο μπορεί να προσαρμοστεί κατάλληλα

για κάθε χώρα) και αναλυτικές οδηγίες σχετικά με τη μέθοδο ανάλυσης, αλλά και τον τρόπο παρουσίασης των αποτελεσμάτων. Αναγκαία κρίνεται και η συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων μερών σε όλα τα στάδια. Η έρευνα θα πρέπει να πραγματοποιείται περιοδικά και τα ευρήματα να αξιοποιούνται, ώστε να αναπροσαρμόζονται κατάλληλα τόσο οι υιοθετούμενες πολιτικές όσο και τα μηνύματα προς τους πολίτες.

Η κατανόηση της συμπεριφοράς των πολιτών αποτελεί το πρώτο και καθοριστικό βήμα για τη χάραξη αποτελεσματικής πολιτικής για την αντιμετώπιση του COVID-19, δεδομένου ότι η συμπεριφορά μας είναι το βασικότερο όπλο που έχουμε αυτή την στιγμή στη διάθεσή μας μέχρι να αναπτυχθεί ένα αποτελεσματικό εμβόλιο. Για παράδειγμα, ο εντοπισμός ομάδων πολιτών (όχι αποκλειστικά ηλικιακών ομάδων, αλλά και επαγγελματικών, γεωγραφικών κ.ά.) που έχουν χαμηλή αντίληψη του κινδύνου μπορεί να βοηθήσει τις αρμόδιες αρχές να διαμορφώσουν κατάλληλη επικοινωνιακή στρατηγική, προσαρμόζοντας τα μηνύματα για να γίνει κατανοητό το πρόβλημα και να αυξηθεί η πιθανότητα επιτυχημένης εφαρμογής των μέτρων προστασίας. Επιπλέον, ο έγκαιρος εντοπισμός μεταστροφής στη συμπεριφορά των πολιτών προσφέρει χρήσιμη γνώση (στην περίπτωση μιας θετικής μεταστροφής) ή μηνύματα εγρήγορσης και ανάγκης αναπροσαρμογής των υιοθετούμενων μέτρων (στην περίπτωση μιας αρνητικής μεταστροφής), πριν γίνουν τα αποτελέσματα αυτής της μεταστροφής εμφανή στα επιδημιολογικά δεδομένα.

4.3.4. Μεταστροφή της ανθρώπινης συμπεριφοράς για την αντιμετώπιση της πανδημίας

Η νέα πραγματικότητα που επέβαλε η διασπορά του COVID-19 έχει δυσάρεστες ψυχολογικές, αλλά και πρακτικές συνέπειες για το άτομο, με αποτέλεσμα κάποιιο να υιοθετούν την άρνηση (denial) ως αμυντικό μηχανισμό, ως μέσο να αποφύγουν οποιαδήποτε γνωστική διαφωνία και να μην αναγκαστούν να αλλάξουν

ή τοπικών επαγγελματικών σωματείων ή ενώσεων, κ.ά., άνδρες ή γυναίκες κατά περίπτωση. Σύμφωνα με τους Courtenay et al. (2002), οι άνδρες υιοθετούν περισσότερο επικίνδυνη συμπεριφορά και πεπειθήσεις σε θέματα υγείας σε σχέση με τις γυναίκες. Για παράδειγμα, σύμφωνα με έρευνα των Lee et al. (2020) σε 1.500 ενήλικες στο Hong Kong την περίοδο Ιαν.-Φεβ. 2017 (σε μη επιδημική κατάσταση), οι άνδρες ήταν λιγότερο πιθανό να κάνουν χρήση προστατευτικής μάσκας προσώπου σε σχέση με τις γυναίκες (σε πέντε διαφορετικές περιστάσεις). Η συμπεριφορά αυτή, σύμφωνα με τους συγγραφείς, θα μπορούσε να οφείλεται στις πεπειθήσεις που σχετίζονται με την αρρενωπότητα και την αντίληψη του εαυτού τους ως ισχυρού με μικρότερη πιθανότητα να αρρωστήσουν. Σε αυτή την περίπτωση θα πρέπει να αντιμετωπιστεί ένα στερεότυπο αξιοποιώντας, για παράδειγμα, στην επικοινωνία του μηνύματος για τη χρήση μάσκας ανδρικές ηγετικές προσωπικότητες ή ομάδες ανδρών. Τέτοιου είδους διαφοροποιήσεις είναι σκόπιμο να εξετάζονται ανά χώρα για τη διαμόρφωση κατάλληλων επικοινωνιακών στρατηγικών.

6. Βλ. WHO Statement, 14/5/2020.

7. Βλ. WHO Statement, 6/4/2020 και WHO tool for behavioural insights on COVID-19.

συμπεριφορά. Στην παρούσα, όμως, φάση η άρνηση μπορεί να αποδειχθεί καταστροφική. Για παράδειγμα, παρά την επιστημονική ενημέρωση, τα συντριπτικά δεδομένα και τις δυσάρεστες εικόνες από όλο τον κόσμο, κάποιοι εξακολουθούν να θεωρούν ότι ο COVID-19 δεν είναι τόσο επικίνδυνος ή δεν υπάρχει, με αποτέλεσμα να μην λαμβάνουν τα απαραίτητα μέτρα πρόληψης. Αυτή η συμπεριφορά προκύπτει ως αποτέλεσμα της υπερβολικής αισιοδοξίας και του σφάλματος επιβεβαίωσης (όπως αυτά παρουσιάστηκαν ανωτέρω).

Σύμφωνα με το NASEM (National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, 2020), δεν υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις ότι η επιστημονική ενημέρωση σχετικά με τον COVID-19 και τους κινδύνους του είναι σε θέση να οδηγήσει από μόνη της σε μια άμεση μεταστροφή της συμπεριφοράς ή των συνηθειών μέρους του κοινωνικού συνόλου, ακόμα και αν αυτό καταλαβαίνει και αποδέχεται τα γεγονότα και ότι θα έπρεπε να συμπεριφέρεται διαφορετικά. Ακόμα και αν τα άτομα που αισθάνονται ότι είναι σε κίνδυνο είναι πιθανότερο να αλλάξουν τη συμπεριφορά τους, είναι δύσκολο να πεισθούν τα υπόλοιπα άτομα ότι βρίσκονται σε κίνδυνο και να υιοθετήσουν μια νέα συμπεριφορά/συνήθεια, δεδομένης της αντίληψης που έχουν για τον κίνδυνο και της επίδρασης συναισθημάτων και συμπεριφορικών σφαλμάτων.

Για να υπάρξει μεταστροφή της συμπεριφοράς των ατόμων και προώθηση νέων συνηθειών σχετικά με την εφαρμογή των προστατευτικών μέτρων, θα πρέπει η προτεινόμενη συμπεριφορά να είναι εύκολο να ξεκινήσει και να επαναληφθεί, να σχετίζεται με κάποιο όφελος/ανταμοιβή και, ει δυνατόν, με μια υπάρχουσα συνήθεια, ενώ, στην περίπτωση που έρχεται σε σύγκρουση με τις υπάρχουσες συνήθειες, θα πρέπει να υποστηρίζεται από ενημέρωση και παροχή εναλλακτικών επιθυμητών συμπεριφορών που περιγράφονται με ακρίβεια (NASEM, 2020). Πιο συγκεκριμένα, παραδείγματα είναι η τοποθέτηση πολλών συσκευών αντισηπτικού υγρού σε περίοπτες θέσεις μέσα σε έναν κλειστό χώρο ή στην είσοδο του σπιτιού μας, η σήμανση στο δάπεδο για τη διευκόλυνση της τήρησης της φυσικής απόστασης, η ενθάρρυνση να διατηρούμε μάσκες μέσα στο αυτοκίνητο ή κοντά στην έξοδο του σπιτιού ώστε να τις φοράμε καθώς φεύγουμε από το σπίτι και να μην τις ξεχνάμε, η χρήση διακοσμημένων масκών που ακολουθούν τη μόδα ή έχουν το λογότυπο μιας ομάδας που θα μπορούσε να ενισχύσει τη χρήση τους σε ομάδες ατόμων, η διάθεση масκών

δωρεάν⁸ ή με χαμηλό κόστος που θα μπορούσε να περιορίσει μια πρακτική δυσκολία εφαρμογής του μέτρου για συγκεκριμένες ομάδες ατόμων, η περαιτέρω ενθάρρυνση κοινωνικών συμπεριφορών/χαιρετισμών που αντικαθιστούν τη χειραψία ή την αγκαλιά, τα ξεκάθαρα μηνύματα ή κανόνες π.χ. «κρατήστε απόσταση δύο μέτρων» αντί «κρατήστε φυσική απόσταση».

Η επικοινωνιακή στρατηγική είναι ένα χρήσιμο εργαλείο για την επίτευξη αυτών των στόχων. Σύμφωνα με το NASEM (2020), τα μηνύματα θα πρέπει να έχουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά για να επιτελέσουν τον σκοπό τους. Πιο συγκεκριμένα, απαιτείται σαφήνεια και συνέπεια ώστε να μην δημιουργείται σύγχυση, αλλά και η αποφυγή της υπερβολικής προσοχής στις αποκλίνουσες συμπεριφορές (π.χ. συνεχής προβολή εικόνων συνωστισμού σε πλατείες και χώρους διασκέδασης) και της επανάληψης ψευδών ειδήσεων, καθώς ενδέχεται να έχουν τα αντίστροφα αποτελέσματα, με τη συμπεριφορά ορισμένων ατόμων να αλλάζει για να ακολουθήσουν κάποιο «κοινωνικό κανόνα». Επιπλέον, τα μηνύματα θα πρέπει να παρουσιάζουν τον κίνδυνο παρέχοντας αποτελεσματικούς τρόπους αντιμετώπισης, χωρίς να δημιουργείται η αίσθηση του πανικού και του αναπόφευκτου (π.χ. ότι όλοι θα κολλήσουμε τον COVID-19) γιατί σε αυτή την περίπτωση είναι πιθανό το άτομο να μην λάβει τα απαραίτητα μέτρα. Αν και ο φόβος μπορεί να κινητοποιήσει τη μεταστροφή μιας συμπεριφοράς, το αίσθημα ότι ο κίνδυνος μπορεί να μην είναι διαχειρίσιμος αναπτύσσει αμυντικούς μηχανισμούς (Witte και Allen, 2000). Η έκκληση για υπευθυνότητα για την προστασία του κοινωνικού συνόλου ή των μελών της οικογένειας μας και την επίτευξη ενός κοινού σκοπού μπορεί να είναι αποτελεσματική. Παράλληλα, τα μηνύματα θα πρέπει να είναι κατάλληλα διατυπωμένα για κάθε ομάδα-στόχο και να παρέχονται από άτομα που εμπνέουν εμπιστοσύνη ή είναι πιθανό να επηρεάσουν την συμπεριφορά της συγκεκριμένης ομάδας μέσω του μηνύματός ή της δικής τους συμπεριφοράς. Για παράδειγμα, δεδομένου ότι παρατηρείται αύξηση των κρουσμάτων σε νεότερες ηλικίες λόγω μη τήρησης των μέτρων προστασίας (π.χ. μη τήρηση φυσικής απόστασης σε χώρους διασκέδασης, αυτοσχέδια πάρτυ στις πλατείες κ.λπ.), η μετάδοση του μηνύματος από ένα άτομο που εμπιστεύονται ή θαυμάζουν οι νέοι (π.χ. κάποιος διάσημος καλλιτέχνης ή αθλητής αγαπητός από τους νέους) και η προβολή της εφαρμογής των απαραίτητων μέτρων προφύλαξης από τους ίδιους θα μπορούσε να έχει το επιθυμητό αποτέλεσμα με τη βοήθεια και των μέ-

8. Για παράδειγμα, η δωρεάν χορήγηση масκών σε μαθητές και τους εκπαιδευτικούς κινείται σε αυτό το πλαίσιο διευκόλυνσης της επιθυμητής συμπεριφοράς.

σων κοινωνικής δικτύωσης. Τέλος, θα πρέπει στα μηνύματα να επισημαίνεται η κοινωνική απόρριψη της αποτυχίας συμμόρφωσης με τα απαιτούμενα μέτρα, αλλά και η κοινωνική αποδοχή όταν παρατηρείται η επιθυμητή μεταστροφή μιας συμπεριφοράς.

4.3.5. Ο κίνδυνος των ψευδών ειδήσεων και της παραπληροφόρησης

Ένα θέμα που χρήζει ιδιαίτερης προσοχής είναι η αντιμετώπιση των ψευδών ειδήσεων (των λεγόμενων “fake news”) και της παραπληροφόρησης. Με την εμφάνιση του νέου κορωνοϊού εμφανίστηκαν ψευδείς ειδήσεις και θεωρίες συνωμοσίας σχετικά με την προέλευση, την αντιμετώπιση και τις επιπτώσεις του, με το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης να καθιστούν τη διάδοση αυτών των μηνυμάτων ευκολότερη από ποτέ. Ο ΠΟΥ χρησιμοποιεί τον όρο “infodemic” για να αποδώσει την πληθώρα πληροφοριών (ακριβών ή μη) που καθιστά δύσκολο για τα άτομα να βρουν αξιόπιστες πηγές πληροφόρησης και καθοδήγησης όταν τις χρειάζονται (WHO, 2020α). Η αυξημένη και επαναλαμβανόμενη έκθεση σε ψευδή πληροφόρηση δύναται να επηρεάσει τους πολίτες, καθώς τείνουν να βασίζονται σε πληροφόρηση που τους είναι πλέον οικεία (Oxford Analytica, 2020) και συνεπώς εύκολο να ανακαλέσουν στη μνήμη τους. Επιπλέον, η αύξηση της ψευδούς πληροφόρησης μειώνει την εμπιστοσύνη των πολιτών στις κυβερνήσεις και τους αξιόπιστους οργανισμούς (Oxford Analytica, 2020). Υπό αυτές τις συνθήκες, ενισχύεται η άρνηση των επιστημονικών δεδομένων και καθίσταται ακόμη δυσκολότερη η επίτευξη της μεταστροφής της ανθρώπινης συμπεριφοράς για τη λήψη προστατευτικών μέτρων για τον περιορισμό της διασποράς του COVID-19.

Το πρώτο στάδιο αντιμετώπισης του προβλήματος είναι η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τα άτομα αξιολογούν τις πληροφορίες ως αληθείς ή ψευδείς. Σύμφωνα με τον Schwarz (2015), τα άτομα είναι πιθανότερο να πιστέψουν μια πληροφορία ως αληθή: (α) όταν την μοιράζονται με άλλους και υπάρχει κοινωνική αποδοχή, (β) όταν υποστηρίζεται από επαρκή στοιχεία, (γ) όταν είναι συμβατή με την προηγούμενη γνώση και τις πεποιθήσεις, (δ) όταν έχει μια καλή λογική ροή και εσωτερική συνέπεια, (ε) όταν η πηγή κρίνεται ως αξιόπιστη.

Σε αυτή τη βάση, η επικοινωνιακή στρατηγική θα πρέπει να εστιάζει στα σωστά/αληθή μηνύματα και στο πώς τα άτομα θα είναι ευκολότερο να τα επεξεργασ-

τούν και να τα ανακαλούν στη μνήμη τους, αξιοποιώντας κάθε πρόσφορο μέσο (π.χ. μέσα κοινωνικής δικτύωσης, μέσα μαζικής ενημέρωσης κ.ά.). Σύμφωνα με τους Schwarz et al. (2016), η γνωστική ψυχολογία παρέχει κάποιες κατευθυντήριες γραμμές. Πιο συγκεκριμένα, οι ερευνητές επισημαίνουν ότι θα πρέπει να αποφεύγεται η επανάληψη των ψευδών πληροφοριών, καθώς με την επανάληψη αυξάνεται η αποδοχή τους και αναπαράγονται σε νέο κοινό. Αντιθέτως, είναι σκόπιμο να επιδιώκεται η επανάληψη των αληθών πληροφοριών, οι οποίες θα πρέπει να είναι ξεκάθαρα και απλά διατυπωμένες, καθώς και άμεσα προσβάσιμες σε όλους. Η χρήση εικόνων ή επαναλαμβανόμενων φράσεων με ομοιοκαταληξία μπορεί να βοηθήσει να φανταστούμε μια κατάσταση ή να ανακαλέσουμε μια πληροφορία. Επιπλέον, τα άτομα είναι πιθανότερο να αντιληφθούν μια λανθασμένη πληροφορία όταν γνωρίζουν εκ των προτέρων την ύπαρξη παραπληροφόρησης.

Είναι προφανές ότι το πρόβλημα δεν μπορεί να εξαφανιστεί, αλλά μπορεί και πρέπει να διαχειριστεί κατάλληλα⁹. Κάθε ένας μπορεί να συμβάλει είτε στην αντιμετώπιση είτε στην επέκταση αυτού του προβλήματος. Σύμφωνα με τον ΠΟΥ (2020β), οι πολίτες θα πρέπει να εστιάζουν στα γεγονότα και τα αποδεικτικά στοιχεία, να μοιράζονται και να προωθούν μόνο πληροφορίες που προέρχονται από αξιόπιστες πηγές, να είναι προσεκτικοί με τις ψευδείς πληροφορίες, να δίνουν οι ίδιοι το καλό παράδειγμα επισημαίνοντας ή διορθώνοντας ψευδείς πληροφορίες, όταν τις αντιλαμβάνονται, παραπέμποντας σε αξιόπιστες πηγές.

4.3.6. Συμπεράσματα και προτάσεις για την περίπτωση της Ελλάδας

Η ανθρώπινη συμπεριφορά αναδεικνύεται ως απαραίτητο στοιχείο/μέσο για τον περιορισμό της διασποράς του COVID-19. Η πρόκληση που αντιμετωπίζουν οι διαμορφωτές πολιτικής είναι η μεταστροφή της ανθρώπινης συμπεριφοράς, με σκοπό την επίτευξη της μεγαλύτερης δυνατής συμμόρφωσης με τους ενδεδειγμένους κανόνες προστασίας από τον COVID-19 μέσω μιας διεπιστημονικής προσέγγισης. Όταν οι νέοι κανόνες έρχονται αντιμέτωποι με τη δύναμη της συνήθειας και καθιερωμένες συμπεριφορές, στη βάση πλήθους συμπεριφορικών σφαλμάτων, το έργο των αρμόδιων αρχών είναι ακόμη πιο δύσκολο και απαιτητικό.

9. Σε αυτό το πλαίσιο, ο ΠΟΥ διοργάνωσε το 1ο WHO Infodemiology Conference την περίοδο 29/6/2020-21/7/2020.

Στο παρόν άρθρο παρουσιάζεται ο ρόλος της ανθρώπινης συμπεριφοράς στον περιορισμό της διασποράς της πανδημίας και καταγράφονται συγκεκριμένα συμπεριφορικά σφάλματα που χαρακτηρίζουν τη συμπεριφορά των ατόμων και επηρεάζουν, είτε μεμονωμένα είτε συνδυαστικά (μεταξύ τους ή και με άλλα συμπεριφορικά σφάλματα), τη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Η ανάδειξή τους παρέχει χρήσιμη πληροφόρηση για τη διαμόρφωση αποτελεσματικότερων πολιτικών διαχείρισης της πανδημίας. Αν και κάποιες από τις ανωτέρω διαπιστώσεις ήδη αξιοποιούνται σε εγχώριο και διεθνές επίπεδο, είτε διαισθητικά είτε ως αποτέλεσμα του σχεδιασμού επικοινωνιακής πολιτικής (π.χ. τακτική και επιστημονική ενημέρωση, έμφαση στην ατομική ευθύνη απέναντι στο κοινωνικό σύνολο, ενίσχυση του αισθήματος της ομάδας, επαναλαμβανόμενα μηνύματα με πληροφόρηση και οδηγίες για τα μέτρα πρόληψης του COVID-19 κ.ά.), θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν περαιτέρω σε αυτή τη φάση που η προσωπική συμπεριφορά (η τήρηση φυσικής απόστασης, η χρήση μάσκας, η τήρηση απλών κανόνων υγιεινής) καθίσταται κρίσιμη για τον περιορισμό της πανδημίας.

Πιο συγκεκριμένα, από την ανωτέρω ανάλυση προκύπτουν χρήσιμα συμπεράσματα και προτάσεις για την περίπτωση της Ελλάδας στην παρούσα φάση:

- **Στοχευμένη επικοινωνιακή προσέγγιση.** Σύμφωνα με τον ΠΟΥ (2020γ), «το σωστό μήνυμα, τη σωστή στιγμή, από το σωστό άτομο, μέσω του σωστού μέσου μπορεί να σώσει ζωές – η παραπληροφόρηση ή τα ανάμικτα μηνύματα μπορεί να κοστίσουν ζωές». Απλά, ξεκάθαρα, συνεπή, τεκμηριωμένα και επαναλαμβανόμενα μηνύματα, τα οποία προέρχονται από άτομα που εμπνέουν εμπιστοσύνη ή από άτομα που χαίρουν εκτίμησης ή θαυμασμού, είναι πιθανότερο να επιτύχουν τον στόχο τους. Θα ήταν σκόπιμο να χρησιμοποιηθούν διαφορετικά μηνύματα για διαφορετικές ομάδες στόχους, τα οποία θα παρέχονται από διαφορετικά άτομα ανάλογα με την ομάδα (ηλικιακή, επαγγελματική, γεωγραφική κ.ά.), χρησιμοποιώντας το κατάλληλο μέσο για την παροχή του μηνύματος κατά περίπτωση ώστε να είναι προσβάσιμο από την εν λόγω ομάδα (π.χ. μέσα κοινωνικής δικτύωσης, μέσα μαζικής ενημέρωσης, ηλεκτρονική, τηλεφωνική ή δια ζώσης επικοινωνία κ.ά.).
- **Έμφαση στα θετικά μηνύματα και το κοινωνικό σύνολο.** Για παράδειγμα, το μήνυμα “Be kind” (να

είστε ευγενικοί) αποτυπώνει με θετικό τρόπο τον σεβασμό απέναντι στους υπολοίπους και λειτουργεί πολύ αποτελεσματικά στην περίπτωση της Νέας Ζηλανδίας¹⁰. Η διατύπωση του μηνύματος είναι καθοριστικής σημασίας για την αποτελεσματικότητά του. Επιπλέον, όπως προαναφέρθηκε, θα ήταν σκόπιμο να υιοθετηθεί η χρήση του όρου «φυσική απόσταση» έναντι του όρου «κοινωνική απόσταση», καθώς αυτός μπορεί να υπονοήσει ότι στερούμαστε σημαντικές κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, οι οποίες είναι εφικτές ακόμα και όταν βρισκόμαστε σε φυσική απόσταση.

- **Έμφαση σε θετικά συναισθήματα.** Για παράδειγμα, η δημιουργία αισθήματος υπερηφάνειας όταν ακολουθούνται τα μέτρα που προφυλάσσουν την οικογένεια και την κοινότητα μπορεί να αυξήσει την υιοθέτησή τους.
- **Έμφαση στα θετικά παραδείγματα.** Η αναφορά σε μια θετική συμπεριφορά που υιοθετείται από την πλειονότητα μπορεί να αποτελέσει παράδειγμα προς μίμηση. Η αναπαραγωγή αρνητικών παραδειγμάτων μπορεί να έχει αντίθετα από τα επιθυμητά αποτελέσματα.
- **Διευκόλυνση της επιθυμητής υιοθετούμενης συμπεριφοράς.** Για παράδειγμα, ειδική σήμανση στο δάπεδο για την τήρηση φυσικής απόστασης σε όσο το δυνατόν περισσότερους (κλειστούς ή ανοικτούς) χώρους, διάθεση μασκών δωρεάν ή με χαμηλό κόστος, ειδική σήμανση για την υπενθύμιση της χρήσης μάσκας όπου αυτή απαιτείται και την τήρηση φυσικής απόστασης σε όσο το δυνατόν περισσότερους (κλειστούς ή ανοικτούς) χώρους κ.ά.
- **Συστηματική παρακολούθηση της αντίληψης και της συμπεριφοράς των ατόμων μέσω τακτικών ερευνών.** Δεδομένων των παρατηρούμενων διαφοροποιήσεων στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αντιλαμβάνονται και συμπεριφέρονται αναφορικά με την αντιμετώπιση της πανδημίας, η συστηματική παρακολούθηση της συμπεριφοράς των ατόμων μέσω του συμπεριφορικού εργαλείου που προτείνει ο ΠΟΥ Ευρώπης θα μπορούσε να παρέχει έγκαιρα σημάδια μεταστροφής της συμπεριφοράς των ατόμων ή επιμέρους ομάδων πριν γίνουν τα αποτελέσματα αυτής της μεταστροφής εμφανή στα επιδημιολογικά δεδομένα, ώστε να ακολουθηθεί εγκαίρως η αποτελεσματικότερη δυνατή στοχευμένη προσέγγιση ανά ομάδα.

10. Σημειώνεται ότι η Νέα Ζηλανδία θεωρείται ότι αξιοποίησε αποτελεσματικά τη συμπεριφορική γνώση και είχε αποτελεσματική επικοινωνιακή στρατηγική την περίοδο της πανδημίας χρησιμοποιώντας απλά, ξεκάθαρα μηνύματα με έμφαση στην ενότητα της κοινότητας. Βλ. ενδεικτικά την έκθεση του ερευνητικού οργανισμού The Workshop (2020) από τη Νέα Ζηλανδία για μια κωδικοποίηση του αποτελεσματικού τρόπου επικοινωνίας σχετικά με τον COVID-19.

- **Διεξαγωγή ενημερωτικών συναντήσεων** (διαδικτυακών ή δια ζώσης) κατά τη διάρκεια του μαθήματος σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης με τη συμμετοχή ατόμων που καλούνται καθημερινά να διαχειριστούν την πανδημία (π.χ. ιατρών, νοσηλευτών κ.ά.), αλλά και νεαρών ατόμων που νόσησαν. Η ενέργεια αυτή θα μπορούσε να βοηθήσει τους νέους να κατανοήσουν καλύτερα τις υφιστάμενες συνθήκες, την πραγματική διάσταση του προβλήματος, αλλά και να απευθυνθούν οι ίδιοι στα άτομα που βιώνουν καθημερινά αυτή την κατάσταση ή νόσησαν, ώστε να τους λυθούν άμεσα και υπεύθυνα οι όποιες απορίες ή αμφιβολίες έχουν, και στη συνέχεια να μεταφέρουν οι ίδιοι το μήνυμα στην οικογένειά τους.

Σε κάθε περίπτωση, πριν από την υιοθέτηση οποιουδήποτε προτεινόμενου μέτρου/μηνύματος, είναι σκόπιμο να ελέγχεται εκ των προτέρων η αντίδραση σε αυτό σε δείγμα ατόμων, με έμφαση στα άτομα της ομάδας στόχου στην οποία απευθύνεται. Για παράδειγμα, δεν έχει νόημα να εξεταστεί η αποτελεσματικότητα ενός νέου μηνύματος σε δείγμα ατόμων που κατανοούν και ήδη εφαρμόζουν όλα τα απαραίτητα μέτρα προστασίας.

Κλείνοντας, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, αν και η αξιοποίηση της συμπεριφορικής γνώσης δεν μπορεί να εγγυηθεί ότι θα αποδώσει τα αναμενόμενα αποτελέσματα σε κάθε χώρα, ηλικιακή ή άλλη ομάδα και χρονική στιγμή, δημιουργεί τις προϋποθέσεις εκείνες που θα μπορούσαν να αποφέρουν θετικά αποτελέσματα μέσω παρεμβάσεων που στοχεύουν στην ενθάρρυνση επιθυμητών συμπεριφορών με θετικό αντίκτυπο, αξιοποιώντας μέτρα χαμηλού ή ακόμη και μηδενικού κόστους.

Βιβλιογραφία

Ariely, D. (2008). *Predictably Irrational-The Hidden Forces That Shape Our Decisions*. Harper Collins books.

Bavel, J.J.V., Baicker, K., Boggio, P.S. et al. (2020). Using social and behavioural science to support COVID-19 pandemic response. *Nature Human Behaviour*, 4, 460-471.

Capraro, V. and Barcelo, H. (2020). The effect of messaging and gender on intentions to wear a face covering to slow down COVID-19 transmission. Preprint DOI 10.31234/osf.io/tg7vz.

Chaudhuri, A. (2011). Sustaining cooperation in laboratory public goods experiments: A selective survey of the literature. *Experimental Economics*, 14(1), 47-83.

Cherukupalli, R. (2010). A behavioral economics perspective on tobacco taxation. *American Journal of Public Health*, 100(4), 609-615.

Courtenay, W.H., McCreary, D.R., and Merighi, J.R. (2002). Gender and ethnic differences in health beliefs and behaviors. *Journal of Health Psychology*, 7(3), 219-231.

Dryhurst, S., Schneider, C.R., Kerr, J., Freeman, A.L., Recchia, G., Van Der Bles, A.M., Spiegelhalter, D., and van der Linden, S. (2020). Risk perceptions of COVID-19 around the world. *Journal of Risk Research*, DOI:10.1080/13669877.2020.1758193.

Festinger, L.A. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

Finucane, M.L., Alhakami, A., Slovic, P., and Johnson, S. M. (2000). The affect heuristic in judgments of risks and benefits. *Journal of Behavioral Decision Making*, 13(1), 1-17.

Gallagher, K.M. and Updegraff, J.A. (2012). Health message framing effects on attitudes, intentions, and behavior: a meta-analytic review. *Annals of Behavioral Medicine*, 43(1), 101-116.

Gruber, J. (2002). Smoking's 'internalities'. *Regulation*, 25, 52-57.

Lee, L.Y., Lam, E.P., Chan, C., et al. (2020). Practice and technique of using face mask amongst adults in the community: a cross-sectional descriptive study. *BMC Public Health*, 20(1), 1-11.

Lunn, P.D., Belton, C. A., Lavin, C., McGowan, F. P., Timmons, S., and Robertson, D. A. (2020). Using Behavioral Science to help fight the Coronavirus. *Journal of Behavioral Public Administration*, 3(1), 1-15.

Masclat, D., Noussair, C., Tucker, S., and Villeval, M. C. (2003). Monetary and nonmonetary punishment in the voluntary contributions mechanism. *American Economic Review*, 93(1), 366-380.

National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (NASEM) (2020). *Encouraging Adoption of Protective Behaviors to Mitigate the Spread of COVID-19: Strategies for Behavior Change*. Washington, DC: The National Academies Press.

Oxford Analytica (2020). *Misinformation Will Undermine Coronavirus Responses*. *Emerald Expert Briefings* (Emerald Insights).

Pompian, M. (2006). *Behavioral Finance and Wealth Management*, Wiley Finance.

Raafat, R.M., Chater, N., and Frith, C. (2009). Herding in humans. *Trends in Cognitive Sciences*, 13(10), 420-428.

Slovic, P. and Peters, E. (2006). Risk perception and affect. *Current Directions in Psychological Science*, 15(6), 322-325.

Soofi, M., Najafi, F., and Karami-Matin, B. (2020). Using Insights from Behavioral Economics to Mitigate the Spread of COVID-19. *Applied Health Economics and Health Policy*, 18, 345-350.

Schwarz, N., Newman, E., and Leach, W. (2016). Making the truth stick & the myths fade: Lessons from cognitive psychology. *Behavioral Science & Policy*, 2(1), 85-95.

Schwarz, N. (2015). Metacognition. Στο M. Mikulincer, P.R. Shaver, E. Borgida, and J.A. Bargh (Eds.), *APA handbook of personality and social psychology: Attitudes and social cognition* (Vol. 1, 203-229). Washington, DC: American Psychological Association.

The Workshop (2020). How to Talk About COVID-29: Narratives to Support Good Decision-Making and Collective Action. 24 March 2020.

Weinstein, N.D. and Klein, W.M. (1996). Unrealistic optimism: Present and future. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 15(1), 1-8.

Witte, K. and Allen, M. (2000). A meta-analysis of fear appeals: Implications for effective public health campaigns. *Health Education & Behavior*, 27(5), 591-615.

World Health Organization (WHO) (2020α). Novel Coronavirus (2019-nCoV). Situation Report 13, 2 February.

World Health Organization (WHO) (2020β, 27 Ιουν.). How to protect yourself in the infodemic? [Video]. YouTube. <<https://www.youtube.com/watch?v=E5Egi0nuDEs&feature=youtu.be>>.

World Health Organization (WHO) (2020γ). Infodemic Management – Infodemiology. <<https://www.who.int/teams/risk-communication/infodemic-management>>.

Οικονόμου, Φ. (2018). Αξιοποίηση των ευρημάτων των συμπεριφορικών επιστημών στη χάραξη πολιτικής. *Οικονομικές Εξελίξεις*, 36, 102-115.

Ελληνικός τουρισμός εν μέσω της κρίσης του κορωνοϊού: Εκτίμηση ταξιδιωτικών εισπράξεων μη κατοίκων και κύκλου εργασιών στα καταλύματα και την εστίαση

Ευαγγελία Κασιμάτη*¹,
Ευριπίδης Κοντέλης*¹,
Κωνσταντίνος Λαγόπουλος*¹

Περίληψη

Το παρόν άρθρο επικεντρώνεται στον ελληνικό τουριστικό κλάδο ο οποίος, σύμφωνα με τα επίσημα και δημοσιευμένα μέχρι τώρα διαθέσιμα στοιχεία του α' εξαμήνου του 2020, προκύπτει ότι έχει πληγεί σοβαρά από την πανδημική κρίση του κορωνοϊού. Πιο συγκεκριμένα, το άρθρο αυτό χρησιμοποιώντας: (α) συντελεστές στάθμισης Δεικτών Τιμών Καταναλωτή, διαχωρίζει τον κύκλο εργασιών των καταλυμάτων και της εστίασης και εκτιμά το ποσοστό που προέρχεται από τον εισερχόμενο και τον εσωτερικό τουρισμό αντίστοιχα, (β) στοιχεία από τον προγραμματισμό των αεροπορικών θέσεων από το εξωτερικό, εκτιμά τις ταξιδιωτικές εισπράξεις μη κατοίκων για το 2020 και τις φετινές απώλειες στις διεθνείς εισπράξεις, με βάση τρία σενάρια. Η έρευνα έδειξε ότι στα καταλύματα το μεγαλύτερο μερίδιο (82%) του κύκλου εργασιών προέρχεται από τον εισερχόμενο τουρισμό, ενώ στην εστίαση το μεγαλύτερο μερίδιο (68%) προκύπτει από τον εγχώριο τουρισμό. Επιπλέον, οι ταξιδιωτικές εισπράξεις μη κα-

τοίκων εκτιμάται ότι θα κυμανθούν μεταξύ 3,1 και 4,1 δισ. ευρώ για το 2020, με τις απώλειες των διεθνών εισπράξεων να εκτιμώνται μεταξύ 14,1 και 15,1 δισ. ευρώ σε σχέση με το 2019.

Λέξεις-κλειδιά: Καταλύματα και εστίαση, ταξιδιωτικές εισπράξεις μη κατοίκων, κορωνοϊός, COVID-19, δείκτες τιμών, συντελεστές στάθμισης, ελληνική οικονομία.

Ταξινόμηση JEL: E39, Z30, Z32

Εισαγωγή

Πλησιάζοντας την ολοκλήρωση ενός έτους από την εμφάνιση της πανδημίας COVID-19 διαφαινονται οι οικονομικές επιπτώσεις για το μέλλον που βιώνουμε ήδη και τείνουν να επιβεβαιώνουν τα πιο δυσοίωνα σενάρια των αρχικών προβλέψεων. Όπως ήταν αναμενόμενο, ο τουρισμός, που αποτελεί σημαντικό τομέα της οικονομίας, δέχθηκε σοβαρό πλήγμα σε παγκόσμια κλίμακα, καθόσον σαν προσφερόμενη υπηρεσία βασίζεται στη μετακίνηση και συνεύρεση ανθρώπων, κοινωνικές ενέργειες που βρίσκονται στην κορυφή των προτεραιοτήτων προς αποφυγή ενόψει πανδημίας.

Η Ελλάδα, σαν χώρα προορισμού και παροχής τουριστικών υπηρεσιών, την τελευταία δεκαετία συγκέντρωσε ετησίως σημαντικά έσοδα από τον τουρισμό, κυρίως από τον εισερχόμενο. Και ενώ το πρώτο δίμηνο του 2020 τα στοιχεία της εισερχόμενης κίνησης και των διεθνών εισπράξεων προμήνυαν πως θα ήταν η καλύτερη τουριστική χρονιά της τελευταίας δεκαετίας, η εμφάνιση της πανδημίας έπληξε τον τουρισμό και δη τον εξωτερικό. Ο εισερχόμενος ταξιδιώτης αντιμετωπίζει πλέον τον κίνδυνο μόλυνσεως, αφενός στις βασικές πύλες εισόδου της χώρας από το εξωτερικό, και αφετέρου στον τουριστικό προορισμό του,

* Διεύθυνση Οικονομικής Ανάλυσης & Μελετών, Τράπεζα της Ελλάδος. E-mail: ekasimati@bankofgreece.gr

1. Τα ονόματα των συγγραφέων εμφανίζονται σε αλφαβητική σειρά. Οι απόψεις που παρουσιάζονται στο παρόν άρθρο είναι προσωπικές και δεν απηχούν απαραίτητα τις απόψεις της Τράπεζας της Ελλάδος. Τυχόν λάθη ή παραλείψεις βαρύνουν αποκλειστικά τους συγγραφείς. Ευχαριστούμε τους δύο ανώνυμους κριτές του ΚΕΠΕ για τα χρήσιμα σχόλια και τις παρατηρήσεις τους. Ευχαριστούμε, επίσης, τους συμμετασχόντες στο 7ο Πανελλήνιο Συνέδριο της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας για τα εποικοδομητικά σχόλια τους στην παρουσίαση ενός τμήματος αυτού του άρθρου (βλέπε Παναγιωτοπούλου et al., 2020).

– Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στο άρθρο εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων και δεν αντανακλούν κατ' ανάγκη τις θέσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

όπου οι συγκεντρώσεις ατόμων είναι αυξημένες. Από την άλλη πλευρά, ο κίνδυνος μιας γενικευμένης εξάπλωσης ωθεί το κράτος να πάρει μέτρα που πλήττουν τον εισερχόμενο τουρισμό (όπως π.χ. κλείσιμο αεροδρομίων, αποκλεισμός τουριστών από χώρες με υψηλό αριθμό κρουσμάτων).

Η αρνητική επίδραση της πανδημίας στην οικονομία γενικά, αλλά και τα εμπόδια που αυτή επιφέρει στον ελληνικό τουριστικό κλάδο έχουν αποτελέσει το αντικείμενο αρκετών ακαδημαϊκών μελετών. Η συνεισφορά του παρόντος άρθρου στην ήδη υπάρχουσα βιβλιογραφία έγκειται, αρχικά, στον διαχωρισμό του κύκλου εργασιών των καταλυμάτων και της εστίασης από τον εισερχόμενο και τον εσωτερικό τουρισμό και στην ποσοτική προσέγγιση αυτών, και ακολούθως στην εκτίμηση των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων για το 2020 βάσει του προγραμματισμού αεροπορικών θέσεων σε πτήσεις από το εξωτερικό.

Το υπόλοιπο του παρόντος άρθρου έχει την ακόλουθη δομή. Η βιβλιογραφική επισκόπηση επικεντρώνεται στις πρόσφατες μελέτες ελληνικών και διεθνών οργανισμών που εξετάζουν τις επιπτώσεις του COVID-19 στον ελληνικό τουρισμό ειδικότερα, αλλά και στην οικονομία γενικότερα. Η δεύτερη ενότητα χρησιμοποιεί σταθμίσεις του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ) και του Εναρμονισμένου Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (Εν-ΔΤΚ) για να διαχωρίσει και να εκτιμήσει το ποσοστό

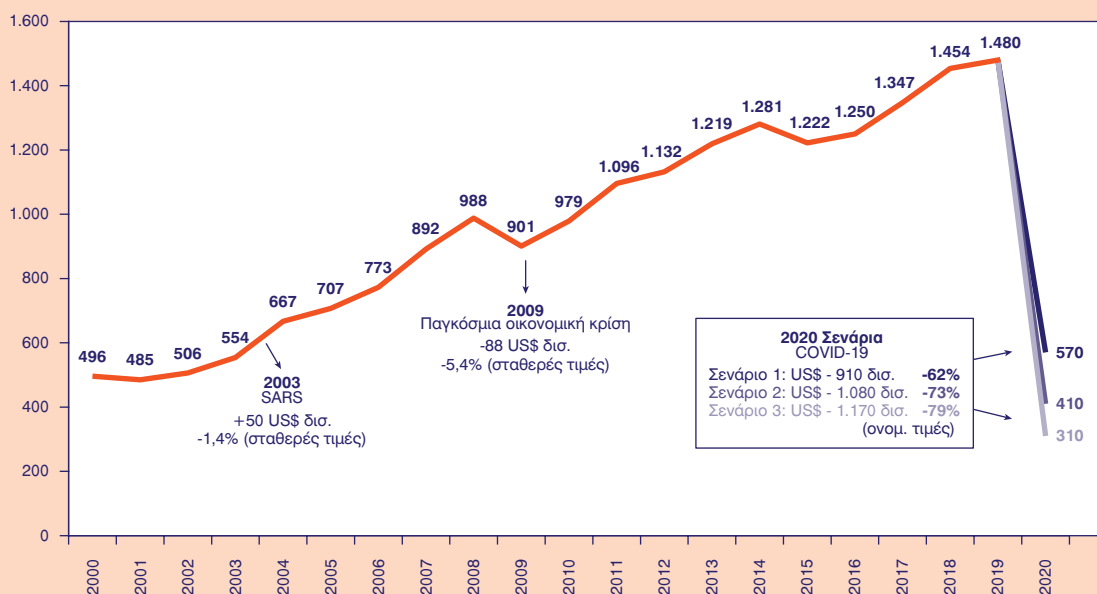
του κύκλου εργασιών στους κλάδους «Καταλύματα» και «Εστίαση» που προέρχεται από τον εισερχόμενο και τον εσωτερικό τουρισμό και πώς αυτό επηρεάζεται από την πανδημική κρίση. Στην τρίτη ενότητα παρουσιάζεται η πορεία των ταξιδιωτικών εισπράξεων μη κατοίκων μέχρι τον Ιούνιο του 2020, με βάση τα στοιχεία της Έρευνας Συνόρων της Τράπεζας της Ελλάδος. Στη συνέχεια εφαρμόζονται τρία σενάρια προκειμένου να εκτιμηθούν οι μηνιαίες διεθνείς ταξιδιωτικές εισπράξεις για το β' εξάμηνο του 2020, καθώς και οι συνολικές απώλειες στις δαπάνες μη κατοίκων σε σχέση με το 2019. Η τελευταία ενότητα του άρθρου περιέχει τα συμπεράσματα της συνολικής μελέτης.

1. Βιβλιογραφική επισκόπηση

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (UNWTO, 2020), η εμπειρία από την επιδημία SARS το 2003 διαφέρει από εκείνη της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 2009 (Διάγραμμα 1). Κατά την επιδημία SARS οι διεθνείς εισπράξεις αλλοδαπών τουριστών αυξήθηκαν παγκοσμίως κατά 50 δισ. δολάρια (καθώς η επιδημία επικεντρώθηκε στην περιοχή της Ασίας/Ειρηνικού), αλλά σε σταθερές τιμές μειώθηκαν κατά 1,4%. Η μείωση των εισπράξεων ως αποτέλεσμα της κρίσης του 2009 έφτασε στο 5,4% (ποσοστό που αντιστοιχεί σε 88 δισ. δολάρια). Η επίπτωση όμως της επιδημίας του COVID-19 αναμένεται να είναι πεντα-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Διεθνείς τουριστικές εισπράξεις, 2000-2019 και σενάρια για το 2020 (US \$ δισ.)



Πηγές: UNWTO (2020).

πλάσια της κρίσης του 2009. Ο UNWTO (2020) εκτιμά πως το 2020 η ποσοστιαία μείωση των διεθνών εισπράξεων παγκοσμίως θα κυμανθεί από 62% έως 79% (έναντι της προ πανδημίας εκτίμησης για αύξηση από 3% έως 4%), που αντιστοιχεί σε μείωση εισπράξεων μεταξύ 300 και 570 δισ. δολαρίων.

Όσον αφορά την Ελλάδα, μελέτες του ΟΟΣΑ (2020α· 2020b) εκτιμούν πως η Ελλάδα θα επηρεαστεί περισσότερο μεταξύ των χωρών μελών του (με απώλεια μέχρι και του 35% του ΑΕΠ σε σταθερές τιμές). Για το σύνολο των χωρών του ΟΟΣΑ, ο οργανισμός εκτιμά ότι οι κλάδοι που θα επηρεαστούν αρνητικά περιλαμβάνουν τις μεταφορές, τον τουρισμό, την εστίαση, την ψυχαγωγία και το λιανεμπόριο. Οι κλάδοι αυτοί συμβάλλουν στην παραγωγή του ΑΕΠ κατά περίπου 30-40%. Επιπλέον, ο ΟΟΣΑ (2020α) αναφέρει ότι, για κάθε μήνα κατά τον οποίο επιβάλλεται η στρατηγική εγκλεισμού και απαγόρευσης κυκλοφορίας (lockdown), το ΑΕΠ εκτιμάται ότι θα μειώνεται κατά 2%, ενώ, αν η διάρκεια της κρίσης υπερβεί τους τρεις μήνες, ο ρυθμός αυτός της μείωσης ανέρχεται σε 4% έως 6%. Στο ίδιο πνεύμα κινούνται και οι εκτιμήσεις άλλων διεθνών οργανισμών που προβλέπουν σημαντική ύφεση για την ελληνική οικονομία, εξαιτίας της μεγάλης εξάρτησής της από τον τουρισμό και, ως εκ τούτου, της σημαντικής υποχώρησης των ταξιδιωτικών εισπράξεων μη κατοίκων. Χαρακτηριστικά, το ΔΝΤ (IMF, 2020) και η ΕΕ (EC, 2020) προβλέπουν ύφεση της τάξης του 10% και 9,7%, αντίστοιχα.

Πρόσφατη μελέτη (Ροδουσάκης και Σώκλης, 2020α) για τις επιπτώσεις της πανδημικής κρίσης στον τουρισμό συμπεραίνει ότι κάθε 1 δισ. ευρώ απώλεια διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων θα επιφέρει μια συνολική (άμεση και έμμεση) μείωση του ελληνικού ΑΕΠ και της απασχόλησης κατά 0,57% και 0,61% (26,4 χιλιάδες θέσεις εργασίας) αντίστοιχα και αύξηση στο έλλειμμα του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών κατά 38,9%. Μεταγενέστερες δε μελέτες (Ροδουσάκης και Σώκλης, 2020γ· Mariolis et al., 2020), χρησιμοποιώντας στοιχεία από πρόσφατους Πίνακες Προσφοράς και Χρήσεων της ελληνικής οικονομίας, εκτιμούν ότι μια μείωση των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων το 2020 μεταξύ 3,5 και 10,5 δισ. ευρώ θα προκαλέσει, *ceteris paribus*, μείωση στο ΑΕΠ από 2% έως 6%

και στην απασχόληση από 2,1% έως 6,4%, αλλά και αύξηση του ελλείμματος του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών κατά περίπου 2,4 με 7,1 δισ. ευρώ. Η σχετική μεγάλη εξάρτηση της ελληνικής οικονομίας από τον τουρισμό, που δεν διαφέρει όμως σημαντικά από τις υπόλοιπες χώρες της Νότιας Ευρώπης (Ροδουσάκης και Σώκλης, 2020δ), επιβεβαιώνεται από την πρόσφατη έκθεση της Τράπεζας της Ελλάδος (2020), σύμφωνα με την οποία μια μείωση των ταξιδιωτικών εισπράξεων κατά 1 δισ. ευρώ θα οδηγούσε σε μείωση του ΑΕΠ κατά 0,49% και των εισοδημάτων των εργαζομένων κατά 0,35%. Η έρευνα του Παπανίκου (Papanikos, 2020) από την άλλη, λαμβάνοντας υπόψη τις διεθνείς προ-κρατήσεις των ευρωπαϊκών προορισμών, εξετάζει την επίπτωση της πανδημίας στον ελληνικό τουρισμό με βάση τρία σενάρια. Σύμφωνα με το αισιόδοξο σενάριο, η μείωση στο ΑΕΠ κατά το έτος 2020 λόγω της πτώσης του τουρισμού θα είναι της τάξης των 16,8 δισ. ευρώ σε σχέση με το 2019.

Η εξάπλωση του COVID-19, όπως ήταν αναμενόμενο, επηρεάζει και την πλευρά της προσφοράς του ελληνικού τουρισμού. Δύο μελέτες του ΙΤΕΠ επιχειρούν να εκτιμήσουν το μέγεθος της ζημίας. Σύμφωνα με την πρώτη μελέτη (ΙΤΕΠ, 2020α), που εξετάζει την αγορά μέχρι τις 14 Μαρτίου 2020, εκτιμάται ότι οι απώλειες για τα ελληνικά ξενοδοχεία από τις ακυρώσεις δωματίων και συνεδρίων θα ανέλθουν σε 522 εκατ. ευρώ (εκ των οποίων το 7,7% θα είναι από συνέδρια). Η έρευνα αποτύπωσε την πτώση στον ρυθμό μελλοντικών κρατήσεων κατά 72% στο 92% των ξενοδοχείων δωδεκάμηνης λειτουργίας και κατά 58% στο 83% των ξενοδοχείων εποχικής λειτουργίας σε σχέση με το 2019². Επιπλέον, το 91% των ξενοδοχείων δωδεκάμηνης λειτουργίας εκτιμά πως θα έχει ποσοστιαία απώλεια τζίρου το 2020 κατά 51% από τα δωμάτια και 66% από τη διενέργεια συνεδρίων, ενώ το 83% των ξενοδοχείων εποχικής λειτουργίας κατά 36% από δωμάτια και 48% από συνέδρια, αντίστοιχα. Από την έρευνα εκτιμάται επίσης ότι θα κινδυνεύσουν 38.234 θέσεις εργασίας το 2020, που αντιστοιχούν στο 20,5% της συνολικής απασχόλησης στα ξενοδοχεία.

Στη δεύτερη έρευνά τους (ΙΤΕΠ, 2020β), που πραγματοποιήθηκε στο διάστημα από 1 έως 10 Απριλίου 2020 σε δείγμα 1.779 ξενοδοχείων από το σύνολο των

2. Παρατηρήθηκε πως κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας, μόνο το 1/4 των ξενοδοχείων εποχικής λειτουργίας είχε δεχτεί πίεση για μείωση τιμών από tour operators και μόνο το 12% εξ αυτών για μείωση αριθμού δωματίων, γεγονός που προεξοφλεί την περαιτέρω επιδείνωση των ρυθμών πτώσης των κρατήσεων και άρα του τζίρου των επιχειρήσεων. Όμως, στη μετα-κορωνοϊό εποχή, οι εκπτώσεις στις τιμές των τουριστικών πακέτων που ζητούν οι tour operators από τους ξενοδόχους κυμαίνονται κατά μέσο όρο στο 25% σε σχέση με τις αρχικές συμφωνίες. Σε ορισμένες περιπτώσεις δε, οι απαιτήσεις των tour operators για εκπτώσεις στα πακέτα φτάνουν και στο 50% επικαλούμενοι ειδικούς όρους στα συμβόλαια που έχουν υπογραφεί (καθώς τα φετινά συμβόλαια στην πλειονότητά τους έχουν κλειστεί από το περυσινό καλοκαίρι), αλλά και ρήτρες περί απρόβλεπτης μεταβολής των συνθηκών (Force Majeure and Hardship Clauses) λόγω των επιπτώσεων της κρίσης του COVID-19.

9.954 μελών του επιμελητηρίου (ήτοι το 18% του συνόλου των ξενοδοχείων της χώρας), διαπιστώθηκε ότι, μεταξύ των ξενοδοχείων δωδεκάμηνης λειτουργίας, το 65% εξ αυτών θεωρεί πιθανή ή πολύ πιθανή τη χρεοκοπία (46,6% πιθανή, 18,3% πολύ πιθανή). Το αντίστοιχο ποσοστό για τα ξενοδοχεία εποχικής λειτουργίας ανέρχεται στο 51,8% (40,5% πιθανή, 11,3% πολύ πιθανή). Επιπλέον, η συνολική απώλεια του κύκλου εργασιών των ξενοδοχείων για το 2020 εκτιμήθηκε σε 4,46 δισ. ευρώ (1,2 δισ. ευρώ για τα ξενοδοχεία δωδεκάμηνης λειτουργίας και 3,26 δισ. ευρώ για τα εποχικής)³. Στη συνέχεια, υπολογίστηκε ότι κινδυνεύουν 45.142 θέσεις εργασίας⁴. Τέλος, εκτιμάται πως συνολικά η ανάγκη χρηματοδότησης διαμορφώνεται στα 1,79 δισ. ευρώ (με τις ανάγκες χρηματοδότησης να φτάνουν τα 498 εκατ. ευρώ για τα δωδεκάμηνης λειτουργίας και 1,29 δισ. ευρώ για τα εποχικής)⁵.

2. Διάκριση του κύκλου εργασιών στα «Καταλύματα» και την «Εστίαση» σε εισερχόμενο και εγχώριο και πιθανή πορεία του εν μέσω πανδημικής κρίσης

Οι δύο βασικότερες συνιστώσες του τουριστικού προϊόντος είναι οι υπηρεσίες παροχής καταλυμάτων και οι υπηρεσίες εστίασης. Η επίδραση όμως του τουρισμού στην εγχώρια οικονομική δραστηριότητα υπερβαίνει αισθητά την άμεση επίδραση των δύο αυτών συνιστωσών, καθώς διαχέεται και σε πολλές άλλες δραστηριότητες. Επιγραμματικά αναφέρονται οι υπηρεσίες των μέσων μαζικής μεταφοράς όπως τα αεροπλάνα, τα τρένα, τα πλοία, τα υπεραστικά λεωφορεία, τα αστικά μέσα μεταφοράς και τα ταξί, οι ταχυδρομικές υπηρεσίες, ποικίλες πολιτιστικές δραστηριότητες και διάφορες άλλες υπηρεσίες στις οποίες μπορούμε να ανιχνεύσουμε την πολλαπλασιαστική επίδραση του τουρισμού.

Στο παρόν τμήμα χρησιμοποιείται η πληροφόρηση που εμπεριέχεται στις σταθμίσεις συγκεκριμένων ειδών του ΔΤΚ και του ΕνΔΤΚ για την κατάτμηση και διάκριση του κύκλου εργασιών των υπηρεσιών καταλυμάτων και των υπηρεσιών εστίασης στο κομμάτι που προέρχεται από τους εισερχόμενους επισκέπτες και στο κομμάτι που αποδίδεται στην εγχώρια δραστηριότητα. Ο διαχωρισμός αυτός μας δίνει τη δυ-

νατότητα να μελετήσουμε ξεχωριστά τα μεγέθη αυτά που, ούτως ή άλλως, συνιστούν τον πυρήνα του τουριστικού προϊόντος. Η διάκριση αυτή είναι διαφωτιστική για όσους ασκούν την οικονομική πολιτική αλλά και για τη διενέργεια ασφαλέστερων προβλέψεων για το κάθε μέγεθος.

Σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ (2020α) ο κύκλος εργασιών των καταλυμάτων κατά το έτος 2019 ανήλθε σε 6.991.184.282 ευρώ, ενώ εκείνος των υπηρεσιών εστίασης σε 6.059.184.851 ευρώ. Οι δύο αυτές κατηγορίες υπηρεσιών, τα καταλύματα και οι υπηρεσίες εστίασης, από κοινού, αντιπροσωπεύουν το 6,96% του ΑΕΠ της Ελλάδος κατά το 2019.

Παρά το ότι γνωρίζουμε το ύψος του κύκλου εργασιών, υπάρχει πραγματική δυσκολία στη διάκριση αυτού του κύκλου στο κομμάτι που αποδίδεται στον εισερχόμενο τουρισμό και στο κομμάτι που αποδίδεται στην εγχώρια τουριστική δραστηριότητα. Για τον λόγο αυτό θα προσεγγίσουμε το θέμα της διάκρισης αυτής με έμμεσο τρόπο, δηλαδή με τη βοήθεια των συντελεστών στάθμισης του ΔΤΚ και του ΕνΔΤΚ και την πληροφόρηση που αυτοί μας παρέχουν.

Ουσιαστικά, οι δύο δείκτες τιμών, ΔΤΚ και ΕνΔΤΚ, εμπεριέχουν τα ίδια είδη. Οι διαφορές τους συνοψίζονται στους συντελεστές στάθμισης. Η βασική έρευνα στην οποία βασίζονται οι συντελεστές στάθμισης του ΔΤΚ είναι η Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ). Στην ίδια έρευνα βασίζεται και ο υπολογισμός των σταθμίσεων του ΕνΔΤΚ, χρησιμοποιούνται όμως και στοιχεία των Εθνικών Λογαριασμών για την ενσωμάτωση και της δαπάνης των τουριστών. Δηλαδή, οι δαπάνες των τουριστών λαμβάνονται υπόψη στον ΕνΔΤΚ αλλά όχι στον ΔΤΚ. Έτσι συγκρίνοντας τους συντελεστές στάθμισης ανάμεσα στον ΔΤΚ και στον ΕνΔΤΚ για τα καταλύματα και για τις υπηρεσίες εστίασης διακρίνουμε τις διαφορές που παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.

Από τον Πίνακα 1 συνάγεται ότι η συμμετοχή των εισερχόμενων ταξιδιωτών στον κύκλο εργασιών των καταλυμάτων ανέρχεται στο 81,77% (βάσει των στοιχείων του 2019), ενώ η συμμετοχή τους στον κύκλο εργασιών της εστίασης ανέρχεται στο 32,26%. Ο συντελεστής σταθμίσεως των υπηρεσιών παροχής καταλυμάτων, παραδείγματος χάριν, στον ΕνΔΤΚ εμπεριέχει την πληροφόρηση που μας παρέχει ο αντί-

3. Σύμφωνα με την ίδια μελέτη το 95% των ξενοδοχείων συνεχούς λειτουργίας διαβλέπει ποσοστιαία μείωση του τζίρου το 2020 κατά Μ.Ο. 56,3%. Αντίστοιχα, το 94,2% των ξενοδοχείων εποχικής λειτουργίας αναμένει μείωση του τζίρου κατά Μ.Ο. 56,1% την ίδια περίοδο.

4. Το 57,3% των ξενοδοχείων συνεχούς λειτουργίας εκτιμούν μείωση της απασχόλησης κατά 40%, ενώ το 65,4% εποχικής λειτουργίας βλέπει πτώση της απασχόλησης κατά 41,5%.

5. Το 71,1% των ξενοδοχείων συνεχούς λειτουργίας δηλώνει ότι έχει ανάγκη για χρηματοδότηση, η οποία ανέρχεται κατά Μ.Ο. στο 31,1% του τζίρου τους. Αντίστοιχα, 66,6% των ξενοδοχείων εποχικής λειτουργίας δηλώνουν ανάγκες χρηματοδότησης στο 31,4%.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Συντελεστές στάθμισης συγκεκριμένων ειδών του ΔΤΚ και του ΕνΔΤΚ κατά το έτος 2019

	ΕνΔΤΚ	ΔΤΚ	Διαφορά	Διαφορά ως ποσοστό του ΕνΔΤΚ
Υπηρεσίες εστίασης	139,21‰	94,29‰	44,91 μονάδες	32,26%
Υπηρεσίες παροχής καταλυμάτων	32,61‰	5,95‰	26,67 μονάδες	81,77%

Πηγή: Στοιχεία ΕΛΣΤΑΤ, ίδια επεξεργασία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Ανάλυση κύκλου εργασιών καταλυμάτων και επιχειρήσεων εστίασης του έτους 2019 ανάλογα με την προέλευση των τουριστών (εισερχόμενοι και εγχώριοι)

Υπηρεσίες	Κύκλος εργασιών 2019 (σε ευρώ)	Συμμετοχή ταξιδιωτών μη κατοίκων	Κύκλος εργασιών που αντιστοιχεί σε εισερχόμενους επισκέπτες (σε ευρώ)	Κύκλος εργασιών που αντιστοιχεί σε εγχώριους επισκέπτες (σε ευρώ)
Επιχειρήσεων παροχής καταλυμάτων	6.991.184.282	81,77%	5.716.633.119	1.274.551.163
Επιχειρήσεων παροχής εστίασης	6.059.184.851	32,26%	1.954.949.396	4.104.235.455

Πηγή: Στοιχεία ΕΛΣΤΑΤ, ίδια επεξεργασία.

στοιχος συντελεστής στον ΔΤΚ και είναι κατά πολύ μεγαλύτερος από εκείνον του ΔΤΚ. Το υπερβάλλον μέρος του έχει να κάνει με την ενσωμάτωση της δαπάνης των τουριστών. Έτσι, το 81,77% είναι ο λόγος της διαφοράς ανάμεσα στους συντελεστές των δύο δεικτών ως προς τον συντελεστή του ΕνΔΤΚ ($81,77 = (32,61 - 5,95) / 32,61$). Κατ' αντιστοιχία, το 32,26% είναι ο λόγος που προκύπτει από τη διαφορά των 44,91 μονάδων ($= 139,21 - 94,29$) ως προς τον συντελεστή του ΕνΔΤΚ (139,21).

Από τα ανωτέρω είναι εμφανές ότι η συμμετοχή των εισερχόμενων τουριστών είναι σημαντικά πιο υψηλή στις υπηρεσίες παροχής καταλυμάτων από την αντίστοιχη στις υπηρεσίες παροχής εστίασης. Η μεγάλη αυτή διαφορά μπορεί να αποδοθεί στο ότι μεγάλο τμήμα των εισερχόμενων τουριστών ακολουθούν την πολιτική αποκλειστικής διατροφής μέσα στο ξενοδοχείο (all inclusive), καθώς επίσης και στο ότι οι υπηρε-

σίες εστίασης λειτουργούν καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, ενώ ο εισερχόμενος τουρισμός περιορίζεται χρονικώς κυρίως κατά τους καλοκαιρινούς μήνες.

Στον Πίνακα 2 γίνεται διαμερισμός του κύκλου εργασιών των επιχειρήσεων παροχής καταλυμάτων και των επιχειρήσεων παροχής υπηρεσιών εστίασης στο κομμάτι που αποδίδεται στον εισερχόμενο τουρισμό και στο κομμάτι που αποδίδεται στον εγχώριο τουρισμό με τη βοήθεια των ανωτέρω προϋπολογισθέντων ποσοστών.

Βάσει των στοιχείων της ΕΛΣΤΑΤ (2020β), ο κύκλος εργασιών των καταλυμάτων κατά το πρώτο τρίμηνο του 2020 ανήλθε σε 231.473.680 ευρώ και κατά το δεύτερο σε 104.682.448 ευρώ, καταγράφοντας ετήσιες μεταβολές -17,1% και -94,3% αντιστοίχως, σε σύγκριση με τον κύκλο εργασιών των αντιστοίχων τριμήνων του έτους 2019. Έτσι, κατά το πρώτο εξάμηνο του 2020 ο κύκλος εργασιών των καταλυμάτων

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Σενάριο πορείας του κύκλου εργασιών κατά το 2020

Υπηρεσίες	Κύκλος εργασιών 2019 (σε ευρώ)	Πιθανός κύκλος εργασιών που αντιστοιχεί σε εισερχόμενους επισκέπτες (15% του περυσινού) (σε ευρώ)	Πιθανός κύκλος εργασιών που αντιστοιχεί σε εγχώριους επισκέπτες (80% του περυσινού) (σε ευρώ)	Πιθανό σύνολο κύκλου εργασιών για το 2020 (σε ευρώ)	Μεταβολή σε σχέση με το 2019
Επιχειρήσεων παροχής καταλυμάτων	6.991.184.282	857.494.968	1.019.640.930	1.877.135.898	-73,15%
Επιχειρήσεων παροχής εστίασης	6.059.184.851	293.242.409	3.283.388.364	3.576.630.773	-40,97%

Πηγή: Στοιχεία ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4 Σενάριο πορείας του κύκλου εργασιών κατά το 2020 ανά εξάμηνο

Περίοδος	Κύκλος εργασιών καταλυμάτων έτους 2019	Κύκλος εργασιών καταλυμάτων έτους 2020	Μεταβολή σε σχέση με το 2019	Κύκλος εργασιών εστίασης έτους 2019	Κύκλος εργασιών εστίασης έτους 2020	Μεταβολή σε σχέση με το 2019
Α' εξάμηνο	2.125.510.041	336.156.128	-84,18%	2.432.488.686	1.476.802.860	-39,29%
Β' εξάμηνο	4.865.674.241	1.540.979.770	-68,33%	3.626.696.165	2.099.827.913	-42,10%
Έτος	6.991.184.282	1.877.135.898	-73,15%	6.059.184.851	3.576.630.773	-40,97%

Πηγή: Στοιχεία ΕΛΣΤΑΤ, ιδία επεξεργασία.

ανήλθε σε 336.156.128 ευρώ και κατέγραψε μείωση κατά 84,2% σε σύγκριση με τον αντίστοιχο κύκλο του πρώτου εξαμήνου του 2019.

Όσον αφορά τον κύκλο εργασιών του κλάδου υπηρεσιών εστίασης, αυτός ανήλθε σε 884.073.387 ευρώ κατά το πρώτο τρίμηνο του 2020, και 592.729.473 ευρώ κατά το δεύτερο, καταγράφοντας ετήσιες μεταβολές -10,3% και -59,0% αντιστοίχως, σε σύγκριση με τον κύκλο εργασιών των αντίστοιχων τριμήνων του έτους 2019. Κατά το πρώτο εξάμηνο του 2020 ο κύκλος εργασιών του κλάδου υπηρεσιών εστίασης ανήλθε σε 1.476.802.860 ευρώ και κατέγραψε μείωση κατά 39,3%, σε σύγκριση με τον αντίστοιχο κύκλο του πρώτου εξαμήνου του 2019.

Τέλος, υιοθετείται ένα σενάριο το οποίο πιστεύουμε ως πιθανό να επικρατήσει βάσει αφενός των έως τώρα πραγματικών στοιχείων για το πρώτο ήμισυ του έτους

και αφετέρου εκτιμήσεων για τους ήδη συμπληρωμένους καλοκαιρινούς μήνες. Με βάση τη μέχρι σήμερα εικόνα του τουρισμού υιοθετείται ένα μάλλον μέτριο προς δυσμενές σενάριο, το οποίο προβλέπει ότι ο κύκλος εργασιών από τον εισερχόμενο τουρισμό θα περιοριστεί στο 15% του περυσινού, ενώ εκείνος του εσωτερικού τουρισμού θα ανέλθει στο 80% του περυσινού αντιστοίχως. Τα μεγέθη με βάση αυτό το σενάριο συγκεντρώνονται στον Πίνακα 3.

Αν και γνωρίζουμε τον κύκλο εργασιών του κάθε τριμήνου του 2019 για τα καταλύματα και την εστίαση, δεν κάναμε τον διαχωρισμό ανά τρίμηνο αλλά σε ετήσια βάση με τη χρήση των συντελεστών στάθμισης που ισχύουν καθ' όλο το έτος. Για το 2020 γνωρίζουμε ήδη τα στοιχεία των δύο πρώτων τριμήνων για κάθε έναν από τους δύο κύκλους εργασιών. Με το σενάριο που υιοθετήσαμε γίνεται εκτίμηση για το

2020 και εξ υπολοίπου υπολογίστηκε ο συνολικός κύκλος εργασιών του δευτέρου εξαμήνου του 2020 για τα καταλύματα και για την εστίαση.

Σύμφωνα με τον Πίνακα 4 η πτώση του κύκλου εργασιών στα καταλύματα είναι της τάξεως του 73%, ενώ στην εστίαση της τάξεως του 41%. Η συνολική πτώση ανέρχεται στο 58%. Το αποτέλεσμα αυτό χωρίς την πολλαπλασιαστική του επίδραση έχει, *ceteris paribus*, πτωτική επίδραση κατά 4,05% στο ΑΕΠ της χώρας.

3. Επίπτωση της πανδημίας στις ταξιδιωτικές εισπράξεις μη κατοίκων το 2020

Το 2019, 34 εκατ. ταξιδιώτες έφτασαν στην Ελλάδα από 82 διαφορετικές χώρες, εισφέροντας 18,2 δισ. ευρώ ταξιδιωτικών εισπράξεων (τα οποία ήταν περίπου το 56% των εξαγωγών υπηρεσιών και το 26% των συνολικών εξαγωγών). Πρόσφατη μελέτη του ΟΟΣΑ (OECD, 2020c) κατατάσσει την Ελλάδα ως την 9η μεγαλύτερη τουριστική δύναμη μεταξύ των χωρών του

ΟΟΣΑ, με βάση τον αριθμό διεθνών τουριστικών αφίξεων για το έτος 2018. Τα καταγεγραμμένα αυτά μεγέθη αποτελούν ένα ιστορικό ρεκόρ για τον ελληνικό τουριστικό κλάδο. Το 2020 φαινόταν ότι θα ήταν ακόμα πιο θετικό έως το ξέσπασμα της πανδημίας COVID-19 στα μέσα Μαρτίου στην Ελλάδα. Η θανατηφόρος μολυσματική νόσος έπληξε πρώτα τις ασιατικές χώρες και μετά εξαπλώθηκε στην Ευρώπη και τελικά στον υπόλοιπο κόσμο. Σχεδόν όλες οι χώρες απαγόρευαν τα διεθνή ταξίδια. Η ελληνική τουριστική αγορά δέχτηκε ισχυρό πλήγμα όπως και όλες οι τουριστικές αγορές στον κόσμο.

Η Ελλάδα εφάρμοσε το lockdown που ακολούθησαν πολλές άλλες χώρες για να επιβραδύνουν τη μετάδοση του ιού. Το πρώτο κρούσμα καταγράφηκε στην Ελλάδα στις 26 Φεβρουαρίου 2020 (WHO, 2020), και η κυβέρνηση επέβαλε μία ολική απαγόρευση της δημόσιας κυκλοφορίας στις 23 Μαρτίου, ενεργώντας μάλλον γρήγορα μετά τον πρώτο θάνατο που αναφέρθηκε στις 12 Μαρτίου. Οι περιορισμοί που επιβλήθηκαν από το γενικό lockdown άρχισαν να χαλαρώνουν τον

ΠΙΝΑΚΑΣ 5 Αφίξεις και ταξιδιωτικές εισπράξεις μη κατοίκων, 2005-2019

Έτος	Ταξιδιωτικές εισπράξεις μη κατοίκων (σε εκατ. ευρώ)	Αφίξεις μη κατοίκων (σε χιλ. ταξιδιώτες)	Δαπάνη ανά ταξίδι μη κατοίκων (σε ευρώ)	ΑΕΠ (σε εκατ. ευρώ)	Ταξιδιωτικές εισπράξεις (ως % του ΑΕΠ)
2005	10.730	14.388	746	199.242	5,39%
2006	11.357	15.226	746	217.862	5,21%
2007	11.319	16.165	700	232.695	4,86%
2008	11.636	15.939	730	241.990	4,81%
2009	10.400	14.915	697	237.534	4,38%
2010	9.611	15.007	640	226.031	4,25%
2011	10.505	16.427	639	207.029	5,07%
2012	10.442	16.947	616	191.204	5,46%
2013	12.152	20.111	604	180.654	6,73%
2014	13.393	24.272	552	178.656	7,50%
2015	14.126	26.114	541	177.258	7,97%
2016	13.207	28.071	470	176.488	7,48%
2017	14.630	30.161	485	180.218	8,12%
2018	16.086	33.072	486	184.714	8,71%
2019	18.179	34.005	535	187.456	9,70%

Πηγή: Έρευνα Συνόρων, Τράπεζα της Ελλάδος και ΕΛΣΤΑΤ.

Σημείωση: Τόσο το ΑΕΠ όσο και οι ταξιδιωτικές εισπράξεις εκφράζονται σε ονομαστικούς όρους.

Ιούνιο και τελικά έληξαν στα μέσα Ιουλίου. Αυτό βέβαια δεν σήμαινε ότι η οικονομική δραστηριότητα θα επέστρεφε στα επίπεδα που επικρατούσαν πριν από τον εγκλεισμό.

Ο Πίνακας 5 πιο πάνω δείχνει την πρόσφατη εξέλιξη του διεθνούς ελληνικού τουρισμού όσον αφορά τις ετήσιες ταξιδιωτικές εισπράξεις και τις αφίξεις μη κατοίκων. Ως ποσοστό του ΑΕΠ, οι εισπράξεις από τον διεθνή τουρισμό αυξήθηκαν από 5% το 2005 σε σχεδόν 10% το 2019.

Σε αυτή την ενότητα εκτιμάται η επίπτωση της πανδημίας στην τουριστική ζήτηση της χώρας. Από τις μεταβλητές ζήτησης του τουρισμού επιλέγουμε να επικεντρωθούμε στις ταξιδιωτικές εισπράξεις μη κατοίκων, καθώς συνεισφέρουν άμεσα στο ΑΕΠ. Για αυτό τον λόγο χρησιμοποιήθηκαν οι μηνιαίες ταξιδιωτικές εισπράξεις μη κατοίκων του έτους 2019. Στη συνέχεια, κάναμε την υπόθεση ότι για το 2020 οι ταξιδιωτικές εισπράξεις μη κατοίκων θα κινούνταν τουλάχιστον στα ίδια επίπεδα με το 2019 χωρίς την πανδημία.

Είναι χαρακτηριστικό πως το πρώτο δίμηνο του 2020 οι ταξιδιωτικές εισπράξεις εμφάνιζαν αύξηση κατά 22,9% σε σύγκριση με την αντίστοιχη περίοδο του 2019, και όλα προμήνυαν πως θα ήταν η καλύτερη τουριστική περίοδος της τελευταίας δεκαετίας, αναμένοντας τις εισπράξεις να αγγίξουν τα 20 δισ. ευρώ, περισσότερα κατά 1,5 δισ. ευρώ τουλάχιστον σε σύγκριση με τις ταξιδιωτικές εισπράξεις του 2019 (18,2 δισ. ευρώ). Για το α' εξάμηνο του 2020, σε όρους ταξιδιωτικών εισπράξεων μη κατοίκων, ο ελληνικός τουρισμός σημείωσε σημαντική πτώση κατά 87,5%. Τα μηνιαία στοιχεία των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων για το πρώτο ήμισυ του έτους είναι διαθέσιμα και δημοσιευμένα και αντλούνται από την Έρευνα Συνόρων της Τράπεζας της Ελλάδος⁶. Για την εκτίμηση των μηνιαίων ταξιδιωτικών εισπράξεων κατά το β' εξάμηνο του 2020 εφαρμόζουμε τρία σενάρια (βασικό, απαισιόδοξο και αισιόδοξο).

Τα τρία αυτά σενάρια αναλύονται ως ακολούθως: (α) απαισιόδοξο –μείωση της τάξης του 83% που σημαίνει ότι μόνο το 17% των ταξιδιωτικών εισπράξεων θα πραγματοποιηθεί συγκριτικά με το 2019, (β) βασικό –μείωση της τάξης του 80% και (γ) αισιόδοξο –μείωση κατά 77%. Τα σενάρια αυτά στηρίζονται σε στοιχεία από τον αριθμό πτήσεων και τον προγραμματισμό των αεροπορικών θέσεων σε πτήσεις από το εξωτερικό⁷ και λαμβάνουν υπόψη το σταδιακό άνοιγμα των διεθνών συνόρων και τη χαλάρωση των ταξιδιωτικών περιορισμών. Το απαισιόδοξο σενάριο, δε, ενσωματώνει και την περαιτέρω πτώση των εισπράξεων από ένα δεύτερο κύμα πανδημίας στην Ελλάδα, αλλά και σε άλλες χώρες παγκοσμίως που ανήκουν στις βασικές αγορές μας, το οποίο αναμένεται και να μειώσει τη διάρκεια της φετινής τουριστικής περιόδου, αλλά και να περιορίσει περαιτέρω τις ταξιδιωτικές δαπάνες στο τρίτο και τέταρτο τρίμηνο. Η μεταβολή στις πραγματικές (μέχρι τον Ιούνιο του 2020) ταξιδιωτικές εισπράξεις, αλλά και οι εκτιμήσεις ανά μήνα για το β' εξάμηνο του 2020 και ανά σενάριο παρουσιάζονται στο Διάγραμμα 2.

Επειδή το βασικό σενάριο θεωρείται το πιο πιθανό, στο Διάγραμμα 3 παρουσιάζεται η μεταβολή στις μηνιαίες ταξιδιωτικές εισπράξεις για το έτος 2020 με βάση αυτό το σενάριο, λαμβάνοντας υπόψη τα πραγματικά στοιχεία, αλλά και τις εκτιμήσεις από τον Ιούλιο μέχρι το τέλος του έτους.

Το δεύτερο, αλλά κυρίως το τρίτο τρίμηνο, είναι ιδιαίτερα σημαντικά από πλευράς συμμετοχής στις συνολικές ταξιδιωτικές δαπάνες. Έτσι, από τα 18,2 δισ. ευρώ ταξιδιωτικές εισπράξεις μη κατοίκων το 2019 (βλ. Πίνακα 5), πάνω από τις μισές (59%) πραγματοποιήθηκαν στο τρίτο τρίμηνο του έτους και το 26% έλαβε χώρα στο δεύτερο τρίμηνο. Το 11% πραγματοποιήθηκε στο τελευταίο τρίμηνο και μόνο το 4% των εισπράξεων στο πρώτο τρίμηνο του 2019. Υποθέτοντας ότι οι αναλογίες αυτές θα παρέμεναν αμετάβλη-

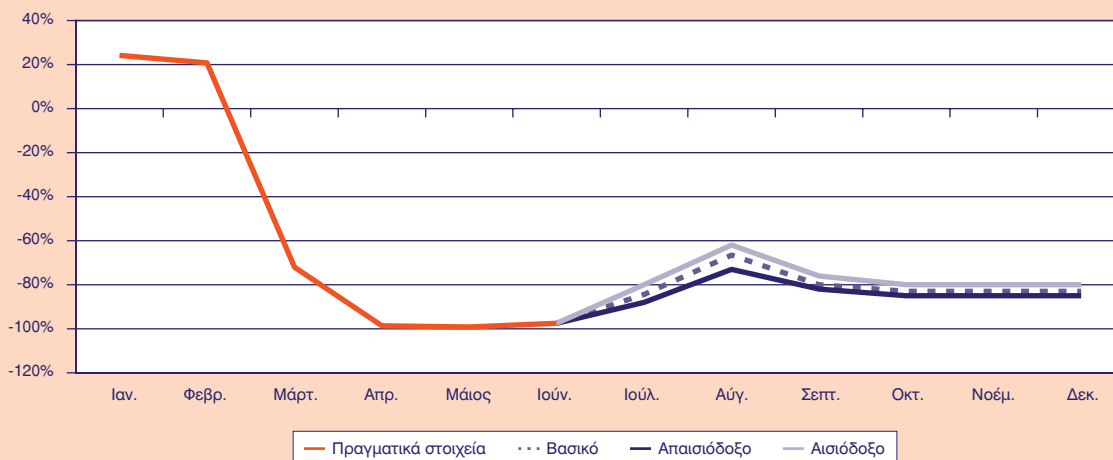
6. Η Έρευνα Συνόρων ανεστάλη από τις 15/3/2020 μέχρι και την 1/7/2020 λόγω των ειδικών ταξιδιωτικών συνθηκών και συμπεριφορών που διαμορφώθηκαν από τον παγκόσμιο αντίκτυπο της πανδημίας του κορωνοϊού και των συνακόλουθων περιορισμών στις διεθνείς μετακινήσεις. Για τη διασφάλιση της διαχρονικής συγκρισιμότητας των παραγόμενων στατιστικών, εφαρμόστηκε η ακόλουθη προσέγγιση:

- Ανά συνοριακό σταθμό εκτιμήθηκε το ποσοστό της εισερχόμενης και εξερχόμενης κίνησης που αναλογεί στις περιόδους 1-15/3 και 16/3-30/6.
- Τα συλλεχθέντα στοιχεία για την περίοδο 1-15/3 ελέγχθηκαν, υποβλήθηκαν σε επεξεργασία και αναλύθηκαν με βάση την παγιωμένη μεθοδολογία.
- Για την κάλυψη της περιόδου 16/3-30/6 εκτιμήθηκαν συντελεστές παρέκτασης (extrapolation factors) για τις κύριες ταξιδιωτικές ροές ανά τύπο συνοριακού σημείου, με χρήση των αναλυτικών στοιχείων επίσημης κίνησης των συνοριακών σταθμών και σε συνδυασμό με ιστορικά στοιχεία κατανομής ταξιδιωτικών ροών ανά μήνα και συνοριακό σταθμό (Τράπεζα της Ελλάδος, Δελτίο Τύπου 21 Αυγούστου 2020). Η μεθοδολογία της Έρευνας Συνόρων παρουσιάζεται αναλυτικά στο Παντελίδης, Ε. και Κουβατσέας, Γ. (2006).

7. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι αεροπορικές συγκοινωνίες παραδοσιακά αποτελούν τον κύριο τρόπο μεταφοράς των τουριστών στην Ελλάδα. Από το σύνολο των 34 εκατ. μόνιμων κατοίκων άλλων χωρών που υποδέχθηκε η Ελλάδα το 2019, το 64% ήρθε αεροπορικά, το 33% οδικώς και το 3% διά θαλάσσης, ενώ αμελητέα ήταν η χρήση των σιδηροδρόμων.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

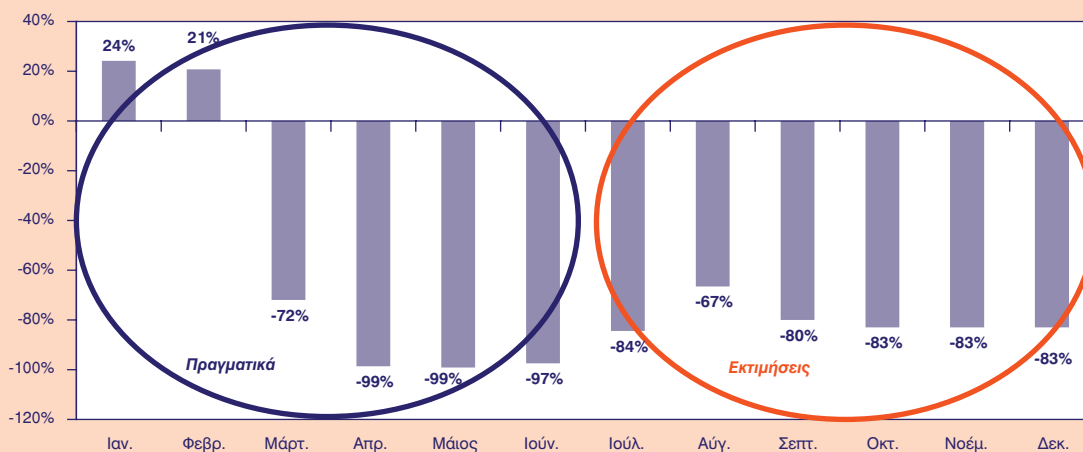
Ταξιδιωτικές εισπράξεις μη κατοίκων το 2020: τρία σενάρια (ποσοστιαία μεταβολή %)



Πηγές: Έρευνα Συνόρων της Τράπεζας της Ελλάδος, ίδια επεξεργασία.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

Μεταβολή στις μηνιαίες ταξιδιωτικές εισπράξεις το έτος 2020 (Βασικό σενάριο)



Πηγές: Έρευνα Συνόρων της Τράπεζας της Ελλάδος, ίδια επεξεργασία.

τες το 2020, στον Πίνακα 6 παρουσιάζεται η εξέλιξη των ταξιδιωτικών εισπράξεων μη κατοίκων με βάση τα τρία σενάρια.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, λόγω της έντονης εποχικότητας της τουριστικής δραστηριότητας, το έτησιο ύψος των εισπράξεων εξωτερικού τουρισμού καθορίζεται σε μέγιστο βαθμό την περίοδο από τον Ιού-

νιο μέχρι τον Σεπτέμβριο του κάθε έτους. Η χρονική στιγμή εκδήλωσης της πανδημίας και οι επακόλουθες πολιτικές αντιμετώπισής της ουσιαστικά προκάλεσαν την αναστολή της λειτουργίας των ξενοδοχείων⁸ και των καταλυμάτων και την επιβολή περιορισμών στις μετακινήσεις μέχρι τον Ιούνιο, με σταδιακή απελευθέρωση μέχρι τα μέσα Ιουλίου. Η αναπόφευκτη κάθε-

8. Σύμφωνα με έρευνα του ΙΤΕΠ (2020γ) ποσοστό 6,4% των ξενοδοχείων αποφάσισαν να μην ανοίξουν το 2020.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6 Επίπτωση της πανδημίας στις ταξιδιωτικές εισπράξεις μη κατοίκων με βάση τρία σενάρια (Δισ. ευρώ)

	Σενάρια		
	Βασικό	Απαισιόδοξο	Αισιόδοξο
Έτος 2019			
Ταξιδιωτικές εισπράξεις	18,2	18,2	18,2
Ταξιδιωτικές πληρωμές	2,7	2,7	2,7
Καθαρές ταξιδιωτικές εισπράξεις	15,4	15,4	15,4
Έτος 2020			
Ταξιδιωτικές εισπράξεις (εκτιμήσεις)	3,6	3,1	4,1
Ταξιδιωτικές πληρωμές (εκτιμήσεις)	0,7	0,7	0,8
Καθαρές ταξιδιωτικές εισπράξεις	2,8	2,4	3,3
Μεταβολή το 2020			
Ταξιδιωτικές εισπράξεις	-14,6	-15,1	-14,1
Ταξιδιωτικές πληρωμές	2,0	2,0	2,0
Σύνολο	-12,6	-13,1	-12,1

Πηγές: Έρευνα Συνόρων της Τράπεζας της Ελλάδος, ίδια επεξεργασία.

τη πτώση της δραστηριότητας κατά τη διάρκεια της υψηλής τουριστικής περιόδου αντανακλάται στις ετήσιες προβλέψεις μας κάτω από τα τρία εναλλακτικά σενάρια. Σύμφωνα με αυτά, το 2020 οι ταξιδιωτικές εισπράξεις μη κατοίκων θα κυμανθούν μεταξύ 3,1 και 4,1 δισ. ευρώ, ενώ στο βασικό μας σενάριο εκτιμώνται σε μόλις 3,6 δισ. ευρώ.

Σε επίπεδο καθαρών ταξιδιωτικών εισπράξεων, η κατάσταση βελτιώνεται ελαφρώς λόγω της προβλεπόμενης μείωσης των ταξιδιωτικών πληρωμών που αντανακλούν λιγότερα ταξίδια Ελλήνων στο εξωτερικό. Στο βασικό μας σενάριο προβλέπουμε μείωση των ταξιδιωτικών πληρωμών κατά 2,0 δισ. ευρώ. Αυτό αντισταθμίζει μέρος της πτώσης των εισπράξεων και πλέον σε επίπεδο καθαρών ταμειακών εισπράξεων εκτιμώνται απώλειες ύψους 12,1 έως 13,1 δισ. ευρώ, με βάση τα τρία σενάρια (βλ. Πίνακα 6). Η εξέλιξη αυτή αναμένεται να προκαλέσει πλήγμα στο ΑΕΠ της χώρας για το 2020, αφού η αναμενόμενη απώλεια των ταξιδιωτικών εισπράξεων μη κατοίκων αντιστοι-

χεί από 6,5% μέχρι 7,0% του ΑΕΠ⁹ του έτους 2019 (σε ονομαστικές τιμές), ενώ δεν περιλαμβάνει τις έμμεσες επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία από τις πολλαπλασιαστικές επιδράσεις των ταξιδιωτικών εισπράξεων του εισερχόμενου τουρισμού. Επίσης, η ανάλυση δεν λαμβάνει υπόψη τα δημοσιονομικά μέτρα στήριξης της οικονομίας, τα οποία εκτιμάται ότι θα αντισταθμίσουν, εν μέρει, σημαντικό μέρος των αρνητικών επιπτώσεων στην ελληνική οικονομία.

Πρόσφατες έρευνες (Ροδουσάκης και Σώκλης, 2020β· 2020δ) αναφέρουν ότι οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις των κρατικών καταναλωτικών δαπανών στην ελληνική οικονομία είναι σημαντικά ισχυρότερες σε σχέση με αυτές της τουριστικής ζήτησης, ενώ με την καταγραφή και την ποσοτικοποίηση των δαπανών για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων του COVID-19, μέσα από έναν προϋπολογισμό επιδόσεων, καθίσταται δυνατή η αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας της στοχευμένης δημόσιας οικονομικής πολιτικής (Λιαργκόβας και Ψυχάλης, 2020).

9. Επισημαίνεται ότι «η έκφραση των τουριστικών δαπανών ως ποσοστού του ΑΕΠ δεν αποτελεί κατάλληλο δείκτη για την εκτίμηση της συμβολής του τουρισμού στην οικονομία», καθώς η εγχώρια τουριστική δαπάνη περιλαμβάνει και κατανάλωση εισαγόμενων προϊόντων και επίσης δεν λαμβάνει υπόψη τις ενδιάμεσες αναλώσεις που χρησιμοποιούνται για να παραχθεί το τουριστικό προϊόν που απαιτείται για την κάλυψη της τουριστικής ζήτησης (Ροδουσάκης και Σώκλης, 2020δ, σελ. 111).

4. Συμπεράσματα

Καθώς η εξάρτηση της ελληνικής οικονομίας από τον τουρισμό είναι σχετικά μεγάλη, η εμφάνιση της πανδημίας φέτος, αφενός προϋδεάζει για την πιο δύσκολη χρονιά των τελευταίων δεκαετιών για τη χώρα μας, αφετέρου κάνει επιτακτική την ανάγκη για ανάλυση και μελέτη συναφών με τον τουρισμό μεγεθών. Η συνεισφορά αυτού του άρθρου είναι διττή: πρώτον, διαχωρίζει τον κύκλο εργασιών των καταλυμάτων και της εστίασης και εκτιμά τι ποσοστό προέρχεται από τον εισερχόμενο και τον εσωτερικό τουρισμό και, δεύτερον, εκτιμά τις ταξιδιωτικές εισπράξεις μη κατοίκων για το τρέχον έτος 2020. Συνοψίζοντας, τα κύρια σημεία του άρθρου είναι τα εξής:

- Τα έως σήμερα διαθέσιμα στοιχεία (πρώτο εξάμηνο του 2020) δείχνουν ότι, σε όρους ταξιδιωτικών εισπράξεων μη κατοίκων, ο ελληνικός τουρισμός σημείωσε σημαντική πτώση κατά 87,5%.
- Παρά τις άριστες επιδόσεις της Ελλάδας στη διαχείριση της πανδημίας κατά το άνοιγμα στον διεθνή τουρισμό από τις αρχές Ιουλίου, που αναμένεται να δώσουν μια καλή ώθηση στον ελληνικό τουρισμό κατά το β' εξάμηνο του έτους, εντούτοις η απώλεια των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων εκτιμάται ότι θα διαμορφωθεί μεταξύ 14,1 με 15,1 δισ. ευρώ για το σύνολο του έτους σε σχέση με το 2019.
- Με βάση τρία σενάρια (απαισιόδοξο - βασικό - αισιόδοξο) που στηρίζονται στον αριθμό πτήσεων και στον προγραμματισμό των αεροπορικών θέσεων σε πτήσεις από το εξωτερικό, εκτιμάται ότι οι ταξιδιωτικές εισπράξεις μη κατοίκων για το 2020 αναμένεται να κυμανθούν μεταξύ 3,1 και 4,1 δισ. ευρώ.
- Λαμβάνοντας υπόψη τους συντελεστές στάθμισης των δεικτών ΔΤΚ και ΕνΔΤΚ, εκτιμήθηκε το ποσοστό του κύκλου εργασιών των καταλυμάτων και της εστίασης που προέρχεται από τον εισερχόμενο και τον εσωτερικό τουρισμό. Σε ό,τι αφορά τα καταλύματα, το μερίδιο του εισερχόμενου τουρισμού κατά το 2019 ήταν 82% και αυτό του εγχώριου 18%, ενώ στην εστίαση τα αντίστοιχα μερίδια ήταν 32% και 68%. Εκ των πραγμάτων διαφορετική υπήρξε η αντίδραση των εισερχόμενων επισκεπτών από εκείνη των εγχώριων επισκεπτών κατά το πρώτο ήμισυ του τρέχοντος έτους. Κάτι ανάλογο αναμένεται και για το δεύτερο εξάμηνο του 2020.

Η σχετικά μεγάλη εξάρτηση της ελληνικής οικονομίας από τον τουρισμό, που όμως δεν διαφέρει σημαντικά από τις υπόλοιπες χώρες της Νότιας Ευρώπης,

καταδεικνύει ότι η ελληνική οικονομία είναι ιδιαίτερα ευάλωτη απέναντι σε οποιαδήποτε δυσμενή συγκυρία σαν αυτή της πανδημίας του κορωνοϊού και πιθανώς να κρούει τον κώδωνα για επανεξέταση του υπάρχοντος μοντέλου του ελληνικού τουρισμού.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

ΕΛΣΤΑΤ (2020α), Εξέλιξη κύκλου εργασιών επιχειρήσεων παροχής καταλυμάτων και υπηρεσιών εστίασης, Δελτίο Τύπου, 6 Ιουλίου 2020.

ΕΛΣΤΑΤ (2020β), Εξέλιξη κύκλου εργασιών επιχειρήσεων παροχής καταλυμάτων και υπηρεσιών εστίασης, Δελτίο Τύπου, 14 Αυγούστου 2020.

ΙΤΕΠ (2020α), Έρευνα Συγκυρίας 2020 και Επιπτώσεις από τον COVID-19 στην Ελληνική Ξενοδοχία, Μάρτιος 2020.

ΙΤΕΠ (2020β), CoViD 19 και Ελληνική Ξενοδοχία, 3η Έρευνα, Απρίλιος 2020. <https://www.grhotels.gr/wp-content/uploads/2020/04/Survey_Covid19_v03.pdf>

ΙΤΕΠ (2020γ), CoViD19 και Ελληνική Ξενοδοχία: Επιπτώσεις και αξιολόγηση μέτρων, 4η Έρευνα, 16 Ιουλίου 2020. <https://www.grhotels.gr/wp-content/uploads/2020/07/Covid19-04_Presentation_16-07-20_press_final.pdf>

Λαργκόβας, Π. και Ψυχάλης, Μ. (2020), Ο προϋπολογισμός επιδόσεων ως εργαλείο δημοσιονομικής διαχείρισης καθώς και αντιμετώπισης των επιπτώσεων του COVID-19, *Αναλύσεις Επικαιρότητας*, 8/2020, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, 30 Ιουλίου 2020.

Παναγιωτοπούλου Ρ., Κασιμάτη, Ε. και Διονυσοπούλου, Π. (2020), Οι επιδράσεις του COVID-19 στην πορεία του ελληνικού τουρισμού: Οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες για το 2020, *7ο Πανελλήνιο Συνέδριο της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας*, Διαδικτυακά, 23-25 Σεπτεμβρίου 2020.

Παντελίδης, Ε. και Κουβατσέας, Γ. (2006). Έρευνα συνόρων για την ταξιδιωτική δαπάνη: μεθοδολογία – παρουσίαση και αξιολόγηση αποτελεσμάτων 2003-2005, *Οικονομικό Δελτίο*, Τράπεζα της Ελλάδος, 27:71-119.

Ροδουσάκης, Ν. και Σώκλης, Γ. (2020α), Επιπτώσεις του COVID-19 στην Ελληνική Οικονομία: Η Ειδική Περίπτωση του Τουριστικού Τομέα, *Αναλύσεις Επικαιρότητας*, 2/2020, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, 17 Μαρτίου 2020.

Ροδουσάκης, Ν. και Σώκλης, Γ. (2020β), Επιπτώσεις του COVID-19 στην Ελληνική Οικονομία: Ο Κομβικός Ρόλος του Δημόσιου Τομέα, *Αναλύσεις Επικαιρότητας*, 3/2020, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, 8 Απριλίου 2020.

Ροδουσάκης, Ν. και Σώκλης, Γ. (2020γ), Επιπτώσεις του COVID-19 στην Ελληνική Οικονομία: Το Συνολικό Αποτύπωμα της Πανδημίας, *Αναλύσεις Επικαιρότητας*, 7/2020, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, 10 Ιουνίου 2020.

Ροδουσάκης, Ν. και Σώκλης, Γ. (2020δ), Τουρισμός και κορωνοϊός: Οι επιδράσεις στην ελληνική οικονομία και ο αντισταθμιστικός ρόλος του δημόσιου τομέα, *Οικονομικές Εξελίξεις*, 42: 109-115.

Τράπεζα της Ελλάδος (2020), Νομισματική Πολιτική 2019-2020, Ιούνιος 2020. <<https://www.bankofgreece.gr/Publications/NomPol20192020.pdf>>

Ξενογλωσση

EC (European Commission) (2020), *European Economic Forecast: Spring 2020*, Institutional Paper 125, 6 May 2020. Luxembourg: Publications office of the European Union. <https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip125_en.pdf>

IMF (International Monetary Fund) (2020), *World Economic Outlook: The Great lockdown, April 2020*. <<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/World-Economic-Outlook-April-2020-The-Great-Lockdown-49306>>

Mariolis, Th., Rodousakis, N. and Soklis, G. (2020), The COVID-19 multiplier effects of tourism on the Greek economy, *Tourism Economics*, Research Note. <<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1354816620946547>>

OECD (2020a), *Evaluating the initial impact of COVID-19 containment measures on economic activity*, 14 April 2020. <<https://www.>

[enterprisegreece.gov.gr/assets/content/files/c38/a3968/f495/document.pdf](https://www.enterprisegreece.gov.gr/assets/content/files/c38/a3968/f495/document.pdf)>

OECD (2020b), *COVID-19 and international trade: Issues and actions*, 20 April 2020. <<https://www.oecd.org/trade/documents/covid-19-international-trade-issues-actions.pdf>>

OECD (2020c), *OECD Tourism Trends and Policies 2020*, March 4, 2020. <<https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/6b47b985-en.pdf?expires=1601310347&id=id&accname=ocid177073a&checksum=BEB49F24B947C87C2D324788A30F123D>>

Papanikos, G. (2020), The Impact of the Covid-19 Pandemic on Greek Tourism, *Athens Journal of Tourism*, 7(2), p. 87-100. <<https://www.athensjournals.gr/tourism/2020-7-2-2-Papanikos.pdf>>

UNWTO (World Tourism Organisation) (2020), *Impact assessment of the Covid-19 outbreak on international tourism*, May 2020. <<https://www.unwto.org/impact-assessment-of-the-covid-19-outbreak-on-international-tourism>>

WHO (World Health Organization) (2020), *Coronavirus disease (COVID-19) pandemic*. <<https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>>

Διερεύνηση της οικονομικής βιωσιμότητας των ελληνικών αγροτικών εκμεταλλεύσεων ανά είδος παραγωγικής εξειδίκευσης

Ιωάννα Ρεζίτη*

Περίληψη

Ο σκοπός του άρθρου είναι να εξετάσει την οικονομική βιωσιμότητα των ελληνικών αγροτικών εκμεταλλεύσεων, σε συνολικό επίπεδο ανά είδος παραγωγικής εξειδίκευσης, χρησιμοποιώντας τη βάση δεδομένων FADN (Farm Accounting Data Network), για την περίοδο 2015-2018. Η εμπειρική εφαρμογή εστιάζεται στον υπολογισμό των δεικτών κερδοφορίας και παραγωγικότητας. Για τον πρώτο δείκτη, η εξίσωση DuPont χρησιμοποιείται για να προσδιορίσουμε την απόδοση των εκμεταλλεύσεων, αλλά και τους παράγοντες που επηρεάζουν την κερδοφορία τους. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι μόνο οι εκμεταλλεύσεις των καρποφάγων και των βοοειδών αύξησαν την κερδοφορία τους κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Τέσσερις από τις δώδεκα εκμεταλλεύσεις παρουσιάζουν ζημία, ενώ συνολικά παρατηρείται μείωση του περιθωρίου κέρδους κατά 20%. Εκτός από τις εκμεταλλεύσεις των καρποφάγων, η παραγωγικότητα φθίνει σε όλες τις υπόλοιπες εκμεταλλεύσεις.

Λέξεις κλειδιά: Βιωσιμότητα, παραγωγικότητα, κερδοφορία, εκμεταλλεύσεις, DuPont εξίσωση.

Ταξινόμηση JEL: Q01, Q12, Q13

1. Εισαγωγή

Η έννοια της αειφορίας έχει γίνει σημαντική πτυχή της σύγχρονης επιχείρησης. Η βιωσιμότητα της αγροτικής επιχείρησης είναι ακόμα πιο σημαντική, καθώς οι γεωργικές δραστηριότητες έχουν διαφορετικές επιπτώσεις στην οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική κατάσταση των αγροτικών περιοχών. Η οικονομική διάσταση της αγροτικής επιχείρησης είναι σημαντική όσον αφορά τη διασφάλιση της βιωσιμότητας και της

ευημερίας του αγροτικού πληθυσμού. Πολλοί μελετητές βλέπουν την έννοια της οικονομικής βιωσιμότητας ως την ικανότητα των αγροτών να παράγουν εισόδημα ώστε να παρέχονται εύλογες συνθήκες διαβίωσης και επιπλέον να διατηρείται το επίπεδο του κεφαλαίου που χρησιμοποιείται στις γεωργικές δραστηριότητες, προκειμένου να παραμείνουν ενεργοί στη δουλειά λαμβάνοντας υπόψη τον μακροπρόθεσμο χρονικό ορίζοντα.

Τα τελευταία χρόνια οι βιώσιμες αγροτικές εκμεταλλεύσεις βρίσκονται στο επίκεντρο της γεωργίας της ΕΕ λόγω των κλιματολογικών, περιβαλλοντικών και οικονομικών προκλήσεων, απαιτώντας μία θεμελιώδη μεταστροφή σε έναν πιο βιώσιμο αγροτικό τομέα. Προς αυτή την κατεύθυνση ένας από τους εννέα ειδικούς στόχους της μελλοντικής Κοινής Γεωργικής Πολιτικής (ΚΓΠ) 2021-2027 υποστηρίζει «τη βιωσιμότητα γεωργικών εισοδημάτων και ανθεκτικότητα σε ολόκληρη την Ευρώπη για τη στήριξη της επισιτιστικής ασφάλειας (μέσω της βασικής εισοδηματικής ενίσχυσης για την αειφορία)».

Σύμφωνα με το άρθρο των Latruffe et al. (2016) για τις εκμεταλλεύσεις, η συμβολή στη αειφόρα γεωργία συνεπάγεται συχνά: α) παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών (οικονομική λειτουργία)· β) διαχείριση των φυσικών πόρων (οικολογική λειτουργία)· και γ) συμβολή σε αγροτικές δυναμικές (κοινωνική λειτουργία). Ο αρμονικός συνδυασμός αυτών των τριών διασυνδεδεμένων λειτουργιών αποτελεί τη ραχοκοκαλιά της αειφόρου γεωργίας.

Η ανάλυση της γεωργικής αειφορίας στο επίπεδο εκμετάλλευσης προτείνεται ως η πιο κατάλληλη χωρική μονάδα όσον αφορά την εφαρμογή βιώσιμων γεωργικών πρακτικών (Kelly et al., 2018). Ωστόσο, αυτή η μελέτη εστιάζει σε συνολικό επίπεδο εκμεταλλεύσεων ανά παραγωγική εξειδίκευση λόγω έλλειψης χρηματοοικονομικών στοιχείων σε επίπεδο εκμετάλλευσης.

Διάφορες μεθοδολογίες, πλαίσια και δείκτες έχουν αναπτυχθεί και παρουσιαστεί για να αξιολογήσουν τη βιώσιμη ανάπτυξη, χωρίς να υπάρχει ακόμα ένα γενικά αποδεκτό εργαλείο (Singh et al., 2012). Σε πρόσφατο άρθρο τους οι Tzouramani et al. (2020) αξιολόγησαν την αειφορία του ελληνικού αγροτικού συστήματος σε επίπεδο εκμετάλλευσης για το 2015 χρησιμοποιώντας τη διαδικασία αναλυτικής ιεράρχησης

* Ερευνήτρια Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ). E-mail: ireziti@kepe.gr

– Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στο άρθρο εκφράζουν τις απόψεις της συγγραφέως και δεν αντανακλούν κατ' ανάγκη τις θέσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

(analytical hierarchy process) και τη βάση δεδομένων FADN (Farm Accountancy Data Network, δίκτυο γεωργικής λογιστικής πληροφόρησης). Τα αποτελέσματα υποστηρίζουν ότι οι μόνιμες καλλιέργειες, τα ελαιόδεντρα και η εκτατική κτηνοτροφία (εκμεταλλεύσεις προβάτων) είναι πιο βιώσιμα συστήματα σε αντίθεση με τις εντατικές και αροτραίες καλλιέργειες.

Στο παρόν άρθρο θα εστιάσουμε στην ανάλυση της οικονομικής διάστασης της βιωσιμότητας ή αλλιώς αιεφορίας (economic sustainability). Σύμφωνα με τους Latruffe et al. (2016) ως οικονομική βιωσιμότητα θεωρείται η μακροπρόθεσμη επιβίωση ενός γεωργικού συστήματος σε ένα μεταβαλλόμενο οικονομικό πλαίσιο. Διαφορετικά, οικονομική αιεφορία είναι η μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα της αγροτικής εκμετάλλευσης. Ειδικότερα, για τις οικογενειακές αγροτικές εκμεταλλεύσεις η οικονομική αιεφορία σχετίζεται με το πρόβλημα της οικονομικής ανθεκτικότητας, η οποία ορίζεται ως «η ικανότητα μιας εκμετάλλευσης να μεταφερθεί σε διάδοχο» (Latruffe et al., 2016). Έτσι η δέσμευση της οικογενειακής επιχείρησης είναι ένα σημαντικό κίνητρο της αιεφορίας των αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Οι αγροτικές εκμεταλλεύσεις που δεν είναι οικονομικά βιώσιμες μπορεί να είναι οικονομικά αιεφόρες λόγω του εκτός αγροτικού εισοδήματος των μελών της εκμετάλλευσης (Hennessey et al., 2008). Οι υπεύθυνοι των εκμεταλλεύσεων αποφασίζουν σχετικά με το εντός και εκτός εκμετάλλευσης εισόδημα ως χαρτοφυλάκιο το οποίο είναι εργαλείο στρατηγικής διαχείρισης κινδύνων.

Για την αξιολόγηση της οικονομικής αιεφορίας σε επίπεδο εκμετάλλευσης χρησιμοποιούνται δείκτες που αναφέρονται στην κερδοφορία, ρευστότητα, σταθερότητα και παραγωγικότητα της εκμετάλλευσης. Οι Van der Meulen et al. (2014) χρησιμοποίησαν το καθαρό γεωργικό εισόδημα, την παραγωγικότητα της εργασίας και τη φερεγγυότητα για να ποσοτικοποιήσουν την οικονομική αιεφορία των ολλανδικών γαλακτοκομικών εκμεταλλεύσεων. Οι Wrzaszcz and Zegar (2014) υπολόγισαν το επίπεδο της οικονομικής αιεφορίας των πολωνικών εκμεταλλεύσεων με βάση δεδομένων την FADN, χρησιμοποιώντας δείκτες της παραγωγικότητας του εδάφους, της κερδοφορίας της εργασίας, του προσανατολισμού στην αγορά, των πηγών εισοδήματος του νοικοκυριού και της συντήρησης. Οι Vitunskiene and Dabkienė (2016) χρησιμοποίησαν συνολικά 23 δείκτες για να καλύψουν και τις τρεις διαστάσεις της αιεφορίας για τις λιθουανικές εκμεταλλεύσεις χρησιμοποιώντας το δίκτυο γεωργικής λογιστικής πληροφόρησης (FADN), εκ των οποίων οκτώ είναι οικονομικοί δείκτες. Ανάμεσα στους οκτώ οικονομικούς δείκτες ήταν η παραγωγικότητα (productivity), το γεωργικό εισόδημα (farm income),

η φερεγγυότητα (solvency) και η διαχείριση κινδύνου (farm risk management).

Οι Roesch et al. (2017) και οι Zorn et al. (2018) μέτρησαν την οικονομική αιεφορία των ελβετικών εκμεταλλεύσεων εφαρμόζοντας δείκτες παραγωγικότητας, ρευστότητας και σταθερότητας. Ισχυρίστηκαν ότι ο δείκτης κερδοφορίας αντανάκλα την οικονομική επιτυχία μιας εκμετάλλευσης στη γεωργική επιχείρηση· ο δείκτης της ρευστότητας αναφέρεται στην ικανότητα της εκμετάλλευσης να πληροί τις τρέχουσες υποχρεώσεις· και, τέλος, ο δείκτης σταθερότητας παρουσιάζει την ικανότητα της εκμετάλλευσης να διατηρεί την κερδοφορία και ρευστότητα ενόψει απρόβλεπτων αλλαγών στο επιχειρηματικό περιβάλλον. Σύμφωνα με τους Roesch et al. (2017), υπάρχουν ισχυρές εξαρτήσεις μεταξύ αυτών των δεικτών, καθώς η καλή κερδοφορία προάγει έναν υψηλό βαθμό ρευστότητας και συνεπώς τη σταθερότητα της εκμετάλλευσης. Ο δείκτης κερδοφορίας και η FADN έχουν επίσης χρησιμοποιηθεί για την αξιολόγηση της οικονομικής αιεφορίας από τους Diazabakana et al. (2014) και Baležentis et al. (2019).

Όπως προαναφέρθηκε, η κερδοφορία είναι ένας από τους κύριους δείκτες που μπορεί να εφαρμοστεί και να αναλύσει την οικονομική διάσταση της γεωργικής αιεφορίας. Η κερδοφορία μπορεί να μετρηθεί με πολλούς διαφορετικούς τρόπους. Σημαντικοί δείκτες κερδοφορίας μιας εταιρείας στη χρηματοοικονομική βιβλιογραφία είναι η απόδοση των στοιχείων του ενεργητικού (Return On Assets, ROA) και η απόδοση των ιδίων κεφαλαίων (Return On Equity, ROE). Οι Baležentis and Novickyte (2018) ανέλυσαν την κερδοφορία των οικογενειακών εκμεταλλεύσεων στη Λιθουανία εκφρασμένη με τον δείκτη ROE και σε σχέση με τους παράγοντές της, το περιθώριο κέρδους, την κυκλοφοριακή ταχύτητα ενεργητικού και τη μόχλευση.

Επιπλέον, η παραγωγικότητα είναι ένα μέτρο που μας δείχνει την ικανότητα των συντελεστών παραγωγής να παράγουν προϊόν. Γενικά μετριέται ως μερικός δείκτης παραγωγικότητας που είναι ο λόγος προϊόντος προς τον συντελεστή παραγωγής. Για παράδειγμα, οι Hennessey et al. (2008) υπολογίζουν την παραγωγικότητα εργασίας ως το εισόδημα ανά μη αμειβόμενη μονάδα εργασίας και την παραγωγικότητα εδάφους ως ακαθάριστη παραγωγή ανά εκτάριο.

Δεδομένης της αυξανόμενης ολοκλήρωσης των γεωργικών αγορών και της παγκοσμιοποίησης, υπάρχει ανάγκη να προωθηθεί η συνεχής ανάπτυξη της γεωργικής επιχείρησης με έμφαση στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας και της ανθεκτικότητας στις αβεβαιότητες. Οι αγρότες θα πρέπει να είναι σε θέση να ανταποκρίνονται επαρκώς στις αλλαγές στο επιχειρηματικό περιβάλλον, να σχεδιάζουν και να προβλέπουν τις δραστηριότητές τους και να χρηματοδοτούνται

ανάλογα. Λαμβάνοντας υπόψη αυτά τα ζητήματα, είναι πολύ σημαντικό να αναλύσουμε την οικονομική απόδοση των εκμεταλλεύσεων.

Στόχος του άρθρου είναι η αξιολόγηση της οικονομικής βιωσιμότητας των ελληνικών εκμεταλλεύσεων ανά είδος εξειδίκευσης, χρησιμοποιώντας στοιχεία από την FADN¹ για την περίοδο 2015-2018. Η ανάλυση βασίζεται σε δύο οικονομικές έννοιες: παραγωγικότητα και κερδοφορία των εκμεταλλεύσεων. Το παρόν άρθρο οργανώνεται ως εξής: Στις ενότητες 2 και 3 παρουσιάζονται η μεθοδολογία και τα στοιχεία που χρησιμοποιούνται. Στην τέταρτη ενότητα παρουσιάζονται και αναλύονται τα αποτελέσματα και, τέλος, ακολουθούν τα συμπεράσματα που προκύπτουν από αυτή την εργασία.

2. Μεθοδολογία

Η ανάλυση της κερδοφορίας και η αξιολόγηση των κυρίων παραγόντων της αποτελούν κρίσιμο στοιχείο για την αξιολόγηση της χρηματοοικονομικής επίδοσης. Οι μετρήσεις επιδόσεων όπως το λειτουργικό περιθώριο κέρδους, η κυκλοφοριακή ταχύτητα ενεργητικού, η απόδοση στοιχείων του ενεργητικού, και η απόδοση ιδίων κεφαλαίων είναι εξαιρετικά πολύτιμες για έναν διαχειριστή αγροτικής εκμετάλλευσης.

Το λειτουργικό περιθώριο κέρδους δείχνει το καθαρό εισόδημα που επιτυγχάνεται για κάθε ευρώ πωλήσεων. Η κυκλοφοριακή ταχύτητα ενεργητικού μετράει τα έσοδα που δημιουργούνται ανά ευρώ στοιχείων του ενεργητικού και δείχνει πόσο αποτελεσματικά χρησιμοποιεί η επιχείρηση τα στοιχεία αυτά. Η απόδοση στοιχείων ενεργητικού είναι ένα μέτρο που μπορούν να χρησιμοποιήσουν οι διαχειριστές για να προσδιορίσουν εάν το κεφάλαιο δημιουργεί ένα αποδεκτό ποσοστό απόδοσης και δείχνει το ποσό των πωλήσεων για κάθε ευρώ του ενεργητικού. Η απόδοση ιδίων κεφαλαίων βοηθά τους διαχειριστές να εκτιμήσουν πόσο αποδοτικά χρησιμοποιούνται τα ίδια κεφάλαια. Όλα αυτά τα μέτρα δίνουν πληροφορίες για την οικονομική επίδοση της αγροτικής εκμετάλλευσης. Τα τέσσερα παραπάνω μέτρα αποτελούν τον πυρήνα της ανάλυσης του διαχειριστή για την οικονομική επίδοση της εκμετάλλευσης και παρουσιάζονται στην ταυτότητα του DuPont.

Η ανάλυση του DuPont είναι ένα κοινό και χρήσιμο εργαλείο για την αξιολόγηση και κατανόηση των παραγόντων της κερδοφορίας. Όπως υποστηρίζει ο Blumenthal (1998), η μέθοδος DuPont είναι ένα χρήσιμο πλαίσιο για την οπτικοποίηση οικονομικών πληρο-

φοριών και είναι ένα καλό εργαλείο για να βοηθήσει τους διαχειριστές να κατανοήσουν πώς οι λειτουργικές, χρηματοδοτικές και επενδυτικές αποφάσεις επηρεάζουν την οικονομική επίδοση της επιχείρησης.

Σύμφωνα με τους Mishra et al. (2009, 2012) στην ταυτότητα DuPont η απόδοση των ιδίων κεφαλαίων, ROE, παραγοντοποιείται σε:

$$\frac{R_t}{E_t} = \frac{R_t}{A_t} \times \frac{A_t}{E_t} \quad (1)$$

όπου R_t είναι το κέρδος (όφελος), E_t είναι τα ίδια κεφάλαια και A_t είναι τα στοιχεία του ενεργητικού κατά την περίοδο t . Η διάσπαση ROE μπορεί να βελτιωθεί περαιτέρω εξετάζοντας τις μεταβλητές των πωλήσεων στην ανάλυση. Σε αυτή την περίπτωση, οι τρεις πολλαπλασιαστικά όροι του ROE καθορίζονται. Το περιθώριο κέρδους παρουσιάζει τη δημιουργία κέρδους από τις πωλήσεις (λειτουργική αποδοτικότητα), η κυκλοφοριακή ταχύτητα ενεργητικού απεικονίζει την παραγωγικότητα των στοιχείων του ενεργητικού και η ολοκλήρωση της πιστωτικής αγοράς αντιπροσωπεύεται από τον δείκτη χρηματοοικονομικής μόχλευσης. Η πολλαπλασιαστική σχέση μεταξύ των τριών συζητούμενων μεταβλητών έχει την παρακάτω μορφή:

$$\frac{R_t}{E_t} = \frac{S_t - C_t}{S_t} \times \frac{S_t}{A_t} \times \frac{A_t}{E_t} = P_t N_t L_t \quad (2)$$

όπου S_t είναι οι πωλήσεις, C_t είναι το κόστος παραγωγής και P_t , N_t και L_t δείχνουν το περιθώριο κέρδους, την κυκλοφοριακή ταχύτητα ενεργητικού και τη χρηματοοικονομική μόχλευση κατά την περίοδο t . Ο δείκτης κυκλοφοριακής ταχύτητας ενεργητικού δείχνει πόσο καλά χρησιμοποιούνται τα ενεργητικά στοιχεία για να παραχθούν προϊόντα και κατ'επέκταση να δημιουργηθούν πωλήσεις. Η χρηματοοικονομική μόχλευση εκφράζει τον οικονομικό κίνδυνο μιας επιχείρησης και αναφέρεται στη χρησιμοποίηση δανειακών κεφαλαίων με σκοπό την απόδοση των ιδίων κεφαλαίων. Στην περίπτωση ανάλυσης της απόδοσης της γεωργίας, αντικαθιστούμε τον δείκτη κέρδους με το καθαρό εισόδημα μείον την οικογενειακή αμοιβή (όπως εφαρμόζεται στην FADN).

Άρα η απόδοση ιδίων κεφαλαίων εξαρτάται από:

- την ικανότητα της εκμετάλλευσης να ελέγχει τα έξοδα,
- την ικανότητα της εκμετάλλευσης να χρησιμοποιεί αποτελεσματικά τα περιουσιακά στοιχεία,
- τον βαθμό χρηματοοικονομικής μόχλευσης.

1. Για περισσότερη ανάλυση της βιβλιογραφίας σχετικά με τις εφαρμογές της FADN ως της πιο διαδεδομένης βάσης δεδομένων για την αξιολόγηση της γεωργικής βιωσιμότητας, βλέπε Dabkienė (2016).

Εκτός από την ανάλυση DuPont, ο δείκτης απόδοσης του απασχολούμενου κεφαλαίου (Return On Capital Employed, ROCE) αποτελεί πρόσθετη αξιολόγηση στην ανάλυση της κερδοφορίας της εκμετάλλευσης, όπου το απασχολούμενο κεφάλαιο λαμβάνεται ως το άθροισμα του χρέους και των ιδίων κεφαλαίων, με το πρώτο να συμπεριλαμβάνει και τα μακροπρόθεσμα και βραχυχρόνια χρέη.

Για τις οικογενειακές εκμεταλλεύσεις ο δείκτης ROCE υπολογίζεται σύμφωνα με τους Baležentis et al. (2018):

$$\frac{N_t}{CE_t} = \frac{N_t}{G_t} \times \frac{G_t}{CE_t} = NOPAT \times CR_t \quad (3)$$

όπου, N_t είναι το καθαρό γεωργικό εισόδημα, G_t είναι το ακαθάριστο γεωργικό εισόδημα και CE_t είναι το χρησιμοποιούμενο κεφάλαιο την περίοδο t . Σε αυτή την περίπτωση, ο ROCE διασπάται σε δύο λόγους –το καθαρό κέρδος μετά την αφαίρεση φόρων (Net Operating Profit After Tax, NOPAT) και το ποσοστό του χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου (CR_t) στις συνολικές πωλήσεις. Ο ROCE δείχνει πόσο αποτελεσματικά η εκμετάλλευση αξιοποιεί το διαθέσιμο κεφάλαιό της, εξετάζοντας το καθαρό κέρδος που παράγεται σε σχέση με κάθε ευρώ κεφαλαίου που χρησιμοποιείται.

Προκειμένου να εξετάσουμε την παραγωγικότητα των συντελεστών παραγωγής χρησιμοποιούνται οι παρακάτω επιλεγμένοι δείκτες:

- Παραγωγικότητα γης
 - Ακαθάριστη πρόσδοδος/Καλλιεργούμενη έκταση σε εκτάρια
- Παραγωγικότητα εργασίας
 - Ακαθάριστη πρόσδοδος / Ετήσια μονάδα εργασίας²
- Παραγωγικότητα κεφαλαίου
 - Ακαθάριστη πρόσδοδος / Σύνολο ενεργητικού.

3. Δεδομένα

Η ηλεκτρονική βάση δεδομένων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής FADN μάς παρέχει τα στοιχεία που θα χρησιμοποιήσουμε για τον υπολογισμό των δεικτών που παρουσιάστηκαν παραπάνω για την περίοδο 2015-2018 ανά παραγωγικό τύπο εκμεταλλεύσεων. Η εξεταζόμε-

νη περίοδος επιλέχθηκε με βάση τον πιο πρόσφατο χρόνο διαθεσιμότητας των στοιχείων (2018) και την ανάλυση μιας τριετίας (2015).

Για να εφαρμόσουμε τις σχέσεις (2) και (3) για τα έτη 2015 και 2018, πρέπει να καθορίσουμε τις κατάλληλες μεταβλητές που αποτελούν τις συνιστώσες των (2) και (3). Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει τις FADN μεταβλητές σε σχέση με τις αντίστοιχες συνιστώσες που χρειάζονται για να υπολογίσουμε τα ROE, ROCE και την παραγωγικότητα των συντελεστών παραγωγής για τις οικογενειακές εκμεταλλεύσεις.

Σύμφωνα με την FADN οι εκμεταλλεύσεις ταξινομούνται βάσει του «τεχνικοοικονομικού προσανατολισμού» (ΤΟΠ) σε κύριες κατηγορίες με κωδικό ΤΟΠ: (15) καλλιέργεια σιτηρών, ελαιούχων σπόρων και πρωτεϊνούχων καρπών, (16) εκμεταλλεύσεις με γενικές καλλιέργειες, (20) καλλιέργειες κηπευτικών υπαίθρου, (35) αμπελουργικές, (36) εκμεταλλεύσεις στα καρποφόρα δένδρα και εσπεριδοειδή, (37) ελαιοκομικές, (38) συνδυασμούς μονίμων φυτειών, (48) εκμεταλλεύσεις με προβατοειδή, αιγοειδή και άλλα χορτοφάγα, (49) εκμεταλλεύσεις εξειδικευμένες στα βοοειδή, (50) εκμεταλλεύσεις εξειδικευμένες στα καρποφάγα (χοιροτροφικές και πτηνοτροφικές), (60) εκμεταλλεύσεις με πολυκαλλιέργεια, (80) μεικτές εκμεταλλεύσεις με καλλιέργειες και εκτροφές.

4. Αποτελέσματα

Σε αυτή την ενότητα θα παρουσιάσουμε αναλυτικά τα αποτελέσματα δύο χρηματοοικονομικών σχέσεων και της παραγωγικότητας, που χρησιμοποιήθηκαν για να μετρήσουμε την οικονομική βιωσιμότητα των ελληνικών οικογενειακών εκμεταλλεύσεων. Η απόδοση των ιδίων κεφαλαίων (ROE) δείχνει την απόδοση των εκμεταλλεύσεων σε σχέση με τα ίδια κεφάλαια και αυτός ο λόγος αξιολογεί αντικειμενικά την αποτελεσματικότητα της οικογενειακής δραστηριότητας της εκμετάλλευσης, επειδή δείχνει πόσο αποτελεσματικά εκμεταλλεύεται το κεφάλαιό του ο ιδιοκτήτης. Η απόδοση απασχολούμενου κεφαλαίου (ROCE) δείχνει πόσα καθαρά λειτουργικά κέρδη μετά τη φορολογία δαπανώνται για ένα ευρώ του απασχολούμενου κεφαλαίου. Αντικατοπτρίζει την αποτελεσματικότητα της χρήσης των συνολικών ιδίων κεφαλαίων και του κεφαλαίου χρέους³.

2. Η Ετήσια Μονάδα Εργασίας αντιστοιχεί στην πλήρη απασχόληση εργασίας (225 μέρες από 8 ώρες κάθε μέρα) ενός ατόμου ετησίως στην εκμετάλλευση.

3. Έχει θεσπιστεί η δυνατότητα ρύθμισης των οφειλόμενων χρεών των αγροτών προς τα πιστωτικά ιδρύματα με ευνοϊκούς όρους, οι οποίοι λαμβάνουν υπόψη καταρχήν την οικονομική βιωσιμότητα κάθε αγρότη βάσει των τρεχόντων περιουσιακών στοιχείων και της εισοδηματικής ικανότητάς του.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Δείκτες οικονομικής βιωσιμότητας οικογενειακών εκμεταλλεύσεων

Δείκτες	FADN μεταβλητές
Υπολογισμός ROE	
Περιθώριο κέρδους = (Καθαρό γεωργικό εισόδημα – Οικογενειακή αμοιβή)/ Ακαθάριστο γεωργικό εισόδημα	Καθαρό γεωργικό εισόδημα – SE420 Ακαθάριστο γεωργικό εισόδημα – SE410
Οικογενειακή αμοιβή = (Καταβαλλόμενοι μισθοί/μισθωτή γεωργική εργασία) × οικογενειακή εργασία.	Καταβαλλόμενοι μισθοί – SE370 Μισθωτή γεωργική εργασία – SE020 Οικογενειακή εργασία – SE015
Κυκλοφοριακή ταχύτητα ενεργητικού = Ακαθάριστο γεωργικό εισόδημα/ Σύνολο ενεργητικού	Σύνολο ενεργητικού – SE436 Ακαθάριστο γεωργικό εισόδημα – SE410
Χρηματοοικονομική μόχλευση = Σύνολο ενεργητικού/ Καθαρή θέση	Σύνολο ενεργητικού – SE436 Καθαρή θέση – SE501
Υπολογισμός ROCE	
NOPAT = Καθαρό γεωργικό εισόδημα/Ακαθάριστο γεωργικό εισόδημα	Καθαρό γεωργικό εισόδημα – SE420 Ακαθάριστο γεωργικό εισόδημα – SE410
Ποσοστό χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου = Ακαθάριστο γεωργικό εισόδημα/Καθαρή θέση + Υποχρεώσεις	Ακαθάριστο γεωργικό εισόδημα – SE410 Καθαρή θέση – SE501 Υποχρεώσεις – SE485
Παραγωγικότητα εργασίας	
Παραγωγικότητα εργασίας = Ακαθάριστη πρόσδοδος / Ετήσια μονάδα εργασίας	Ακαθάριστη πρόσδοδος – SE131 Ετήσια μονάδα εργασίας – SE020
Παραγωγικότητα κεφαλαίου	
Παραγωγικότητα κεφαλαίου = Ακαθάριστη πρόσδοδος / Σύνολο ενεργητικού	Ακαθάριστη πρόσδοδος – SE131 Σύνολο ενεργητικού – SE436
Παραγωγικότητα γης	
Παραγωγικότητα γης = Ακαθάριστη πρόσδοδος/Καλλιεργούμενη έκταση	Ακαθάριστη πρόσδοδος – SE131 Καλλιεργούμενη έκταση – SE025

Οι Πίνακες 2, 3 και 4 παρουσιάζουν τις συνιστώσες της απόδοσης των ιδίων κεφαλαίων σύμφωνα με την ταυτότητα (2). Στον Πίνακα 3 παρατηρούμε ότι καλύτερη χρήση των περιουσιακών στοιχείων στην απόδοσή τους δείχνουν μόνο οι εκμεταλλεύσεις οι εξειδικευμένες στα καρποφάγα, με αύξηση 36,74%. Επίσης, οι ίδιες εκμεταλλεύσεις παρουσίασαν τη μεγαλύτερη αύξηση περιθωρίου κέρδους (174,02%), οδηγώντας στη μεγαλύτερη αύξηση της απόδοσης ιδίων κεφαλαίων κατά 271%. Στον Πίνακα 5 φαίνεται ότι μόνο οι εκμεταλλεύσεις οι εξειδικευμένες στα βοοειδή και στα καρποφάγα βελτίωσαν την απόδοση των ιδίων κεφαλαίων, οι υπόλοιπες υφίστανται μείωση, με τη μεγαλύτερη να βιώνουν οι εκμεταλλεύσεις με πολυκαλλιέργεια (-98,66%).

Η χρηματοοικονομική μόχλευση ακολουθεί αρνητική πορεία για όλες τις εκμεταλλεύσεις, με διαφορετικό βέβαια ποσοστό για την καθεμία. Η τιμή της είναι μονάδα που σημαίνει ότι όλες οι εκμεταλλεύσεις βασίζονται σε δικά τους κεφάλαια για να αντιμετωπίσουν δυσκολίες που προέκυψαν και να καταφέρουν να επιβιώσουν μετά την οικονομική κρίση. Πράγματι, ως συνέπεια της ύφεσης της οικονομίας υπήρχε περιορισμός της ρευστότητας και υποχρηματοδότηση των αγροτών. Έτσι η επίδραση των ξένων κεφαλαίων στα κέρδη είναι μηδενική.

Οι ελαιοκομικές εκμεταλλεύσεις και οι μόνιμες φυτείες παρουσιάζουν αρνητικό περιθώριο κέρδους (Πίνακας 2), δείχνοντας ανικανότητα να ελέγχουν τα έξοδά τους. Οι εκμεταλλεύσεις οι εξειδικευμένες στα βοοειδή

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Περιθώριο κέρδους ανά προσανατολισμό εκμετάλλευσης

Κωδικός ΤΟΠ	P_t		% μεταβολή
	2015	2018	
15	0,208	0,237	14,07
16	0,247	0,302	22,33
20	0,247	0,317	28,56
35	0,189	0,248	31,39
36	0,329	0,226	-31,23
37	-0,170	-0,215	26,11
38	-0,032	-0,039	23,93
48	0,465	0,337	-27,50
49	0,528	0,729	38,05
50	0,180	0,494	174,02
60	0,239	0,006	-97,54
80	0,275	0,171	-37,68
Συνολικές*	0,240	0,192	-20,23

*Οι συνολικές εκμεταλλεύσεις δεν προκύπτουν ως ο μέσος όρος των δώδεκα κατηγοριών αλλά είναι μία αντιπροσωπευτική μονάδα της ομαδοποίησης TF14 (Type of Farming) των εκμεταλλεύσεων της FADN.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Κυκλοφοριακή ταχύτητα ενεργητικού ανά προσανατολισμό εκμετάλλευσης

Κωδικός ΤΟΠ	N_t		% μεταβολή
	2015	2018	
15	0,181	0,160	-11,81
16	0,217	0,158	-27,12
20	0,346	0,222	-36,06
35	0,218	0,150	-31,36
36	0,211	0,138	-34,65
37	0,144	0,073	-49,34
38	0,156	0,102	-34,53
48	0,321	0,211	-34,12
49	0,235	0,196	-16,66
50	0,160	0,219	36,74
60	0,245	0,134	-45,44
80	0,241	0,154	-36,03
Συνολικές	0,215	0,140	-34,99

ΠΙΝΑΚΑΣ 4 Χρηματοοικονομική μόχλευση ανά προσανατολισμό εκμετάλλευσης

Κωδικός ΤΟΠ	L _t		% μεταβολή
	2015	2018	
15	1,006	1,000	-0,61
16	1,007	1,000	-0,63
20	1,023	1,000	-2,21
35	1,000	1,000	-0,01
36	1,004	1,000	-0,34
37	1,005	1,000	-0,42
38	1,004	1,000	-0,38
48	1,009	1,000	-0,74
49	1,015	1,000	-1,32
50	1,009	1,000	-0,89
60	1,004	1,000	-0,38
80	1,003	1,000	-0,33
Συνολικές	1,006	1,000	-0,54

ΠΙΝΑΚΑΣ 5 ROE ανά προσανατολισμό εκμετάλλευσης

Κωδικός ΤΟΠ	ROE		% μεταβολή
	2015	2018	
15	0,038	0,038	-0,02
16	0,054	0,048	-11,41
20	0,087	0,070	-19,62
35	0,041	0,037	-9,82
36	0,069	0,031	-55,21
37	-0,025	-0,016	-36,38
38	-0,005	-0,004	-19,16
48	0,150	0,071	-52,58
49	0,126	0,143	13,54
50	0,029	0,108	271,37
60	0,059	0,001	-98,66
80	0,066	0,026	-60,26
Συνολικές	0,052	0,027	-48,42

ΠΙΝΑΚΑΣ 6 ΝΟΡΑΤ περιθώριο ανά προσανατολισμό εκμετάλλευσης

Κωδικός ΤΟΠ	ΝΟΡΑΤ		% μεταβολή
	2015	2018	
15	0,533	0,507	-4,76
16	0,602	0,583	-3,31
20	0,658	0,577	-12,34
35	0,731	0,661	-9,51
36	0,727	0,614	-15,45
37	0,716	0,494	-31,02
38	0,716	0,592	-17,41
48	0,833	0,759	-8,85
49	0,758	0,778	2,73
50	0,665	0,719	8,04
60	0,772	0,549	-28,98
80	0,801	0,686	-14,30
Συνολικές	0,718	0,620	-13,64

ΠΙΝΑΚΑΣ 7 Ποσοστό χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου ανά προσανατολισμό εκμετάλλευσης

Κωδικός ΤΟΠ	CR _t		% μεταβολή
	2015	2018	
15	0,181	0,160	-11,81
16	0,217	0,158	-21,12
20	0,346	0,222	-36,06
35	0,218	0,150	-31,36
36	0,211	0,138	-34,65
37	0,144	0,073	-49,34
38	0,156	0,102	-34,52
48	0,321	0,211	-34,11
49	0,235	0,196	-16,66
50	0,160	0,219	36,74
60	0,245	0,134	-45,44
80	0,241	0,154	-36,03
Συνολικές	0,215	0,140	-34,98

ΠΙΝΑΚΑΣ 8 ROCE ανά προσανατολισμό εκμετάλλευσης

Κωδικός ΤΟΠ	ROCE		
	2008	2018	% μεταβολή
15	0,096	0,081	-16,01
16	0,130	0,092	-29,53
20	0,228	0,128	-43,95
35	0,159	0,099	-37,89
36	0,153	0,085	-44,75
37	0,103	0,036	-65,05
38	0,112	0,060	-45,92
48	0,267	0,160	-39,95
49	0,178	0,153	-14,38
50	0,106	0,157	47,74
60	0,189	0,073	-61,25
80	0,193	0,106	-45,18
Συνολικές	0,155	0,087	-43,86

ΠΙΝΑΚΑΣ 9 Παραγωγικότητα συντελεστών παραγωγής ανά προσανατολισμό εκμετάλλευσης

Κωδικός ΤΟΠ	Παραγωγικότητα γής		
	2008	2018	% μεταβολή
15	1.064	1.095	2,92
16	1.558	1.572	0,90
20	17.124	20.981	22,53
35	5.535	3.061	-44,70
36	5.362	4.653	-13,22
37	2.175	1.737	-20,14
38	2.996	2.560	-14,53
48	5.597	1.833	-67,24
49	3.038	3.025	-0,45
50	23.748	199.301	739,22
60	2.437	2.028	-16,77
80	3.260	2.203	-32,41
Συνολικές	2.939	2.195	-25,29

ΠΙΝΑΚΑΣ 9 (συνέχεια)

Κωδικός ΤΟΠ	2008	2018	% μεταβολή
Παραγωγικότητα εργασίας			
15	452.950	209.500	-53,75
16	1.399.686	123.156	-11,83
20	94.182	53.025	-43,70
35	129.767	94.039	-27,53
36	103.750	79.100	-23,76
37	101.636	70.415	-30,72
38	134.800	99.688	-26,05
48	164.496	134.746	-18,09
49	117.144	102.625	-12,39
50	500.158	900.840	80,11
60	167.377	88.700	-47,01
80	284.322	151.243	-46,81
Συνολικές	138.294	100.571	-27,28
Παραγωγικότητα κεφαλαίου			
15	0,223	0,215	-3,65
16	0,208	0,188	-9,45
20	0,528	0,352	-33,32
35	0,240	0,190	-20,85
36	0,242	0,177	-26,79
37	0,132	0,083	-37,21
38	0,159	0,128	-19,82
48	0,445	0,301	-32,28
49	0,286	0,236	-17,24
50	0,907	1,015	11,93
60	0,264	0,186	-29,39
80	0,319	0,218	-31,76
Συνολικές	0,252	0,188	-25,41

χρησιμοποιούν αποτελεσματικά τους πόρους και παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη αύξηση περιθωρίου κέρδους (38,05%), με αποτέλεσμα να πετυχαίνουν αύξηση της απόδοσης ιδίων κεφαλαίων (13,54%). Οι εκμεταλλεύσεις οι εξειδικευμένες στα καρποφάγα βελτίωσαν αρκετά την απόδοση των ιδίων κεφαλαίων λόγω της μεγάλης αύξησης στο περιθώριο κέρδους (174,02%).

Στον Πίνακα 8 παρατηρούμε ότι μόνο οι εκμεταλλεύσεις οι εξειδικευμένες στα καρποφάγα αύξησαν (47,74%) τα

κέρδη από το σύνολο του κεφαλαίου που απασχολείται. Αυτό οφείλεται στη μεγάλη αύξηση του χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου κατά 36,74% (Πίνακας 7). Σε όλες τις άλλες εκμεταλλεύσεις η απόδοση του χρησιμοποιηθέντος κεφαλαίου μειώθηκε, με τη μεγαλύτερη μείωση στις ελαιοκομικές. Άρα οι περισσότερες εκμεταλλεύσεις δεν αξιοποιούν τα συνολικά κεφάλαια για να παράγουν κέρδη. Οι εκμεταλλεύσεις των αιγοπροβάτων το 2008 παρουσιάζουν το μεγαλύτερο ROCE, αλλά τα επόμενα

χρόνια υπέστη μείωση (40%). Ωστόσο η μη εφικτή τραπεζική χρηματοδότηση των αγροτών οδήγησε στη μείωση του συνολικού κεφαλαίου, διότι βασίστηκαν μόνο σε δικούς τους πόρους (ίδια κεφάλαια), τα οποία με την πάροδο του χρόνου μειώνονται.

Ο Πίνακας 9 πιο πάνω, παρουσιάζει την εξέλιξη της παραγωγικότητας των συντελεστών παραγωγής (γης, εργασίας και κεφαλαίου) ανά εξειδίκευση εκμετάλλευσης. Τα αποτελέσματα της παραγωγικότητας συμφωνούν με τους χρηματοοικονομικούς δείκτες κερδοφορίας. Μόνο οι εκμεταλλεύσεις οι εξειδικευμένες στα καρποφάγα αύξησαν την παραγωγικότητα και των τριών συντελεστών παραγωγής και αυτό συνέβη διότι η πρόσδοός τους αυξήθηκε σημαντικά (36%). Επίσης από το 2016 και ύστερα οι εκμεταλλεύσεις των χοίρων είχαν πώση περίπου 40% και των πουλερικών 60%, με αποτέλεσμα ο συντελεστής γης να μειωθεί κατά 84% και η παραγωγικότητα γης να αυξηθεί υπερβολικά κατά 739%. Επίσης, μεγάλη μείωση παρατηρήθηκε στην εργασία (24%) αλλά αύξηση στην πρόσοδο κατά 36%, με αποτέλεσμα η παραγωγικότητα εργασίας να αυξηθεί κατά 80%.

Τη μεγαλύτερη μείωση (37%) στην παραγωγικότητα κεφαλαίου έχουν οι ελαιοκομικές εκμεταλλεύσεις, διότι, αν και το χρησιμοποιούμενο κεφάλαιο αυξήθηκε κατά 30%, η πρόσοδος μειώθηκε κατά 18%. Οι καλλιέργειες με πολυκαλλιέργειες παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη μείωση στην παραγωγικότητα εργασίας λόγω της αύξησης της εργασίας κατά 77%. Τέλος, οι εκμεταλλεύσεις με αιγοπρόβατα έχουν την μεγαλύτερη μείωση στην παραγωγικότητα γης (67%) λόγω της αύξησης της γης κατά 161% και μείωσης της προσόδου κατά 14%. Η παραγωγικότητα γης των κηπευτικών αυξήθηκε κατά 22% λόγω της αύξησης της προσόδου κατά 24%, ενώ η καλλιεργούμενη έκταση παρέμεινε σταθερή. Παράλληλα οι εκμεταλλεύσεις αυτές παρουσίασαν αύξηση κεφαλαίου κατά 86%.

5. Συμπεράσματα

Η ανάλυση DuPont που ακολουθήσαμε μας δίνει τη δυνατότητα να εντοπίσουμε και να αξιολογήσουμε τους βασικούς παράγοντες που έχουν σημαντικό αντίκτυπο στις οικονομικές δραστηριότητες των ελληνικών εκμεταλλεύσεων κατά την περίοδο 2015-2018. Οι χρηματοοικονομικοί δείκτες (ανάλυση κερδοφορίας) απόδοση ιδίων κεφαλαίων, απόδοση χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου και η παραγωγικότητα των συντελεστών παραγωγής χρησιμοποιούνται για την αξιολόγηση της οικονομικής βιωσιμότητας των εκμεταλλεύσεων.

Οι περισσότερες εκμεταλλεύσεις έρχονται αντιμέτωπες με δυσμενείς αλλαγές ως προς την απόδοση των

ιδίων κεφαλαίων, όπου κυρίως όλες οι αλλαγές της απόδοσης των ιδίων κεφαλαίων επηρεάζονται από τις μεταβολές στην κυκλοφοριακή ταχύτητα ενεργητικού και στο περιθώριο κέρδους, ενώ η επίδραση των ξένων κεφαλαίων είναι μηδενική λόγω της κάλυψης των υποχρεώσεων με ίδια κεφάλαια. Πολλές εκμεταλλεύσεις παρουσιάζουν ζημία που οφείλεται είτε σε χαμηλές τιμές εκροών λόγω αυξημένου ανταγωνισμού είτε λόγω μείωσης παραγωγής. Συνολικά, οι εκμεταλλεύσεις μείωσαν το περιθώριο κέρδους (συνολικά κατά 20%). Φαίνεται ότι η οργάνωση σε Ομάδες Παραγωγών θα μπορούσε να συμβάλει σε αύξηση της διαπραγματευτικής δύναμης των αγροτών και στη μείωση του κόστους παραγωγής πετυχαίνοντας υψηλότερες τιμές.

Όλες οι εκμεταλλεύσεις, εκτός από από αυτές των κηπευτικών και καρποφάγων, δεν χρησιμοποιούν τα περιουσιακά στοιχεία τους αποτελεσματικά. Η συμβουλευτική για καλύτερη διαχείριση της εκμετάλλευσης (αξιοποίηση του συστήματος γεωργικών συμβούλων της ΚΑΠ) είναι απαραίτητη.

Η μειωμένη απόδοση ιδίων κεφαλαίων δείχνει ότι οι παραγωγοί είτε υπερεπένδυσαν κεφάλαια, τα οποία δεν απασχολήθηκαν πλήρως παραγωγικά, είτε είχαν μειωμένα κέρδη λόγω δυσμενών συνθηκών (οικονομική κρίση).

Η αρνητική τάση της απόδοσης απασχολούμενου κεφαλαίου για όλες τις εκμεταλλεύσεις (εκτός των καρποφάγων) επηρεάστηκε κυρίως από την αρνητική μεταβολή του χρησιμοποιηθέντος κεφαλαίου. Το 2018 χαρακτηρίζεται ως έτος με μειούμενη αποδοτικότητα ενεργητικού σε σχέση με το 2015.

Η μείωση της παραγωγικότητας σε όλες σχεδόν τις εκμεταλλεύσεις επιβάλλει τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των συντελεστών παραγωγής μέσω της διάχυσης νέων τεχνολογιών και καινοτομίας στην παραγωγική διαδικασία. Προς αυτή την κατεύθυνση η βέλτιστη αξιοποίηση των μέτρων του Πυλώνα II της ΚΑΠ είναι απαραίτητη. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα μέτρα: δράσεις μετάδοσης γνώσης και ενημέρωσης, επενδύσεις σε υλικά στοιχεία του ενεργητικού, σύσταση ομάδων και οργανώσεων παραγωγών, γεωργοπεριβαλλοντικά και κλιματικά μέτρα, συνεργασία και τεχνική υποστήριξη.

Η παρούσα εργασία αποτελεί μία πρώτη προσέγγιση της διερεύνησης της οικονομικής βιωσιμότητας και ίσως τα αποτελέσματά της να βοηθήσουν τους αρμόδιους σχετικούς φορείς να στοχεύσουν σε εξειδικευμένη άσκηση πολιτικής. Παράλληλα, τα αποτελέσματα μπορούν να ωφελήσουν τους ίδιους τους παραγωγούς στη λήψη ουσιαστικών αποφάσεων για τη βιωσιμότητα των εκμεταλλεύσεων.

Βιβλιογραφία

- Baležentis, Tomas et al. (2019). "Decomposing Dynamics in the Farm Profitability: An Application of Index Decomposition Analysis to Lithuanian FADN Sample." *Sustainability*, vol. 11, no. 10, p. 2861. DOI:10.3390/su11102861.
- Baležentis, T. and L. Novickyte (2018). "Are Lithuanian Family Farms Profitable and Financially Sustainable? Evidence using DuPont model, Sustainable growth Paradigm and index Decomposition Analysis". *Transformation in Business & Economics*, vol.17, no.1 (43), pp.237-254.
- Blumenthal, R. (1998). "Tis the Gift to Be Simple." *CFO*.
- Dabkienė, V. (2016). "The scope of farms sustainability tools based on FADN data". *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 16(1).
- Diazabakana, A. et al. (2014). *A Review of Farm Level Indicators of Sustainability with a focus on CAP and FADN*. <www.flint-fp7.eu/downloads/reports/FLINT%20WP1%20_D1_2.pdf>.
- Hennessy, Thia et al. (2008). "Quantifying the Viability of Farming in Ireland: Can Decoupling Address the Regional Imbalances?" *Irish Geography*, vol. 41, no. 1, pp. 29-47. DOI:10.1080/00750770801909342.
- Kelly, Edel et al. (2018). "Sustainability Indicators for Improved Assessment of the Effects of Agricultural Policy across the EU: Is FADN the Answer?" *Ecological Indicators*, vol. 89, pp. 903-911. DOI:10.1016/j.ecolind.2017.12.053.
- Latruffe, Laure et al. (2016). "Measurement of Sustainability in Agriculture: a Review of Indicators." *Studies in Agricultural Economics*, vol. 118, no. 3, pp. 123-130. DOI:10.7896/j.1624.
- Lebacqz, Thérèse et al. (2012). "Sustainability Indicators for Livestock Farming. A Review." *Agronomy for Sustainable Development*, vol. 33, no. 2, pp. 311-327. DOI:10.1007/s13593-012-0121-x.
- Mishra, Ashok K. et al. (2012). "Drivers of Agricultural Profitability in the USA." *Agricultural Finance Review*, vol. 72, no. 3, pp. 325-340. DOI:10.1108/00021461211277213.
- Mishra, Ashok K. et al. (2009). "Regional Differences in Agricultural Profitability, Government Payments, and Farmland Values." *Agricultural Finance Review*, vol. 69, no. 1, pp. 49-66. DOI:10.1108/00021460910960462.
- Roesch, A. et al. (2017). "Comprehensive Farm Sustainability Assessment." *Agroscope*.
- Singh, Rajesh Kumar et al. (2012). "An Overview of Sustainability Assessment Methodologies." *Ecological Indicators*, vol. 15, no. 1, pp. 281-299. DOI:10.1016/j.ecolind.2011.01.007.
- Tzouramani, Irene et al. (2020). "Assessing Sustainability Performance at the Farm Level: Examples from Greek Agricultural Systems." *Sustainability*, vol. 12, no. 7, p. 2929. DOI:10.3390/su12072929.
- van der Meulen, H. A. B. et al. (2014). "The Impact of Farm Size on Sustainability of Dutch Dairy Farms." *Latest TOC RSS*, Institute of Agricultural Management, 1 Jan. 2014. <www.ingentaconnect.com/content/iagrm/ijam/2014/00000003/00000002/art00007>.
- Vitunskiene, V. and V. Dabkiene (2016). "Framework for Assessing the Farm Relative Sustainability: a Lithuanian Case Study." *Agricultural Economics (Zemėdėlska Ekonomika)*, vol. 62, no. 3, pp. 134-148. DOI:10.17221/125/2015-agricecon.
- Wrzaszcz, W. and J. S. Zegar (2014). "Economic Sustainability of Farms in Poland." *European Journal of Sustainable Development*, vol. 3, no. 3, pp. 165-176. DOI:10.14207/ejsd.2014.v3n3p165.
- Zorn, Alexander et al. (2018). "Financial Ratios as Indicators of Economic Sustainability: A Quantitative Analysis for Swiss Dairy Farms." *Sustainability*, vol. 10, no. 8, p. 2942. DOI:10.3390/su10082942.

Πρόσφατες Μελέτες και Εκθέσεις που έχουν εκδοθεί από το ΚΕΠΕ

ΜΕΛΕΤΕΣ

- No 80 I. Κωνσταντακοπούλου, Τ. Μαγδαληνού και Γ. Σκίντζη, *Διερεύνηση του εξωτερικού εμπορίου και της ανταγωνιστικότητας των εξαγωγών των χωρών της Ευρωζώνης*. Αθήνα, 2019.
- No 79 Φ. Οικονόμου, Χ. Τριαντόπουλου, *Οικονομική κρίση και καταθέσεις: Ελλάδα και Νότιος Ευρώπη*. Αθήνα, 2018.
- No 78 S. Papaioannou, Th. Tsekeris and Ch. Tassis, *Regional and sectoral efficiency of the Greek economy: Measurement and determinants*. Athens, 2017.
- No 77 I. Reziti, *Non-linear adjustment in the Greek milk market*. Athens, 2016.
- No 76 I. Κωνσταντακοπούλου, *Ανάλυση του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου: Κλαδική ανάλυση, συγκριτικά πλεονεκτήματα, εξαγωγές και οικονομική ανάπτυξη, 2000-2014*. Αθήνα, 2015.
- No 75 Τζ. Καβουνίδη, Ι. Χολέζα, *Οι διαδρομές των νέων μεταναστευτικής προέλευσης στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας*. Αθήνα, 2013.
- No 74 Σ. Παπαϊωάννου, *Οικονομική μεγέθυνση στην Ελλάδα: Τάσεις και μεσοπρόθεσμες προοπτικές*. Αθήνα, 2013.
- No 73 E. A. Kaditi, *Analysis of the Greek food supply chain*. Athens, 2012.
- No 72 Θ. Π. Λιανού, Τ. Καβουνίδη, *Μεταναστευτικά ρεύματα στην Ελλάδα κατά τον 20ό αιώνα*. Αθήνα, 2012.
- No 71 A. Koutroulis, *Finance and economic growth: The case of Greece 1960-2005*. Athens, 2011.
- No 70 Th. Tsekeris, *Travel consumption and market competition in Greece*. Athens, 2010.
- No 69 Ι. Ρεζίτη, *Η διαδικασία μετακύλισης τιμής στον ελληνικό αγροδιατροφικό τομέα: Η περίπτωση των οπωροκηπευτικών*. Αθήνα, 2010.
- No 68 Κ. Αθανασούλη, *Η επαγγελματική μετάβαση των πτυχιούχων των Φιλοσοφικών Σχολών*. Αθήνα, 2010.
- No 67 Κ. Ευστρατόγλου, *Αξιολόγηση της επαγγελματικής κατάρτισης νέων στην Ελλάδα*. Αθήνα, 2009.
- No 66 P. I. K. Prodromidis, *The spatial distribution of male and female employment and unemployment in Greece*. Athens, 2008.
- No 65 Γ. Παναγόπουλου, *Βασιλεία II: Περιγραφή και Συνέπειες για το Τραπεζικό Σύστημα*. Αθήνα, 2008.
- No 64 M. G. Arghyrou, *The effects of the accession of Greece to the EMU: Initial estimates and future prospects*. Athens, 2006.
- No 63 P. I. K. Prodromidis, *A regional analysis of declared incomes in Greece*. Athens, 2006.
- No 62 Σ. Σπαθή, *Σύγκριση των αεροπορικών και ακτοπλοϊκών μεταφορών στις γραμμές εσωτερικού. Οικονομική εκτίμηση της ζήτησης*. Αθήνα, 2005.
- No 61 Κ. Ν. Κανελλόπουλου σε συνεργασία Π. Παπακωνσταντίνου, *Οικονομικές διαστάσεις της κατάρτισης ενηλίκων*. Αθήνα, 2005.
- No 60 Θ. Τερροβίτη, *Παραγωγή και χρήση των τεχνολογιών της πληροφορίας και των επικοινωνιών στην Ελλάδα: Σημασία και επιπτώσεις*. Αθήνα, 2005.
- No 59 Αν. Λαμπροπούλου, *Η ελληνική γεωργία στο διεθνές ανταγωνιστικό περιβάλλον*. Αθήνα, 2005.
- No 58 Μ. Ρανοπούλου, *Technological change and corporate strategy in the Greek banking industry*. Athens, 2005.
- No 57 Σ. Χανδρινού, σε συνεργασία Κ. Αλτίνογλου και Α. Πεπέ, *Εξέλιξη των ΜΜΕ στη χώρα μας: Εκτίμηση και σύγκριση της αποδοτικότητας και ευελιξίας των ΜΜΕ και των μεγάλων μεταποιητικών παραγωγικών μονάδων*. Αθήνα, 2005.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

- No 80 *Ελληνική μεταποίηση: Εξελίξεις, προοπτικές και προκλήσεις πολιτικής*, των Α. Κουτρούλη (συντονιστή), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Α. Κώτση και Ι. Χολέζα. Αθήνα, 2018.
- No 79 *Εξελίξεις και προοπτικές της ναυπηγικής βιομηχανίας*, των Ε. Αθανασίου και Α. Κουτρούλη. Αθήνα, 2018.
- No 78 *Αξιολόγηση επιλεγμένων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων που αφορούν στον ανταγωνισμό και οι επιπτώσεις τους σε βασικά οικονομικά μεγέθη*, των Ρ. Καραγιάννη, Α. Κώτση (συντονιστριών), Ε. Αθανασίου, Ε.Ι. Νίτση, Ι. Χολέζα. Αθήνα, 2017.
- No 77 *Ο πολιτισμικός και ο θρησκευτικός τουρισμός ως συνιστώσες του εθνικού τουριστικού προϊόντος*, των Ν. Βαγιονή και Σ. Σκούλτσου. Αθήνα, 2016.
- No 76 *The emigration of Greeks and diaspora engagement policies for economic development*, by J. Cavounidis. Athens, 2016.
- No 75 *General Government Spending Review, 2013-2016: An analysis framework for Future Spending Reviews in Greece*, by Y. Monogios, E. I. Nitsi (coordinators), J. N. Anastassakou, I. Cholezas, N. C. Kanellopoulos, R. Karagiannis, I. Konstantakopoulou, V. Lychnaras and Th. Tsekeris. Athens, 2016.
- No 74 *Εμπορευματικές μεταφορές και ανάπτυξη διεθνών εφοδιαστικών κόμβων στην Ελλάδα*, του Θ. Τσέκερη. Αθήνα, 2016.
- No 73 *Αποτίμηση της απελευθέρωσης σε είκοσι επιλεγμένα επαγγέλματα*, των Α. Κώτση (συντονίστριας), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Ρ. Καραγιάννη και Ι. Κατσελίδη. Αθήνα, 2016.
- No 72 *Προτάσεις για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού στην Ελλάδα*, του Β. Καφούρου. Αθήνα, 2015.
- No 71 *Βαθμός απελευθέρωσης των επαγγελμάτων και αναμενόμενες επιπτώσεις*, των Α. Κώτση (συντονίστριας), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Ρ. Καραγιάννη, Σ. Παπαϊωάννου και Ι. Κατσελίδη. Αθήνα, 2015.
- No 70 *The economies of the Western Balkans: Transition, growth and prospects for EU Accession*, by R. Panagiotou. Athens, 2012.
- No 69 *Η εξίσωση των ορίων συνταξιοδότησης των γυναικών προς τα αντίστοιχα των ανδρών: Σημασία και επιπτώσεις*, των Λ. Αθανασίου, Φ. Ζερβού, Α. Κώτση. Αθήνα, 2012.
- No 68 *Αεροπορικές μεταφορές και αεροδρόμια στην Ελλάδα: Σύγχρονες εξελίξεις, οικονομική σημασία και αποδοτικότητα*, των Θ. Τσέκερη και Κ. Βογιατζόγλου. Αθήνα, 2011.
- No 67 *Συνθήκες αγοράς και ανταγωνισμός στην ελληνική οικονομία*, Μελετητικής Ομάδας ΚΕΠΕ, επιμέλεια Κ. Κανελλόπουλος. Αθήνα, 2011.
- No 66 *Ξενοδοχεία πολυτελείας στην Ελλάδα: Δυναμική και αναπτυξιακές δυνατότητες*, των Ν. Βαγιονή, Ε. Κασιμάτη, Β. Καφούρου. Αθήνα, 2011.
- No 65 *Αγορά εργασίας: Εξελίξεις και αρχές πολιτικής*, των Κ.Ν. Κανελλόπουλου, Κ. Αθανασούλη, Κ. Ευστρατόγλου, Γ. Παναγόπουλου, Π. Παπακωνσταντίνου, Π.Κ. Προδρομίδη. Αθήνα, 2010.
- No 64 *Μισθός, συντάξιμος χρόνος και συνθήκες εργασίας δημόσιου και ιδιωτικού τομέα*, των Κ.Ν. Κανελλόπουλου και Φ. Ζερβού. Αθήνα, 2010.
- No 63 *Μεταφορές και Οικονομία: Συμβολή, τάσεις και προοπτικές στην Ελλάδα με έμφαση στις χερσαίες μεταφορές*, των Θ. Τσέκερη και Αικ. Τσούμα. Αθήνα, 2010.
- No 62 *Η Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία*, των Σ. Σπαθή, Σ. Καραγιάννη, Ν. Γεωργικόπουλου. Αθήνα, 2010.
- No 61 *Το κοινωνικό κεφάλαιο στην Ελλάδα*, του Η. Πούπου. Αθήνα, 2010.
- No 60 *Ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα*, των Ε. Καδίτη και Ε. Νίτση. Αθήνα, 2010.
- No 59 *Size, profile and labour market analysis of immigration in Greece*, by K. Kanellopoulos, M. Gregou and A. Petralias. Athens, 2009.

- No 58 *Η εξέλιξη και προβληματισμός για την βιωσιμότητα του συνταξιοδοτικού συστήματος*, της Φ. Ζερβού. Αθήνα, 2009.
- No 57 *Οικονομική και δημογραφική βιωσιμότητα του κοινωνικοασφαλιστικού συστήματος*, των Λ. Αθανασίου, Φ. Ζερβού και Α. Κώτση. Αθήνα, 2009.
- No 56 *Πολυμερείς εμπορικές διαπραγματεύσεις: Εμπόριο υπηρεσιών*, του Β. Νότη. Αθήνα, 2008.
- No 55 *FYROM's transition: From Yugoslavia to the European Union?*, by R. Panagiotou. Athens, 2008.
- No 54 *Αναπτυξιακή διαδικασία και μακροχρονιότερες εξελίξεις στην οικονομική συμπεριφορά και στις οικονομικές συνθήκες*, του Λ. Αθανασίου. Αθήνα, 2007.
- No 53 *Τουριστική ανάπτυξη στην Ελλάδα και τη Μεσόγειο: Μια συγκριτική ανάλυση*, των Ν. Βαγιονή και Β. Καφούρου. Αθήνα, 2007.
- No 52 *Χρηματοδότηση και ασφάλιση εξαγωγικών πιστώσεων*, του Κλ. Β. Ευστρατόγλου. Αθήνα, 2007.
- No 51 *Ο ενεργειακός τομέας στην Ελλάδα: Τάσεις και προοπτικές*, του Νικηφ. Μανωλά. Αθήνα, 2007.
- No 50 *Ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα στην ΕΕ-15 και δυνατότητες εφαρμογής του στην Ελλάδα*, των Αθ. Θ. Μπαλφούσια και Κ. Ν. Κωτσή. Αθήνα, 2007.
- No 49 *Αγροτικό εμπόριο Ελλάδας-Βαλκανικών χωρών: Συγκριτικό πλεονέκτημα και ανταγωνιστικότητα*, του Π. Παρασκευαΐδη. Αθήνα, 2006.
- No 48 *Η επαγγελματική εκπαίδευση στην Ελλάδα: Εξελίξεις και προοπτικές*, του Κ. Κάρμα. Αθήνα, 2006.
- No 47 *Μέθοδοι και στρατηγικές αναδιάρθρωσης και ιδιωτικοποίησης του σιδηροδρόμου και των λιμένων Πειραιώς και Θεσσαλονίκης*, του Δ. Θ. Αθανασακόπουλου. Αθήνα, 2006.
- No 46 *Η ελληνική γεωργία ενώπιον των νέων συνθηκών και θεσμικού πλαισίου*, της Κ. Παχάκη, σε συνεργασία Π. Τονικίδου. Αθήνα, 2006.
- No 45 *Europe and the international economic environment in 2005: Recent developments and outlook*, by S. Savva-Balfoussia, E. Athanassiou, S. Karagiannis and A. Tsouma. Athens, 2006.
- No 44 *Ο συστημικός μετασχηματισμός των βαλκανικών χωρών και οι εξελίξεις στις οικονομικές ανταλλαγές με την Ελλάδα*, των Ν. Βαγιονή, Β. Καφούρου και Ε. Παναγιώτου. Αθήνα, 2005.
- No 43 *Εξελίξεις στην αγορά κατοικιών*, της Στ. Χειμωνίτη-Τερροβίτη. Αθήνα, 2005.

Οικονομικές εξελίξεις

